

יהודים ישראלים: דיוקן

אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים
בישראל 2000

מחקר עומק

שנערך על-ידי

מרכז גוטמן,

המכון הישראלי לדמוקרטיה

עבור קרן אבי חי

אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים

בישראל 2000

שלומית לוי חנה לוינסון אליהוא כ"ץ

מוגש לקרן אבי חי

ירושלים: מרכז גוטמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה

תוכן העניינים

עמוד	
I	תמצית
1	מבוא
6	פרק 1: סקירה כללית וניתוח השוואתי בין שני מועדי המחקר 1999 ו-1991
38	פרק 2: "זהות דתית" ואפיוניה החברתיים
55	פרק 3: זהות דתית של יהודי ישראל וזיקתה לערכים ולהתנהגות יהודית
99	פרק 4: דפוסי אמונות והתנהגות לפי מוצא הנחקרים
145	פרק 5: ראייה מסכמת של ממצאי המחקר
175	נספחים:
	נספח א': השאלון, התפלגות התשובות באחוזים עבור המדגם הכלל ארצי (N=2466) והתפלגות התשובות לשאלות שנשאלו גם במועד הראשון של המחקר ב-1991 (N=2399)
	נספח ב': השאלון, התפלגות התשובות באחוזים עבור המדגם הכלל ארצי (N=2466), עבור המדגם המשולב (N=2839) ועבור מדגם עולי חבר העמים (N=373)

תמצית

כמו המחקר שנערך ב-1991 גם המחקר הנוכחי (1999) נועד לעמוד על חוסר החפיפה לכאורה שבין זהות עצמית דתית (מ"חרדי" ו"דתי" עד ל"אנטי-דתי") לבין שמירת מסורת (מ"מקפיד לשמור על הכל" ועד "כלל לא שומר"). המחקר עוסק גם באמונות וערכים של היהודים בישראל, בהזדהות היהודית והישראלית ובעמדות כלפי אופייה היהודי של המדינה. בכל אחד מנושאים אלה נערכה השוואה בין ממצאי 1991 לממצאי המחקר הנוכחי (1999), ובין הזדהות, אמונות, ערכים ודפוסי התנהגות של נחקרים ממוצא מזרחי ומערבי כולל העולים החדשים ממדינות חבר העמים.

מנתוני המחקר עולה כי:

- (1) לשני שלישי מקרב היהודים בישראל תחושה חזקה של זהות יהודית וישראלית. הדתיים יותר מרגישים במידת-מה יותר יהודים מאשר ישראלים ולהפך, ככל שפחות דתיים תחושת הישראליות גוברת. ואילו עולי חבר העמים למרות שמידת דתיותם נמוכה משל האחרים, מרגישים יותר יהודים מאשר ישראלים. באופן פרדוקסלי אולי, הדתיים יותר (להוציא החרדים) מרגישים יותר ישראלים ויותר יהודים מאשר הפחות-דתיים.
- (2) היהודים בישראל מרגישים כחלק מהעם היהודי בעולם אך למרות שיש להם תחושת שותפות גורל עם העם היהודי בעולם, הם רואים את העם בישראל כעם אחר מאשר העם היהודי בתפוצות, ובמובן זה מתייחסים לעם בישראל וליהודי התפוצות כישויות נפרדות.
- (3) כ-70% מהיהודים בישראל רואים עצמם כחיים ברוח ערכי היהדות. רק אלו שכלל לא שומרי מסורת אינם סבורים כך. יתר על כן, להוציא החרדים כמעט כולם מסכימים ש"אדם יכול להיות יהודי טוב גם אם הוא לא שומר על המסורת הדתית".
- (4) קרוב לשליש של היהודים בישראל ניתן לסווג כ"לא דתי" – שומר במקצת" ובמלים אחרות: ההגדרה העצמית השכיחה ביותר היא "לא דתי – שומר במקצת"; לאחריה בשכיחות שניה ובשיעור כמעט דומה נמצאים: "מסורתיים – שומרים במקצת",

"מסורתיים – שומרים במידה רבה" ו"לא-דתיים – לא שומרים כלל". שלושת הפרופילים הדתיים ביותר: "חרדי", "דתי – מקפיד" ו"דתי – שומר במידה רבה" מקיפים כ-16% מהאוכלוסייה היהודית בארץ.

(5) במשך העשור האחרון חלו רק שינויים מעטים בנושא הזהות העצמית הדתית ובדרגת השמירה על המסורת. חלה ירידה מתונה בשמירת כשרות, בקיום טקסי ליל שבת, ובהערכת החשיבות המיוחסת לקיומם ברוח המסורת של טקסי מחזור החיים (לידה, נישואין, מוות וכד'). כמו כן חלה עליה קלה הן באחוז הרואים עצמם כלא דתיים והן, אם כי בשיעור נמוך יותר, באחוז הרואים עצמם חרדים.

(6) נשמר ההבדל האתני שבין אשכנזים למזרחיים, כלומר בין יוצאי ארצות המערב ליוצאי ארצות המזרח. המזרחיים דתיים יותר באופן משמעותי ושומרים יותר על המסורת מאשר האשכנזים.

(7) כמו ב-1991 כך גם כיום הדור השני של יוצאי המזרח הוא פחות דתי ופחות שומר מסורת מאשר יוצאי המזרח עצמם. אך שלא כמו ב-1991 המחקר הנוכחי מצביע על מגמה לפיה גם הדור השני של יוצאי המערב מתרחקים מהוריהם; חלקם הופכים לדתיים יותר וחלקם היותר גדול נעשו פחות דתיים מהוריהם. אולם נכון להיום, השינויים הם קטנים.

(8) ההבדל שבין "דתיות" לבין "מידת השמירה על המסורת" משקף את הרמה הגבוהה בהרבה של שמירת מסורת מאשר זו המתבטאת בהגדרה עצמית "דתית". כך, יותר ממחצית היהודים בישראל משתתפים בסדר פסח (85%), צמים ביום כיפור (67%) ומדליקים נרות שבת (51%). מכאן הפרדוקס לכאורה של "לא-דתי – שומר במקצת". ההסבר הפשוט ביותר לכך הוא שהדתיים יותר, מקיימים מצוות שלהן מקור הלכתי ואילו הלא-דתיים בוחרים לקיים מנהגים מסורתיים מתוך כלל המורשת התרבותית.

(9) הרוב הגדול מאמינים שהמדינה צריכה להיות בעלת אופי יהודי אך לאו דווקא דתי, ושיש לשמור על צביונה הפומבי של השבת. אך עדיין קיימת אי בהירות איך לעשות זאת, כאשר הרוב הגדול הכולל גם אנשים דתיים מגלה גישה מתירנית ותומך בהפעלת

תחבורה ציבורית בשבת, בפתיחת בתי קפה ומקומות בילוי וכד'. בעוד שפרמסיביות כזו

קיימת גם לגבי פתיחת מרכזי קניות בשבת רק אחוז קטן יחסית יוצא לקניות בשבת.

(10) ניגוד דומה קיים לגבי הערכת טיב היחסים הבין-אישיים והבין-קבוצתיים. חלה עליה

באחוז המדווחים שהם משתדלים להבין את השקפותיהם של אחרים השונים מהם אך

בו-זמנית מדווחים על הרעה ביחסים הבין-קבוצתיים. כך לגבי היחסים בין אשכנזים

למזרחים, ובייחוד בהערכת טיב היחסים שבין דתיים ללא-דתיים שמוערכים כלא-טובים

על ידי רוב הציבור (82%).

(11) הממצאים המדאיגים העולים ממחקר זה הם הידרדרות בטיב היחסים בין הקבוצות

השונות בחברה היהודית-ישראלית והתרחקות גוברת בין יהודי ישראל לבין יהודי

התפוצות. תחושת האחדות הפנים-ישראלית ותחושת האחדות הכלל-יהודית, כאחת,

נשחקות.

מבוא

מטרת המחקר ותוכנו

ביוזמת אבי חי – קרן פילנתרופית – נערך ב-1991 מחקר מקיף על התנהגות דתית-יהודית בישראל. המחקר הקיף מגוון של נושאים ביניהם: שמירת מצוות הדת בפועל, עיקרי אמונה וערכים יהודיים וכלליים, זהות והזדהות יהודית, סוגיות הקשורות למקומה של הדת בחיים הציבוריים ולמערכת היחסים בין קבוצות חברתיות השונות מבחינה דתית ועדתית.

מאז נערך המחקר לפני כעשור ארעו בישראל ארועים חברתיים ופוליטיים כמו למשל, העליה המסיבית ממדינות ברית המועצות לשעבר, התחזקות ש"ס, תהליך השלום ותפניות פוליטיות שהתבטאו בשלוש מערכות בחירות (1992, 1996 ו-1999), תוך התחלפות מפלגת השלטון, ורצח ראש הממשלה רבין בנובמבר 1995. ניתן לשער שארועים אלה נבעו מהקצנה חברתית וגם הובילו להקצנה חברתית בייחוד ביחסים שבין דתיים ולא-דתיים.

על רקע התמורות הללו, הוחלט לשוב ולחזור על המחקר על מנת לעמוד הן על שינויים אפשריים והן על יציבות לאורך זמן בסוגיות נבחרות, ובכך להגיע להבנה טובה יותר של התנהגות יהודי ישראל.

החלק הארי של המחקר מוקדש אפוא לבדיקה חוזרת של רבים מן הנושאים שנחקרו ב-1991 על מנת לאפשר השוואה לאורך זמן. בחירת השאלות החוזרות התבססה הן על תוצאות המחקר הקודם והן על הרלוונטיות שלהן לתנאים החברתיים בהווה. לפיכך חלק מהנושאים צומצמו והיו כאלה אשר לא הוכללו במועד זה. בד-בבד, נוספו שאלות חדשות המאפשרות הן לשפוך אור על היבטים נוספים בנושאים שנחקרו (למשל הרחבה בעניינים הקשורים ליחסים בין קבוצתיים) והן לבדוק סוגיות שטרם נבדקו (למשל, מערכת החינוך ולימודי יהדות).

כמו במועד הראשון של המחקר כלי המחקר הוא שאלון מובנה, בו כל השאלות הן "סגורות". כלומר, ליד כל שאלה מופיעה רשימה של תשובות אפשריות המוקראות לנחקר, ועליו לבחור בתשובה המתאימה ביותר לדעתו.

שיטת המחקר וביצועו

1. המדגמים

המחקר נערך על שני מדגמים:

א. מדגם כלל ארצי

ב. מדגם של עולי חבר העמים

א. מדגם כלל ארצי

כמו לפני עשור, אוכלוסיית המחקר היא האוכלוסייה היהודית הבוגרת (מעל גיל 20) הכלל ארצית, המתגוררת בארץ* (להוציא קיבוצים). נבחר מדגם בן 2,466 נחקרים המייצג אוכלוסייה זו. הדגימה בוצעה כדגימת אשכולות (cluster sample) על פי הגדרת האשכולות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. במדגם נכללו הערים הגדולות, ערים המונות מעל 50,000 תושבים, וישובים עירוניים קטנים יותר (מתחת ל-50,000 תושבים) ובנוסף מספר מושבים. יישובי המדגם סווגו לוותיקים וחדשים לפי הגדרת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. תהליך הדגימה זהה לזה של המחקר הקודם.

בתוך כל אשכול נבחרה עיר (יישוב) מייצגת ובתוך כל עיר נבחר מדגם אקראי (random sample) של בתי אב. מספר בתי האב הנדגמים בתוך כל עיר (יישוב) פרופורציונלי למשקל האשכול (cluster) אליו משתייכת העיר (היישוב). סה"כ נכללו במדגם 35 יישובים. בתוך כל בית אב נבחר המראיין לפי שיטת קיש** (Kish, 1967, pp. 396-401). רואיינו רק דוברי עברית.

כל מראיין קיבל שאלונים ממוספרים הנושאים כתובת שנבחרה באופן רנדומלי. המראיין פנה למשפחה הרשומה בכתובת הנתונה וביקש לראיין אחד מבני המשפחה על פי ההנחיות שניתנו. אם לא הצליח, פנה לדירה סמוכה או בניין סמוך על פי ההנחיות. במהלך עבודת השדה נערך מעקב אחר משתני המין והגיל לצורכי בקרת המדגם.

ב. מדגם עולי חבר העמים (ברית המועצות לשעבר)

תופעה רווחת בראיונות פנים אל פנים בקרב מדגם מייצג היא תת ייצוגיות לעולי חבר העמים עקב קשיי שפה. על כן, אחוז עולי חבר העמים נע בדרך כלל בסביבות 8%-9% לעומת כ-18% באוכלוסייה. כדי להתגבר על בעיה זו, רצוי לבצע סקר מיוחד בקרב העולים מחבר העמים, כאשר כל המראיינים הם דוברי השפה הרוסית. על כן, בנוסף למדגם הכלל ארצי, נערך המחקר גם בקרב מדגם מייצג של עולי חבר העמים. נבחר מדגם בן 406 נבדקים המייצג את עולי חבר העמים.

* ב-1991 רואיין גם מדגם נוסף של כ-200 נחקרים, שמתגוררים מעבר לקו הירוק. הנתונים לגביהם נותחו בנפרד.

** L. Kish (1967). *Survey Sampling*. New York: John Wiley and Sons.

טעות הדגימה המקסימלית לאומדן הפרופורציה באוכלוסייה כ-3%.

דגימת עולי חבר העמים נעשתה על פי אותם הכללים וההנחיות שהוחלו על דגימת כלל האוכלוסייה ובקרב אותם 35 מקומות יישוב. התפלגות מספר העולים מחבר העמים על פי מקום מגוריהם התקבלה מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שפורסמו בשנת 1999.

להלן התפלגות אוכלוסיית יוצאי חבר העמים על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ותוצאות מדגם המחקר:

לפי גיל

גיל המרואיין	מדגם	אוכלוסייה
24-20	12%	12%
44-25	40%	44%
54-45	22%	16%
+ 55	26%	28%
סה"כ	100%	100%

לפי אזור מגורים

אזור	מדגם	אוכלוסייה
צפון	31%	30%
מרכז	49%	51%
ירושלים	10%	11%
דרום	10%	8%
סה"כ	100%	100%

השאלון תורגם לשפה הרוסית, ולאחר מכן על ידי מתרגם אחר מהשפה הרוסית לעברית. החוקרים ומתרגם נוסף, תקנו את הטעון תיקון לפי התרגום החוזר בעברית ובהתאם תוקן השאלון הסופי בשפה הרוסית.

כל מראיין קיבל שאלונים ממוספרים נושאי כתובת שנבחרה באופן רנדומלי. המראיין פנה למשפחה הרשומה בכתובת הנתונה. אם המשפחה עמדה בקריטריונים, ניסה הסוקר לראיין אחד מבני המשפחה על פי ההנחיות שניתנו. אם לא הצליח, פנה לדירה סמוכה או לבית סמוך על פי ההנחיות. אם באותה שכונה לא מצא הסוקר משפחת עולים מחבר העמים, הוחזר השאלון הריק למשרד והוצאה כתובת רנדומלית נוספת מאותו יישוב.

המדגם המשולב

איחוד שני המדגמים למדגם משולב מייצג באופן הטוב ביותר את אוכלוסיית עולי חבר העמים בקרב האוכלוסייה הכללית. סך כל הנחקרים במדגם המשולב (יהודים בלבד) הוא 2,839 נבדקים (2,466 במדגם הכלל ארצי ועוד 373 יהודים מתוך 406 עולי חבר העמים שרואיניו). ניתוח הנתונים מתייחס רק לעולי חבר העמים שהם יהודים.

2. עבודת השדה

עבודת השדה של המדגם הכלל ארצי בוצעה במהלך החודשים יוני-ספטמבר 1999, ושל עולי חבר העמים בחודשים דצמבר 1999 וינואר 2000. עבודת השדה נערכה באמצעות ראיונות פנים אל פנים. לצורך זה נבחרו בקפידה מראיינים שעברו הדרכה מיוחדת הן לעבודת הראיון והן למחקר הנוכחי. ההדרכה נערכה על ידי החוקרים ועל ידי רכזי עבודת השדה במרכזים שברחבי הארץ. על עבודת המראיינים נערך פיקוח מתמיד ודיווח מתמיד. הנתונים נקלטו במחשב, ונערך אימות של עבודת השדה ושל קליטת הנתונים. ההיענות לשאלון בשתי האוכלוסיות היתה גבוהה ואחוז המסרבים להתראיין לא עלה על 5%. ביצוע המחקר בקרב המדגם הכלל ארצי וההיענות – זהים לאלה של המועד הקודם של המחקר (1991).

מבנה הדו"ח

לדו"ח חמישה פרקים. הפרק הראשון מוקדש לסקירה כללית של הממצאים ולניתוח השוואתי של שני מועדי המחקר: 1999 ו-1991. היות שב-1991 לא רואיין מדגם נוסף של עולים מחבר העמים (העלייה המסיבית היתה כבר ב-1989), ההשוואה מבוססת על נתוני המדגם הכלל ארצי של מחקר זה (N=2,466). יש לציין, שהתפלגויות המדגם המשולב, על רוב השאלות, דומות להתפלגויות שהתקבלו עבור המדגם הכלל ארצי (נספח ב'). זאת למרות שהתפלגות העולים כקבוצה נפרדת שונה במקרים רבים מההתפלגות עבור כלל האוכלוסייה. המדגם הכלל ארצי נותן אם כן תמונה נאמנה של כלל האוכלוסייה למרות תת-יצוג מסוים של עולי חבר העמים. הדיון בפרק הראשון מתייחס גם לנתונים מהמדגם המשולב. זאת בעיקר באותם מקרים בהם נתונים אלה מאפשרים חידוד והבהרה של שינויים שארעו כנראה בעקבות העליה מחבר העמים, המיוצגת באופן מלא רק במדגם המשולב.

הפרק השני דן בזהותם הדתית של הנבדקים. על סמך שתי שאלות, האחת המתייחסת למידת הדתיות של הנבדקים והאחרת להגדרה עצמית דתית, נבנה משתנה חדש המשלב את שתי השאלות ונקרא "סולם זהות דתית". סולם זה נבדק לפי הבדלים קבוצתיים במין, גיל, השכלה, מוצא וכד', על מנת ללמוד את זהותם הדתית, החל מ"חרדים" ועד ל"אנטי דתיים", של קבוצות חברתיות שונות בחברה הישראלית מצד אחד, ואת ההרכב החברתי של הקבוצות ה"דתיות" השונות מצד שני. הניתוח בפרק זה מתבסס על כלל הנבדקים, כלומר על המדגם המשולב.

הפרק השלישי מתמקד בניתוח הנתונים לפי הזהות הדתית של הנבדקים על פי סולם זהות דתית (ראה הסעיף לעיל). הדיון ערוך לפי הנושאים שנבדקו ומתייחס למדגם המשולב.

בפרק הרביעי מנותחים נתוני המחקר לפי ארץ המוצא של הנבדקים. במסגרת זו מנותח גם מדגם העולים מחבר העמים כקבוצת מוצא נפרדת. כלומר, המדגם הכלל ארצי מסווג לפי

קבוצות מוצא ומדגם עולי חבר העמים נוסף כקבוצה נפרדת (ראה דיון שם). גם הדיון בפרק זה ערוך לפי הנושאים שנבדקו.

הפרק החמישי מציג ראייה מסכמת של ממצאי המחקר.

לדו"ח שני נספחים. השאלון והתפלגות התשובות באחוזים עבור המדגמים הארציים ב-1999 וב-1991 מוצגים בנספח א'. בנספח ב' מוצג השאלון והתפלגויות התשובות באחוזים ב-1999, עבור המדגם הכלל ארצי (N=2,466), עבור המדגם המשולב (N=2,839) ועבור מדגם עולי חבר העמים (N=373).

ההפניה לנספחים בגוף הדו"ח כוללת את מספר הנספח (א' או ב') ומספר השאלה והכרטיס בו היא נמצאת. למשל, שאלה 6 בכרטיס 1 של נספח א' מוצגת: "שאלה 1/6 בנספח א'".

פרק 1

סקירה כללית וניתוח השוואתי בין שני מועדי המחקר 1991 ו-1999

פרק זה מוקדש לסקירת ממצאי המחקר והשוואתם לממצאי המועד הראשון שנערך ב-1991. הניתוח מבוסס על ההתפלגויות של התשובות עבור כלל הנחקרים. במועד בו נערך המחקר הראשון (1991), היתה כבר העליה מחבר העמים בעיצומה, אך היה מוקדם מידי לראיין מדגם נוסף של עולים מחבר העמים, כפי שנעשה במסגרת הנוכחית. על כן, המדגם הכלל-ארצי של מחקר זה (N=2,466) יהווה את הבסיס לסקירה הכללית ולניתוח השוואתי המוצגים בפרק הנוכחי (נספח א'). עם זאת, להבהרת מגמות שונות העולות מהניתוח, נסתייע בעת הצורך גם בהתפלגויות מהמדגם המשולב, במיוחד באותם מקרים בהם מסתמנים הבדלים בהתפלגויות בין שני המדגמים היכולים להצביע על מגמות בחברה הישראלית הקשורות לעליה מחבר העמים. להמחשה אף נוסף בחלק מהלוחות בגוף הפרק את ההתפלגויות מהמדגם המשולב. נזכיר, שהתפלגויות המדגם המשולב על רוב השאלות דומות להתפלגויות שהתקבלו עבור המדגם הכלל-ארצי (נספח ב'). כך, המדגם הכלל-ארצי נותן תמונה נאמנה על כלל האוכלוסייה.

דינמיקה לאורך זמן: תקציר הממצאים

נפתח בסקירה תמציתית של השינויים שחלו בעשור האחרון במכלול הנושאים שנבדקו. כללית, התמונה היא של יציבות יחסית לאורך זמן, ובמקרים בהם חלו שינויים במשך העשור הם לרוב מתונים או קלים אך בדרך כלל שיטתיים. לנוחיות הקורא, רוכזו השינויים בטבלה המוצגת בעמוד הבא. בטבלה מפורטות השאלות בהן הסתמנה מגמה לשינוי לפי הנושאים שנבדקו. הטבלה מציינת מגמות שינוי בכיוון של "ירידה" או "עליה" בהתאם לניסוח השאלה עם אחוזי השינוי. למשל, ירידה באחוז המפרידים בין כלי חלב לבשר נרשמה בטור "ירידה" בסעיף "כשרות" בנושא "שמירת המסורת הדתית במגוון תחומים"; ואילו עליה בתמיכה בפתיחת בתי קולנוע בשבת נרשמה בטור "עליה" בסעיף "צביון השבת" במסגרת הנושא "מקומה של הדת בחיים הציבוריים". הטבלה לא כוללת נושאים שלגביהם לא חלו שינויים או נושאים שנחקרו לראשונה במועד הנוכחי. לפיכך, לקבלת תמונה מלאה ולהבנת התהליכים יש להעזר בסקירה המפורטת של נושאי המחקר – כולל השינויים – המוצגת בהמשך הפרק.

השינויים המתוארים הם בהתאם לניתוח בגוף הפרק. במקרים בהם השינוי התחזק או נעלם במדגם המשולב, צוין הדבר בגוף הטבלה.

שינויים לאורך זמן (1991 ו-1999):

טבלה מסכמת של מגמות עליה וירידה בנושאים שונים

<u>הנושא</u>	<u>ירידה בהשוואה ל-1991</u>	<u>עליה בהשוואה ל-1991</u>
<u>שמירת המסורת הדתית במגוון תחומים</u> <u>שבת</u> מצוות "עשה" ובילוי השבת	בהדלקת נרות שבת 6% בקידוש בליל שבת (מתחזק במדגם המשולב) 2%	בבילוי עם המשפחה במנוחה בשבת 7%
<u>כשרות</u>	באכילת מזון כשר בהפרדה בין כלים למאכלי בשר וחלב 5%	
<u>חגים ומועדים</u>	בהשתתפות בסדר כהלכתו בשימוש בכלים מיוחדים לפסח באי אכילת חמץ בפסח 2% בהדלקת נרות חנוכה בצום ביום הכיפורים 4%	באכילת מאכלי חלב בשבועות 10% בהשתתפות בסדר פסח כלשהו (נעלם במדגם המשולב) 7%
<u>מזוזה</u>		אחוז אלה שיש להם מזוזה בכל הדלתות כנדרש 6%
<u>טקסי מחזור החיים</u>	<u>ירידה בהערכת חשיבות</u> ברית מילה בטקס דתי קדיש אחרי הורים שבעה טקס קבורה דתי טקס נישואין בברכת רב 5%	
<u>התנדבות</u>		עליה באחוז המקדישים "לפעמים" זמן לעזרה לנזקקים על חשבון המקדישים פחות זמן 6%
<u>עיקרי אמונה</u>		יש גמול למעשים טובים 10% יש עונש למעשים רעים 5% יש כוח עליון
<u>מקומה של הדת בחיים הציבוריים</u>		באחוז הסבורים שהמדינה צריכה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים יתנהלו לפי המסורת הדתית היהודית 7%
<u>צביון השבת</u>		בתמיכה בפתיחת בתי קולנוע בתמיכה בהפעלת תחבורה ציבורית 5%
<u>כשרות במוסדות ציבור</u>	בתמיכה בכשרות במקומות ציבוריים 9%	
<u>נישואים אזרחיים</u>		בתמיכה בהנהגת נישואים אזרחיים במדינה 6%
<u>גיוס בני ישיבות</u>	באחוז התומכים בגיוס בני ישיבות 4%	
<u>יחסים בין-קבוצתיים</u>	בהערכת טיב היחסים בין העדות בהערכת טיב היחסים בין דתיים ללא-דתיים 10%	
<u>הזדהות יהודית</u> <u>הזדהות</u>	בתחושת שותפות גורל עם יהודי התפוצות 6%	באחוז המסכימים שיהודי ישראל שונים מיהודי התפוצות 12%
<u>מרכיבי זהות</u>	הדלקת נרות חנוכה 4%	היסטוריה היהודית של יותר מ-3,000 שנה 9%
<u>ערכים</u> <u>ערכים כלליים</u>	לעשות הרבה כסף 6%	לכבד הורים שלמות עצמית ללמוד ולקרוא לשם הרחבת אופקים להבין את ההשקפה של אחרים לעזור לנזקקים לתרום כסף לצדקה 10%-15%
<u>ערכים הקשורים למסורת היהודית</u>	לחיות בארץ להרגיש חלק מהעם היהודי 5%	

בהמשך נציין מגמות עיקריות הבולטות מהטבלה. יש לזכור שהסתכלות על כיוון של שינוי בלבד היא רק חלק מהתמונה הכללית. זאת, כי מגמה של עליה או ירידה בפריט מסוים לא תמיד גוררת בעקבותיה שינוי בתפישת מקומו של אותו פריט במערכת הכללית אליה הוא שייך. למשל, עליה ב"הבנת האחר" אינה מבטיחה אוטומטית שינוי במיקומו במערכת הערכית. על כן להשלמת התמונה יש להעזר בסקירה המפורטת בהמשך פרק זה.

שמירת המסורת הדתית

בהשוואה ל-1991 בולטת ירידה שיטתית, אם כי בדרך כלל קלה, בשמירת המסורת הדתית במספר תחומים. רק במקרים בודדים חלה עליה בשמירת המסורת.

מסורות בהן חלה ירידה:

1. חלק מהטקסים של קבלת שבת ובייחוד הדלקת נרות סמלית (ללא קשר לעתוי ולברכה).
2. ירידה בשמירת כשרות, בייחוד הפרדה בין כלי בשר לחלב.
3. ירידה באחוז הצמים ביום הכיפורים ובאחוז השומרים מסורות שונות הקשורות לחגים (2%-4%). ירידה זו מתבטאת בעיקר במדגם המשולב, וסביר שהיא קשורה לעליה מחבר העמים. חיזוק לכך ניתן גם לראות בירידה הקלה, אך השיטתית, באחוז המייחסים חשיבות "רבה מאוד" לעריכת טקסי מחזור החיים המסורתיים במשפחה.

היות שתהליך הקליטה של עולי חבר העמים הוא בראשיתו, קשה עדיין לומר אם מגמות אלה ישארו, יחריפו או שמא יתייצבו על הרמה הקודמת עם השתלבותם של העולים בחברה הישראלית.

מסורות בהן חלה עליה:

- במשך העשור חלה עליה בביקור יומי בבית כנסת ובאחוז אלה שיש להם מזוזה בכל הדלתות בהן היא נדרשת. כמו בעבר רק ל-2% אין כלל מזוזה, גם לא בדלת הכניסה.

התנדבות

- חלה עליה באחוז המקדישים "לפעמים" זמן לנזקקים על חשבון המקדישים פחות זמן. עליה זו עולה בקנה אחד עם העליה בערכים "לעזור לנזקקים" ו"לתרום כסף לצדקה".

מקומה של הדת בחיים הציבוריים

- בעשור האחרון חלה עליה במידת העניין שמגלה הציבור בסוגיות הנוגעות למקומה של הדת במדינה.
- מצד אחד, חלה עליה באחוז הסבורים שעל המדינה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים יתנהלו לפי המסורת הדתית היהודית, ומצד שני ירדה התמיכה בשמירת כשרות במוסדות ציבור וגברה התמיכה בהפעלת מרכזי בילוי ותחבורה ציבורית בשבת. נראה, שלמרות התמיכה בכך שעל המדינה לדאוג לצביון חיים שיבטא את המסורת היהודית, קיימת התנגדות למה שנתפס כ"כפיה דתית". תכני המסורת ושילובם במדינה נשארו בשלב זה בגדר סוגיה בלתי פתורה.
- עלתה התמיכה בהנהגת נישואים אזרחיים במדינה – תופעה העולה בקנה אחד עם ייחוס פחות חשיבות לטקס נישואים מסורתי.

זהות והזדהות יהודית

- פחתה תחושת האחדות ושותפות הגורל עם יהודי התפוצות למרות הזדהות יהודית אישית חזקה ויציבה.

יחסים בין-קבוצתיים

- חלה ירידה בהערכת טיבם של יחסים בין-קבוצתיים, ובמיוחד ביחסים שבין דתיים ללא-דתיים.

ערכים

- חלה עליה בערכי משפחה, ביטוי אישי פנימי של הפרט והבנת האחר, לעומת ירידה קלה בערכים מטריאליסטיים כמו "לעשות הרבה כסף".
- חלה עליה ניכרת בערכים בעלי אוריינטציה אלטרואיסטית הקשורים למסורת היהודית – "עזרה לנזקקים" ו"תרומה לצדקה". לעומת זאת חלה ירידה בייחוס חשיבות לערכים המצביעים על הרגשת השתייכות לעם היהודי ולארץ-ישראל. מגמה זו תואמת את הירידה שחלה בתחושה של שותפות גורל עם העם היהודי (ירידה זו מחריפה במדגם המשולב).

* * *

עד כאן תמצית השינויים שחלו במשך העשור האחרון. המשך הפרק מוקדש כאמור לניתוח השוואתי מפורט יותר ולסקירה כללית של ממצאי המחקר עבור כלל הנבדקים. הדיון הוא לפי הנושאים שנבדקו.

זהות דתית

שתי שאלות בודקות את הזהות העצמית הדתית: (1) "האם אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית? (בהחלט שומר על כל דקדוקיה, שומר במידה רבה, שומר במקצת, לא שומר כלל)", ו-(2) "איך היית מגדיר את עצמך מבחינה דתית? (חרדי, דתי, מסורתי, לא דתי אך לא אנטי דתי [חילונית], אנטי דתי)" (שאלות 2/47 ו-1/9 בנספח א').

הנתונים מצביעים על יציבות יחסית לאורך זמן בשמירת המסורת הדתית. ששה-עשר אחוזים מהציבור היהודי הבוגר בישראל מעידים על עצמם שהם מקפידים על שמירת המסורת הדתית ו-20% נוספים מציינים שהם שומרים על המסורת "במידה רבה". לפיכך, 36% מהנבדקים מגדירים עצמם כשומרי מסורת לפחות "במידה רבה" בהשוואה ל-38% שהגדירו עצמם כך לפני עשור. באופן דומה, בשני מועדי המחקר למעלה מ-40% (43% כיום ו-41% לפני עשור) רואים עצמם כ"שומרים במקצת" על המסורת. רק חמישית (21%) – בשני מועדי המחקר – מגדירים את עצמם כ"לא שומרים כלל" על המסורת הדתית (שאלה 2/47 בנספח א'). התפלגות זו אם כן, לא זו בלבד שמצביעה על יציבות בהשוואה למועד הקודם של המחקר, אלא היא נדברך נוסף ביציבות היחסית הקיימת כבר למעלה משלושים שנה מאז נבדקה השאלה לראשונה על ידי מכון גוטמן. פירושה של יציבות זו הוא שקיים רצף מ"המקפידים לשמור" על המסורת ועד ה"כלל לא שומרים" עליה, כשהקיצוניים ברצף זה – לכל כיוון – מהווים חלק קטן מהציבור (16% ו-20% בהתאמה). כשמוסיפים ל"מדקדקים" בשמירת המסורת את ה"שומרים במידה רבה", מהווים שומרי המסורת המוצהרים (לפחות "במידה רבה") שלישי מהציבור, ואילו שני-שלישים, "שומרים במקצת" או "כלל לא שומרים".

התפלגות התשובות לשאלה הנוספת בדבר הגדרה עצמית דתית (שאלה 1/9 בנספח א') מצביעה שוב על כך שהקיצוניים לכל כיוון – "חרדי" מחד גיסא ו"אנטי דתי" מאידך גיסא – הם מיעוט קטן (5% בכל אחת מקטגוריות אלה), ואילו הרוב (78%) הם "מסורתיים" ו"לא-דתיים". יש לציין שכיום בקרב הגוש הגדול (78%) של ה"מסורתיים" וה"לא-דתיים" אחוז ה"לא-דתיים" עולה על אחוז ה"מסורתיים", ואילו בראשית העשור, אחוז ה"מסורתיים" עלה במקצת על אחוז ה"לא-דתיים" (35% "מסורתיים" ו-43% "לא-דתיים" כיום, לעומת 42% "מסורתיים" ו-38% "לא-דתיים" אז). התפלגות המדגם המשולב מחדדת מגמה זו (שאלה 1/9 בנספח ב'). לפיכך, לפי הגדרה עצמית דתית מסתמנת נטיה בכיוון של אי דתיות על חשבון מסורתיות, אך אחוז הדתיים ("חרדי" ו"דתי") נשאר יציב. זאת ועוד, הפרופורציה של התשובות הקיצוניות ("חרדי"

ו"אנטי-דתי") דומה מאוד לזו שהתקבלה במועד הקודם של המחקר כאשר הנבדקים נתבקשו לדרג עצמם מבחינה דתית על סולם בן שבע דרגות מ"דתי ביותר" ועד ל"אנטי דתי" (התשובות הקיצוניות היו אז 7% ו-6% בהתאמה). ניתוח משולב של שתי השאלות (הגדרה עצמית דתית ומידת השמירה על המסורת) מעלה שמידת השמירה על המסורת מעדנת את כל אחת מהגדרות. כלומר, להיות "דתי" או "מסורתי" אינו חד-משמעי מבחינת השמירה על המסורת. בפרקים 2 ו-3 נידונה סוגיה זו בפירוט.

גם כיום כמו לפני עשור מרגישים הישראלים נתמכים מבחינה דתית, כאשר רובם (73%) סבורים שכחצי מהציבור ויותר מקיים את המסורת כמו שהם מקיימים אותה (שאלה 1/13 בנספח א').

בראיה רטרואספקטיבית, מסתמנת במועד הנוכחי של המחקר עליה קלה בתחושה הדתית האישית. כיום, לעומת 1991, קצת יותר נבדקים מציינים שהם יותר דתיים ("הרבה יותר" ו"יותר") בהשוואה למה שהיו בעבר (23% ו-18% בהתאמה, שאלה 1/10 בנספח א'). תופעה זו נתמכת גם בהתפלגות המדגם המשולב לשאלה (שאלה 1/10 בנספח ב'). מובן, שאין הדבר מצביע על "מידת הדתיות" ("מסורתי", "דתי" וכד'). מגמה קלה זו באה לידי ביטוי גם בשאיפה להמשכיות בשמירת המסורת הדתית על ידי הדור הבא. לשאלה "עד כמה היית רוצה שילדיך ישמרו על המסורת הדתית?" השיבו יותר נבדקים בכיוון של שאיפה לשמירת מסורת רבה יותר על ידי הילדים בעתיד בהשוואה לשמירת המסורת על ידם: 41% מהנבדקים היו רוצים שילדיהם "יקפידו" או ישמרו "במידה רבה" על המסורת בהשוואה ל-36% ששומרים כך על המסורת; ובדומה למועד הקודם של המחקר רק 13% היו רוצים שילדיהם "לא ישמרו כלל" על המסורת בהשוואה ל-21% המגדירים עצמם כ"לא שומרים כלל על המסורת" (שאלה 1/11 בנספח א'). אין כמעט הבדלים בהתפלגות התשובות לשאלה זו בשני המועדים ובמדגם המשולב.

כמו לפני עשור, גם כיום, נתפס בית ההורים כיותר דתי בהשוואה למידת הדתיות של הנבדק עצמו. זאת למרות שהתפלגות התשובות לשאלה על מידת הדתיות של בית ההורים (שאלה 2/48 בנספח א') מצביעה על ירידה קלה בהערכת מידת הדתיות של בית ההורים, ירידה המתחדדת במקצת במדגם המשולב.

כלל, בשני המועדים רוב יהודי ישראל מאמינים שאורח החיים שלהם הוא "ברוח הערכים של היהדות" (שאלה 1/8 בנספח א' ובנספח ב'), שאינה זהה בהכרח לשמירת מצוות. ואכן, כמעט כל יהודי ישראל – 88% בשני המועדים – סבורים ש"אדם יכול להיות יהודי טוב גם אם הוא לא שומר על המסורת הדתית" (שאלה 1/13 בנספח א' ובנספח ב').

שמירת המסורת במגוון תחומים

שבת

שמירת שבת: מצוות "עשה" ומצוות "לא תעשה"

בנושא של שמירת שבת נכללו שאלות המתייחסות הן למצוות "עשה" והן למצוות "לא תעשה". מצוות "לא תעשה" הנובעות מאיסור כולל על מלאכה בשבת חלות על שני המינים ועל כן, כמו במועד הקודם של המחקר, השאלות כוונו לנחקר עצמו בנוסח: "האם אתה נמנע...?". היות שלא כל מצוות ה"עשה" חלות באופן שווה על גברים ונשים נשאלו עליהן הנחקרים בנוסח הבא: "האם אתה או בביתך עושים...?".

בלוח 1.1 בעמוד הבא מוצגות התשובות בכיוון של שמירת מצוות "עשה" ו"לא תעשה" בשבת, דהיינו: "תמיד" עושה או "תמיד" נמנע מלעשות, כיום וב-1991. המצוות סדורות לפי מידת שמירתן "תמיד" במועד הנכחי של המחקר.

בדומה ל-1991, מעלים הנתונים בלוח 1.1 שמצוות "עשה" מקוימות יותר מאשר מצוות "לא תעשה". כמחצית מן הנחקרים מקיימים טקסים ביתיים של "קבלת שבת". רק מיעוט הנע בין 19% ל-30% "אף פעם" אינו מקיים טקסים אלה (שאלות 101-1/98 בנספח א'). לעומת זאת רק מיעוט מתפללים "תמיד" בבית כנסת בליל שבת ובשבת בבוקר (24%-ו-23% בהתאמה), כאשר הרוב "אף פעם" אינם עושים זאת (52%-ו-55% בהתאמה, שאלות 103-1/102 בנספח א').

כללית מצביעים נתונים אלה על דמיון רב בהתפלגויות התשובות לשאלות בשני המועדים (שאלות 103-1/98 בנספח א') ובעקבות כך גם על דמיון במדרג קיום מצוות ה"עשה". רק בשאלה אחת מתגלה הבדל והוא ב"הדלקת נרות שבת" ללא התייחסות לעתוי ולברכה. כיום פחות נבדקים השיבו שבביתם מדליקים נרות שבת בהשוואה ל-1991 (50%-ו-56% בהתאמה). הבדל זה מתחדד במדגם המשולב (46%-ו-56% בהתאמה). ירידה בסדר גודל דומה מתבטאת גם בעריכת קידוש בליל שבת, אולם רק במדגם המשולב כאשר 42% השיבו שהם מקדשים "תמיד" על היין (שאלה 1/100 בנספח ב'). אם כי התמונה הכללית היא של יציבות יחסית מסתמנת מגמה קלה לירידה בקיום כמה מהטקסים הביתיים של קבלת שבת, ירידה הקשורה כנראה לעליה מחבר העמים.

לוח 1.1

שמירת שבת על ידי יהודי ישראל בשני מועדים: 1991 ו-1999 (אחוז המשיבים: "תמיד")

אחוז המשיבים "תמיד"		מצוות "עשה" (עצמו או בביתו)
1991	1999	
54	55	סעודה מיוחדת בליל שבת
51	51	הדלקת נרות שבת עם ברכה
56	50	הדלת נרות שבת
46	48	קידוש בליל שבת
24	25	תפילה בבית כנסת בליל שבת
23	24	תפילה בבית כנסת בשבת בבוקר
		מצוות "לא תעשה"
42	41	נמנע מלעבוד בפומבי מחוץ לבית
37	37	נמנע מלעבוד בבית
37	37	נמנע מהדלקת אש
--	34	נמנע מיציאה לקניות*
28	29	נמנע מבילוי הכרוך בתשלום
26	27	נמנע מנסיעה
22	24	נמנע מהדלקת חשמל/טלפון

* נשאלו לראשונה ב-1999.

אשר למצוות "לא תעשה" לא חלו כמעט שינויים במשך העשור, לא בהתפלגויות ולא במדרג עשיתן (לוח 1.1, שאלות 110-114/1 בנספח א'). כמו לפני עשור גם לקראת שנת 2000 הרוב אינו נמנע "אף פעם" מהדלקת חשמל ושימוש בטלפון בשבת, מנסיעה בשבת, ומבילוי הכרוך בתשלום בשבת (65%, 60% ו-58% בהתאמה) ורק מיעוט הנע בין 24%-ל-29% נמנע "תמיד" מפעילויות אלה. ושוב, כמו ב-1991, מיעוט קצת יותר גדול (עד 40%) נמנע "תמיד" מעבודה בשבת (ביחוד בפרהסיה), מהדלקת אש ומיציאה לקניות. עם זאת, כמחצית (47%-52%) "אף פעם" אינם נמנעים גם מפעילויות אלה, להוציא עבודה בפרהסיה אשר 44% נמנעים ממנה דרך קבע. לפיכך, רוב מכריע של הציבור אינו מקיים מצוות האוסרות על פעילויות הנתפסות כבילוי "יום חופשי" בין אם בתוך הבית (חשמל/טלוויזיה) או מחוצה לו (נסיעה, בילוי הכרוך בתשלום). לעומת זאת, איסורים המתייחסים לפעילויות הקשורות גם ליום-יום וביחוד עבודה בפרהסיה, נשמרים קצת יותר – אולם כאמור גם מהן כמחצית הציבור "אף פעם" אינו נמנע. ממצא זה תואם במידת מה את השקפת רוב הציבור (72%) שיש להתחשב בצביון השבת בפומבי, אם כי רק 25% סבורים כך בהחלטיות (שאלה 1/91 בנספח א').

כפי שניתן עוד לראות מההתפלגויות – בשני המועדים – הדפוס של המנעות חלקית (המנעות "לעתים קרובות", "מידי פעם" או "לעתים רחוקות") הוא נחלתו של מיעוט הנע בין 14% ל-21%. אישוש לכך ניתן למצוא גם בתשובות לשתי השאלות בדבר שימוש לא שיטתי בכלי חשמל והעדפות של סוגי כתיבה בשבת (שאלות 1/111,112 בנספח א'). רבע מן הנחקרים השיבו שבמוצרי חשמל מסוימים הם משתמשים בשבת ובמוצרי חשמל אחרים הם אינם משתמשים בשבת, ו-17% כותבים או מציירים באופן סלקטיבי. כלומר הרוב הגדול של הציבור מתנהג בשיטתיות: או שנמנע לחלוטין או שכלל אינו נמנע מפעילויות אלה, כשמתוך ה"שיטתיים" הרוב "אף פעם" אינם מקיימים מצוות "לא תעשה" בשבת. זאת, בניגוד למצוות "עשה" הקשורות לטקסי קבלת שבת ביתיים בערב שבת אשר רוב ה"שיטתיים" מקפידים "תמיד" לעשותם. התפלגויות התשובות של המדגם המשולב לשאלות על מצוות "לא תעשה" דומות לאלו של המדגם הכלל-ארצי (נספח ב', שאלות 110-104/1).

בילוי השבת

בפני הנחקרים הוצגו תשע דרכים אפשריות לבילוי השבת והם נתבקשו לציין לגבי כל אחת מהן באיזו תדירות הם מבליים בדרך זו את השבת (שאלות 121-113/1 בנספח א'). רק על שלוש מהן נשאלו גם ב-1991: לבלות הרבה עם המשפחה, מנוחה ופעילות ספורטיבית. הנתונים מצביעים על דמיון רב בין ההתפלגויות של שאלות אלה בשני המועדים, אם כי כיום רוב קצת יותר גדול מאשר לפני עשור ציינו שהם משתדלים "תמיד" לבלות הרבה עם המשפחה ולנוח בשבת (60% ו-59% כיום, לעומת 54% ו-52% ב-1991). בלוח 1.2 מוצג מדרג הדרכים לבילוי השבת לפי אחוז המשיבים ש"תמיד" או "לעתים קרובות" מבליים בכל אחת מהן.

לוח 1.2

דרכים לבילוי השבת - 1999

(אחוז המשיבים: "תמיד" ו"לעתים קרובות")

<u>אחוז המשיבים "תמיד" ו"לעתים קרובות"</u>	<u>הדרך לבילוי השבת</u>
85	בילוי עם המשפחה
85	מנוחה
76	קריאה
68	צפייה בטלוויזיה ו/או האזנה לרדיו
53	נסיעה להורים ולמשפחה
41	מתרחץ בים, בבריכה ופעילות ספורטיבית
35	מטייל להכרת הארץ
33	יוצא לבלות ולאכול בחוץ
17	יוצא לקניות

הדרכים המקובלות ביותר לבילוי השבת הן פעילויות שקטות בעיקר פנים ביתיות (מנוחה – 85%, קריאה – 76%, צפיה בטלוויזיה והאזנה לרדיו – 68%) ובילוי עם המשפחה (85%). בילוי עם המשפחה יכול להיות פנים-ביתי וחוץ-ביתי, ולעתים קרובות כרוך ביציאה למקום מרוחק מהבית, כפי שמראים הנתונים לפיהם למעלה ממחצית הנחקרים (53%) נוסעים לבלות את השבת עם הורים וקרובי משפחה.

כשליש עד 40% מרבים לבלות את השבת בטיולים להכרת הארץ, ביציאה לבילוי, באכילה בחוץ, ברחצה או בפעילות ספורטיבית אחרת. מיעוט קטן בלבד (17%) מרבה לצאת לקניות, כאשר כמחצית מן הנחקרים (48%) "אף פעם" אינם מבליים את השבת בקניות. זאת, לעומת לא יותר משליש ש"אף פעם" אינם מבליים באחת הדרכים האחרות שהוצגו (שאלות 1/113-117 נספח א'). כלומר, גם כאשר יוצאים ונוסעים – ורבים אכן עושים כך – קניות הן היעד הפחות מועדף.

כשרות

שישים אחוז מהנבדקים אוכלים "תמיד" מזון כשר. אחוז זה דומה מאוד לאחוז שהשיבו ב-1991 שהם אוכלים "תמיד" מזון כשר מחוץ לבית (59%), אך הוא נמוך יותר בהשוואה לאלה שהשיבו לפני עשור שהם אוכלים "תמיד" מזון כשר בביתם (69%).* בהשוואה ל-1991 קצת פחות נבדקים מציינים שהם "תמיד" נמנעים מלאכול טרפה (64% ו-58% בהתאמה), אולם, גם כיום כחמישית (22%) "אף פעם" אינם נמנעים מלאכול מזון טרף. ירידה קלה חלה במשך העשור גם באחוז המפרידים בין כלי בשר לכלי חלב (44% ו-48% בהתאמה). מגמות אלה של ירידה בשמירת ההיבטים השונים של כשרות מתחדדות כאשר מתבוננים בהתפלגויות המדגם המשולב לשאלות אלה (שאלות 1/122-124 בנספחים א' ו-ב').

למרות הירידה המסתמנת בשמירת כשרות, גם במועד זה של המחקר נשמר דפוס ההתנהגות לפיו הכשרות נשמרת יותר מאשר איסורי השבת, ואף קצת יותר מהטקסים הביתיים של קבלת שבת.

* במועד הראשון של המחקר נעשתה הבחנה בין אכילת מזון כשר בבית ומחוץ לבית. הממצאים העלו אז שיותר נבדקים אכלו "תמיד" מזון כשר בביתם (69%) מאשר מחוץ לביתם (59%).

חגים ומועדים

בלוח 1.3 מוצג מדרג שמירת מסורות דתיות שונות הקשורות בחגי ישראל, וביחוד בחג הפסח לפי אחוז המקיימים אותן "תמיד", בקרב המדגם הכלל-ארצי ב-1999. בלוח מופיעים נתונים אלה גם עבור המדגם המשולב (הטור הימני), וגם עבור המועד הראשון של המחקר (ראה גם שאלות 1/125 ו-2/8-2/17 בנספחים א' ו-ב').

לוח 1.3

שמירת חגים על ידי יהודים בוגרים בישראל ב-1991 וב-1999
(אחוז המשיבים: "תמיד")*

אחוז המשיבים "תמיד"			
1991	1999		
	מדגם כלל-ארצי	מדגם משולב	
78	85	77	משתתף בסדר פסח מכל סוג שהוא
72	71	67	מדליק נרות חנוכה
68	69	62	משתתף או עורך סדר כהלכתו
68	68	63	לא אוכל חמץ בפסח
**71	67	64	צם ביום הכיפורים
57	56	51	משתמש בכלים מיוחדים לפסח
45	55	52	אוכל מאכלי חלב בשבועות
-	53	50	חוגג בפורים (מסיבות, תחפושת, משלוח מנות)
38	41	37	בונה סוכה כשרה
36	39	36	שומע קריאת מגילת אסתר בפורים
19	19	22	לומד בליל שבועות (תיקון ליל שבועות)

* המדרג הוא בהתאם לאחוזי המשיבים ב-1999, במדגם הכלל-ארצי.

** ביסוח קטגוריית התשובה ב-1991 היה "תמיד - באופן מלא או אוכל כשיעור".

*** נשאלו לראשונה ב-1999.

השוואת הנתונים מהמדגם הכלל-ארצי ב-1999 עם נתוני המחקר הקודם (1991) מצביעה על זהות כמעט מלאה בין שני המדרגים, ועל שוויון כמעט מלא באחוזי הקיום של כמעט כל המסורות להוציא שתיים שעלו ואחת שירדה במקצת. בהשוואה ל-1991 יותר נבדקים השיבו ב-1999 שהם משתתפים בסדר פסח כלשהו ושהם אוכלים מאכלי חלב בשבועות (85% ו-55% בהתאמה ב-1999 לעומת 78% ו-45% בהתאמה ב-1991). לעומת זאת מסתמנת ירידה קלה מאוד באחוז הצמים ביום הכיפורים. לגבי צום כיפור היה שינוי קל בניסוח התשובות האפשריות: ב-1991 לתשובה "תמיד" נוסף המשפט: "באופן מלא או אוכל כשיעור", ויתכן

שההבדל הקטן שנצפה (67% כיום לעומת 71% לפני עשור) קשור בחלקו להבדל זה בניסוח. יש לציין שירידה זו במספר הצמים מתחדדת יותר במדגם המשולב, אך גם במדגם המשולב רוב הנבדקים (64%) ציינו שהם צמים "תמיד" ביום הכיפורים.

הסתכלות על אחוז המקיימים "תמיד" את מסורות החגים לפי המדגם המשולב מגלה תמונה שונה במקצת המצביעה על נטיה לירידה קלה אך שיטתית בשמירת רוב מסורות החגים (הטור הימני בלוח 1.3), להוציא עליה באחוז האוכלים "תמיד" מאכלי חלב בשבועות שנצפתה גם במדגם הכלל-ארצי. במדגם המשולב לא ניכרת העליה בהשתתפות בסדר פסח כלשהו שהתגלתה במדגם הכלל-ארצי, ואחוז המשתתפים בסדר כזה נשאר זהה ל-1991. במלים אחרות, כנראה שהעליה מחבר העמים בלמה עליה אפשרית בציון סמלי של הפסח (השתתפות בסדר כלשהו) וגרמה אולי לירידה – אם כי מתונה – בקיום רוב המסורות האחרות, להוציא אלה שבתחתית המדרג, שלגביהן לא חל שינוי וממילא הן נשמרות פחות (בניית סוכה כשרה, שמיעת מגילת אסתר בפורים ולימוד בליל שבועות). בשלב זה מוקדם עדיין להסיק מסקנות בקשר לחלקה של העליה מחבר העמים בסוגיה זו היות שתהליך הקליטה הוא בראשיתו והתמונה עשויה להשתנות עם ההשתלבות של עולים אלה בחברה הישראלית.

למרות הנטיה המתונה לירידה בשמירת מסורות החגים, לא חל שינוי במדרג שמירת מסורות אלה לפי המדגם המשולב. במלים אחרות: כיום – כמו לפני עשור – רוב יהודי ישראל (משני שלישים ועד 85%), מקיימים טקסים ומנהגים הקשורים לחגים ובייחוד לחגים "הבסיסיים" – עם הדגשה לאומית (פסח, חנוכה) מחד גיסא ודתיים-"קיומיים" (יום כיפור) מאידך גיסא. זאת ועוד, עם הזמן מתחזקת כנראה מגמה לציון סמלי של החגים, למשל השתתפות רבה בסדר פסח מסוג כלשהו.

תפילה וביקור בבית הכנסת

בשני מועדי המחקר ציינו למעלה משליש הנחקרים (34%-ו-35%) שאינם יודעים כלל להתפלל מהסידור (שאלה 1/126 בנספח א'). אשר ליתר, כ-40% מעידים על עצמם שהם יודעים להתפלל מהסידור "באופן מלא" וכרבע (24%) באופן חלקי (בגלל השוני בניסוח קטגוריות התשובה אין אפשרות להשוות את התשובות החיוביות בשני מועדי המחקר).

ב-1999 מסתמנת מגמת עליה בביקור היומי בבית כנסת: 15% השיבו כיום שהם נוהגים לבקר מידי יום בבית הכנסת (כולל שבתות וחגים), לעומת 8% אשר השיבו כך לפני עשור, זאת כנראה על חשבון הירידה בביקור בבית הכנסת רק בשבתות וחגים. לעומת זאת, במספר ה"לא מבקרים כלל" לא חל שינוי והוא עומד על קצת למעלה מחמישית הנחקרים מזה כשלושים שנה מאז נשאלה השאלה לראשונה בנובמבר 1969 (21%, 19%-ו-22% בהתאמה).

כשבעים אחוז "אף פעם" אינם נוהגים להתפלל בימי חול, לעומת 81%-85% אשר ציינו ש"אף פעם" אינם מתפללים שחרית, מנחה או מעריב בימי חול ב-1991. כאן תמיכה בממצא לפיו עם הזמן חלה כנראה עליה במספר המתפללים מידי יום. בסוף שנות ה-90, 14% השיבו שהם מתפללים מידי יום "תמיד" ו-5% "לעתים קרובות" (שאלה 1/128 בנספח א').

בחגים עולה מספר המתפללים והמבקרים בבית הכנסת: 43% אינם מתפללים כלל בראש השנה, ורק 34% אינם מתפללים כלל ביום הכיפורים (שאלות 2/6,7 בנספח א'). ובכיוון ההפוך, כמחצית מן הנבדקים מתפללים במשך "רוב היום" או "חלק מהיום" בבית הכנסת בחגים, כאשר בראש השנה אחוז המתפללים נמוך קצת יותר בהשוואה ליום הכיפורים (45% ו-51% בהתאמה). 12%-15% הנותרים מתפללים רק תפילות מיוחדות כמו "כל נדרי" ו"נעילה".

ככלל, לא חל שינוי מאז 1991 בדפוס הביקור בבית הכנסת ביום הכיפורים: שליש אינם מתפללים כלל, כשליש נוסף מתפללים "רוב היום", והשאר מתפללים ב"חלק מהיום" או רק תפילות מיוחדות. על ראש השנה נשאלו כאן לראשונה.

כיסוי ראש

רוב הנחקרים (62% מקרב גברים ומקרב נשים נשואות) כלל אינם הולכים בכיסוי ראש. השאר נחלקים לאלה ש"תמיד הולכים בכיסוי ראש" (16%) ולאלה שעושים זאת בהזדמנויות מיוחדות, (תפילה, הדלקת נרות, אבל, ארועים כמו בר-מצווה או חתונה וכד') (שאלה 2/22 בנספח א').

תפילין

כמו לפני עשור גם ב-1999 למעלה ממחצית הגברים אינם מניחים תפילין אם כי לרובם יש תפילין. כרבע מהגברים (26%) מניחים תפילין בקביעות, והיתר מניחים אותם באופן מזדמן אך לא מידי יום.

מזוזה

כמעט לכולם (98%) יש מזוזה לפחות בדלת הכניסה לביתם, כשלרוב הגדול (78%) יש מזוזה בכל אחת מהדלתות בהן היא דרושה. בהשוואה למועד הקודם נראה כי חלה עליית מה באחוז אלה שיש להם מזוזה בכל הדלתות כנדרש (72% ו-78% בהתאמה).

כמו לפני עשור, גם כיום – שלושה רבעים מהנחקרים מאמינים שהמזוזה מגינה על הבית; 49% "בטוחים שכך" ו-26% נוספים "חושבים כך".

ביקור בקברי צדיקים

למעלה ממחצית הנחקרים כלל אינם נוהגים לבקר בקברי צדיקים, האחרים – נוהגים כך, כשחלקם הקטן יותר (10%) עושים זאת לעתים קרובות, והיתר מבקרים "לפעמים" או "לעתים רחוקות". תמונה זו יציבה לאורך זמן.

התנדבות

כחמישית מן הנחקרים (18%) מתנדבים ומקדישים זמן בקביעות לעזרה לנזקקים ו-37% נוספים עושים כך "לפעמים". היתר כמעט שאינם מקדישים זמן או "כלל לא" מקדישים זמן לפעילות התנדבותית. במועד זה של המחקר חלה עליה קלה באחוז המקדישים "לפעמים" זמן לפעילות התנדבותית מ-31% ב-1991 ל-37% כיום (שאלה 2/21 בנספח א'), אך לא חל שינוי באחוז הנוהגים כך בקביעות.

עיקרי אמונה

הנחקרים נשאלו עד כמה הם מאמינים בתשעה מעיקרי האמונה של היהדות. הללו מוצגים בלוח 1.4 לפי אחוז המשיבים "מאמין בלב שלם", תוך השוואה למועד הראשון של המחקר (ראה גם שאלות 2/28-36 בנספח א').

לוח 1.4**מידת האמונה של יהודי ישראל בעיקרי הדת היהודית****(אחוז המשיבים: "מאמין בלב שלם")***

אחוז המשיבים "מאמין בלב שלם"		האמונה
1991	1999	
63	65	יש אלוהים
57	62	יש כוח עליון המכוון את העולם
52	62	יש גמול למעשים טובים
44	55	יש עונש למעשים רעים
47	51	התורה והמצוות הן ציווי אלוהי
50	50	העם היהודי הוא עם נבחר מכל העמים
35	40	בעולם הבא, בחיים אחרי המוות
39	36	בביאת המשיח
21	24	יהודי שאינו מקיים מצוות מסכן את כל העם היהודי

* המדרג הוא בהתאם לאחוזי המשיבים ב-1999.

בדומה ל-1991 בראש המדרג עומדות האמונות בקיומו של אלוהים ובקיומו של כוח עליון המכוון את העולם: למעלה מ-60% מאמינים באלה "בלב שלם". במחקר מ-1979 דיווחו בן-מאיר וקדם על תוצאות דומות לגבי אמונה באלוהים: 64% השיבו אז כי הם מאמינים "בלב שלם" שיש אלוהים (שם, עמ' 357). * לפיכך, אמונה בקיום האלוהים היא יציבה לאורך זמן. יציבות יחסית לאורך זמן מאפיינת גם את עיקרי האמונה שבתחתית המדרג: "יהודי שאינו מקיים מצוות מסכן את כל העם היהודי", "ביאת המשיח" ו"חיים שלאחר המוות" (24%, 36% ו-40% בהתאמה מאמינים "בלב שלם" בכל אחת מאמונות אלה). דפוס זה התגלה גם לפי המדגם המשולב, אלא שבמדגם זה מסתמנת ירידה קלה באמונה ב"ביאת המשיח".

ממצאי מחקר בינלאומי שנערך בנושא אמונות על ידי פרופ' אנדריו גריץ מ"התוכנית הבינלאומית לסקר חברתי", העלו שאמונה בקיום אלוהים היא תופעה רווחת ברחבי העולם, ובמדינות רבות היא אף רווחת בהרבה מאשר בישראל. למשל, בארצות-הברית, איטליה, אירלנד ופולין, בהן למעלה מ-80% מאמינים באלוהים. וכמו בישראל גם בכל הארצות שנסקרו אחוז המאמינים בחיים שאחרי המוות נופל בהרבה מאחוז המאמינים באלוהים (Newsweek, 2.8.1993).

לעומת היציבות בקצוות המדרג, חלה בעשור האחרון עליה באמונה בשכר ועונש: "יש גמול למעשים טובים" ו"יש עונש למעשים רעים" (62% ו-55% בהתאמה ב-1999 לעומת 52% ו-44% בהתאמה ב-1991). בהתאם, האמונות בשכר ועונש עלו בסוף שנות ה-90 לקראת ראש המדרג, מיד אחרי האמונה בקיום אלוהים וכוח עליון. ביחוד בולטת העליה הדרסטית במיקומה של האמונה בעונש למעשים רעים, למרות שעדיין פחות אנשים מאמינים בעונש למעשים רעים בהשוואה למאמינים בגמול למעשים טובים. שינוי זה הוביל לירידה ניכרת במדרג של האמונה בכך ש"העם היהודי הוא עם נבחר" למרות שלא חל שינוי באחוז המאמינים בכך במשך העשור האחרון (50%), זאת לאחר ירידה קודמת מאחוז המאמינים בכך (57%) בשנות ה-70 (בן-מאיר וקדם, 1979). * ירידה קלה מאוד מסתמנת גם מתוצאות המדגם המשולב (46%).

לסיכום אם כן, עם הזמן, מתגלה מגמה לעליה באמונה בשכר ועונש, כאשר האמונה באלוהים נשארת יציבה בראש המדרג. יתר האמונות שנבדקו הן יציבות יחסית ואף שומרות על מקומן היחסי במדרג.

* בן-מאיר, ופ. קדם (1979). מדד דתיות עבור האוכלוסייה היהודית בישראל, מגמות כ"ד (3): 362-353.

מקומה של הדת בחיים הציבוריים ובמערכת החינוך

התערות בסוגיות של הכרת המסורת היהודית ודת ומדינה

רוב הציבור מעורה ומגלה עניין במקומן של המסורת היהודית והדת היהודית בישראל. זאת, הן בהיבט של מידת ההכרות של האנשים החיים בישראל עם המסורת היהודית, והן בהיבט הציבורי של מקומה של הדת במדינה. למעלה ממחצית (55%) השיבו שהנושא של הכרת המסורת היהודית בישראל מעסיק אותם, ולמעלה משני שלישי מתעניינים בשאלות הנוגעות למקומה של הדת במדינה. בהשוואה למועד הקודם של המחקר חלה ירידת-מה באחוז המשיבים שהכרת המסורת היהודית בישראל מעסיקה אותם (מ-60% ל-55%). לעומת זאת גברה מידת העניין של הציבור בשאלות הנוגעות למקומה של הדת במדינה מ-61% ב-1991 ל-69% כיום (שאלות 7-1/6 בנספח א').

עמדות כלפי הציבון היהודי והדתי הרצוי למדינת ישראל

הנושא של הציבון היהודי של המדינה נבדק מכמה היבטים: אופייה של המדינה וציבון השבת, החיים הציבוריים המתנהלים בה, מעמדם של הזרמים השונים ביהדות, ומערכת החינוך.

(1) אופייה של המדינה וציבון השבת

רוב הנחקרים (שלושה רבעים) מצדדים בכך שהמדינה צריכה להיות בעלת אופי יהודי אך לא דווקא דתי (שאלה 1/81 בנספח א'). אולם, הדעות חלוקות באשר לצורה שבה רצוי שיתנהלו החיים הציבוריים במדינה, כפי שעולה מהתשובות לשאלה: "האם לדעתך על מדינת ישראל לדאוג לכך שהחיים הציבוריים במדינה, יתנהלו לפי המסורת הדתית היהודית?" (שאלה 1/82 בנספח א'). נראה כי אחוז הסבורים שהמדינה צריכה לקחת על עצמה את ניהול החיים הציבוריים לפי המסורת הדתית עלה בעשור האחרון מ-44% ל-52%.

הנחקרים נשאלו האם הם בעד או נגד שאנשים יתחשבו בציבון השבת בפומבי, ללא קשר למידת שמירת השבת שלהם עצמם. כ-70% סבורים שאכן יש צורך שאנשים יתחשבו בציבון הפומבי של השבת (שאלה 1/91 בנספח א').

סדרת שאלות בדקה עמדות כלפי תחבורה ציבורית ופתיחת מרכזי קניות ובילוי בשבת. התשובות לשאלות אלו מוצגות בלוח 1.5, לפי סדר גודל יורד של אחוז המחייבים תחבורה ציבורית, פתיחת מרכזי קניות ובילוי בשבת (השיבו "בהחלט בעד" ו"בעד").

לוח 1.5

עמדות כלפי פתיחת בתי קולנוע, מרכזי קניות ובילוי בתשלום בשבת

(אחוז המשיבים "בהחלט בעד" ו"בעד")

אחוז המשיבים "בהחלט בעד" ו"בעד"	
72	פתיחת בתי קולנוע בשבת*
72	פתיחת בתי קפה ומסעדות בשבת
72	קיום ארועי ספורט בשבת
70	פתיחת מרכזי קניות בשבת (מחוץ לערים)
65	תחבורה ציבורית בשבת*
61	פתיחת מרכזי קניות בשבת בערים

* בהשוואה ל-1991 חלה עליה קלה באחוז התומכים בפתיחת בתי קולנוע ובתחבורה ציבורית בשבת (ראה שאלות 1/92 ו-1/93 בנספח א'). הנושאים האחרים נבדקו לראשונה רק במועד הנוכחי.

מן הנתונים בלוח 1.5 עולה ש-70% עד 72% מהנחקרים תומכים בכך שבתי קולנוע, מרכזי בילוי ומרכזי קניות מחוץ לערים יפעלו בשבת. לקצת פחות תמיכה (61%-65%) זוכים תחבורה ציבורית ובעיקר פתיחת מרכזי קניות בשבת בערים. אחוז התומכים בהחלטיות ("בהחלט בעד"), נע בהתאמה בין 32% במרכזי קניות בערים, ל-40% בפתיחת בתי קולנוע (שאלות 1/92 עד 1/97 בנספח א').

כזכור, "יציאה לקניות" היא הפעילות הפחות מועדפת לבילוי השבת (ראה לוח 1.2 לעיל). במקביל, "פתיחת מרכזי קניות בשבת בערים" נמצאת אף היא בתחתית המדרג בלוח 1.5. אם כי רק כשליש הם "בהחלט בעד" פתיחת מרכזי קניות בשבת בערים (37% מחוץ לערים), רוב הציבור (61%) מחייב פתיחת מרכזי קניות בשבת בערים, ורבים יותר (70%) אף מחייבים זאת מחוץ לערים. בין היתר, באה כאן לידי ביטוי תופעה הידועה זה מכבר לפיה תמיכה באפשרות לעשות עולה בדרך כלל על עשיה בפועל (הוא הדין גם לגבי נישואים אזרחיים שידונו בהמשך). אולם יותר מכך, בהקשר הנוכחי סביר שעמדה זו מבטאת התנגדות רחבה למה שנתפס כ"כפיה דתית" על הכלל, כנראה ללא התייחסות למשמעות של יום מנוחה אחד בשבוע הנבדל מחיי מסחר ועבודה ביתר ימות השבוע. השערה זו לא תוכל להבדק במסגרת המחקר הנוכחי.

אם כן, רוב הציבור תומך בפעילויות שהן למעשה הפרת שמירת השבת בפומבי, גם אם מחצית הנחקרים סבורים שעל המדינה לדאוג לכך ש"החיים הציבוריים יתנהלו לפי המסורת הדתית היהודית" ואף שהרוב (72%) תומכים בכך שאנשים יתחשבו בצביון השבת בפומבי (שאלות 1/82 ו-1/81 בנספח א'). זאת ועוד, כאמור לעיל, כארבע חמישיות מן הציבור סבורים שמדינת ישראל צריכה להיות בעלת "אופי יהודי לאו דווקא דתי". עולה אפוא השאלה המהותית מהו צביון יהודי שאינו דתי ומהם תכניו.

(2) הדת בחיים הציבורייםשמירת כשרות במוסדות ציבור ובמקומות ציבוריים

בעניין הכשרות התבקשו הנחקרים להתייחס לשתי סוגיות: שמירת כשרות במוסדות ציבור, והתנית מתן תעודת כשרות בכך שמוסדות הציבור שנזקקים להכשר מהרבנות ישמרו על צביון מסורתי.

רוב של 80% סבורים שצריך שתישמר כשרות במוסדות ציבוריים כאשר רובם (60%) החלטיים בכך. אולם בהשוואה לנתוני 1991 מסתמנת ירידה באחוז הסבורים כך מ-89% ל-80% כיום. השינוי העיקרי הוא באחוז ההחלטיים בדעתם שירד מ-71% ב-1991 ל-60% במועד הנוכחי (שאלה 1/84 בנספח א'). ירידה זו בולטת עוד יותר במדגם המשולב (שאלה 1/84 בנספח ב').

במשך העשור אם כן, חלה ירידה בשמירת כשרות הן ברמת המיקרו (שמירה אישית, ראה הדיון לעיל בנושא הכשרות) והן ברמת המקרו (שמירה במוסדות ציבור). אולם עדיין רוב יהודי ישראל מתייחסים בחיוב לסוגיה זו.

באשר למתן תעודת כשרות למוסדות ציבור תוך התניה בשמירה על מנהגים דתיים אחרים, הדעות יציבות בעשור האחרון, כאשר רוב של כ-60% בשני המועדים מביע התנגדות להתניה כזו (שאלה 1/85 בנספח א').

מקור המימון של הרבנות הראשית

הנחקרים נדרשו לשאלת מקורות המימון של הרבנות הראשית; האם צריך שימשך המצב כפי שהוא כיום – תקצוב ממשלתי באמצעות משרד הדתות – או שתקציב הרבנות צריך לבוא ממסגרת אחרת, לא ממשלתית? רוב הנחקרים (61%) בדעה שצריך להמשיך ולממן את הרבנות מתקציב הממשלה (שאלה 1/86 נספח א').

הנהגת נישואים אזרחיים בארץ

נושא הנהגת נישואים אזרחיים נבדק משתי נקודות התייחסות: הראשונה האם יש להנהיג נישואים אזרחיים בארץ; והשניה אם יונהגו, מהי האפשרות שיבחר הנחקר לגבי עצמו או בני משפחתו? (שתי השאלות הללו נשאלו גם במועד קודם, ב-1993, וההשוואה נערכה לגבי מועד זה). כיום, 60% שוקלים בחיוב, במידה זו אחרת, את האפשרות של הנהגת נישואים אזרחיים בארץ. אחוז השוקלים בחיוב אפשרות זו לגבי עצמם נמוך יותר – 38%. ב-1993 השיבו 54%

שהם שוקלים בחיוב הנהגת נישואים אזרחיים בארץ לעומת 41% שהשיבו כך לגבי עצמם. נראה אפוא כי בשני המועדים קיים פער ניכר בין התמיכה בהנהגת נישואים אזרחיים ובין בחירה אישית באפשרות כזו. פער זה התרחב עם השנים היות שחלה עליה באחוז התומכים בהנהגת נישואים אזרחיים בארץ (שאלה 1/87 בנספח א'), ואילו בבחירה אישית בנישואים כאלה כמעט שלא חל שינוי (שאלה 1/88 בנספח א').

גיוס בני ישיבות ובנות דתיות לצבא

נושא גיוסם של בני ישיבות ושל בנות דתיות לצה"ל לא חדל להעסיק את הציבור בארץ. רוב הציבור (86%) תומך בגיוס בני ישיבות לצה"ל. למרות התמיכה הרבה הרי שבהשוואה למועד הקודם חלה במועד הנוכחי של המחקר ירידה באחוז התומכים בגיוסם של בני הישיבות המתבטאת בעיקר בתומכים ההחלטיים שירדו מ-55% ב-1991 ל-45% ב-1999 (שאלה 1/89 בנספח א'). עמדות אלה הובעו טרם פרסום מסקנותיה של ועדת טל.

כשני שלישי מחייבים את גיוסן של בנות דתיות לצה"ל, ו-13% נוספים מחייבים את גיוסן של הבנות הדתיות לא לצבא אלא לשירות לאומי. תמונה זו מקבילה לתמונה שהתקבלה עבור בני הישיבות. גם בתמיכה בגיוסן לצבא של בנות דתיות מסתמנת כיום ירידת-מה בהשוואה למועד הקודם. סך כל התמיכה בגיוסן לצבא ירדה במקצת (מ-70% ל-65%) כשהשינוי העיקרי בעשור האחרון חל באחוז המשיבים "בהחלט בעד" שירד מ-37% ב-1991 ל-27% במועד הנוכחי (שאלה 1/90 בנספח א').

(3) מעמדם של זרמים שונים ביהדות

כתגובה להצעה לתת לזרמים הקונסרבטיבי והרפורמי, מעמד שווה לזה של האורתודוקסים עולה כי כשני שלישי תומכים במתן מעמד שווה לזרמים השונים ושליש מתנגדים לכך. בעמדה זו לא חל שינוי בעשור האחרון (שאלה 1/83 בנספח ב').

(4) מערכת החינוך

הנחקרים נשאלו כיצד, לדעתם, יש לארגן את מערכת החינוך בארץ – האם בשלושה זרמים כפי שנהוג כיום או אחרת. קצת למעלה ממחצית (54%) תומכים בהמשך המצב הקיים, דהיינו, שלושה זרמים: ממלכתי, ממלכתי-דתי ודתי-עצמאי. 19% השיבו שבנוסף לשלושה הזרמים הקיימים יש להוסיף זרם רביעי חדש של חינוך ברוח המסורת היהודית אך לא חינוך דתי, ו-24% השיבו שהם בעד מערכת חינוך אחידה לכולם (שאלה 2/27 נספח א').

כשני שלישי של הציבור תומכים בתגבור הנושאים היהודיים הן במערכת החינוך והן בשידורי הטלוויזיה, הכללית והחינוכית, כשהתמיכה בכך יותר מתונה מאשר נלהבת (שאלות 2/24-26 נספח א').

יחסים בין-קבוצתיים

הנחקרים נשאלו על מצב היחסים כיום בין קבוצות חברתיות שונות, האם היחסים הם טובים מאוד, די טובים לא כל כך טובים או כלל לא טובים: בין אשכנזים ויוצאי המזרח, בין עולים חדשים לוותיקים, ובין דתיים ללא-דתיים. ככלל יחסי עדות מוערכים יחסית כטובים יותר מאשר יחסי ותיקים-עולים ועוד יותר מאשר יחסי דתיים ולא-דתיים המוערכים כלא-טובים על ידי רוב הציבור.

יחסי עדות

כמחצית (49%) מעריכים את טיב יחסי העדות בחיוב, אך אחוז המשיבים "טובים מאוד" אינו עולה על 7%. בהשוואה ל-1991 חלה החמרה ניכרת בהערכת טיב יחסי העדות, כאשר אחוז המעריכים אותם בחיוב ירד מ-67% ב-1991 ל-49% ב-1999 (שאלה 1/69 בנספח א').

יחסי עולים-ותיקים

כשליש מעריכים בחיוב את היחסים בין עולים לוותיקים כאשר רק 3% מעריכים אותם כ"טובים מאוד" (שאלה 1/70 נספח א').

יחסי דתיים לא-דתיים

מארג היחסים הגרוע ביותר הוא בין דתיים ולא-דתיים הן בהשוואה לקבוצות החברתיות האחרות והן בהשוואה למועד הקודם של המחקר. רוב מכריע של 82% מעריך את טיב היחסים הללו בשלילה. המעריכים בחיוב נחלקים ל-16% שמשיבים "די טובים" ול-2% בלבד שסבורים שהיחסים בין דתיים ולא-דתיים הם "טובים מאוד". בהשוואה ל-1991 – אמנם לא השתנה אחוז הסבורים שהיחסים הם "טובים מאוד" (2%), אך סך כל המעריכים בחיוב ירד מ-28% ל-18% כיום. ואילו באחוז הסבורים שהיחסים לא טובים חלה עליה בעיקר באחוז המשיבים בקטגוריה הקיצונית לשלילה – "לא טובים כלל": האחוז כמעט הוכפל מ-19% ב-1991 ל-36% במועד הנוכחי (שאלה 1/71 נספח א').

במועד הנוכחי של המחקר הרחבנו בנושא היחסים בין דתיים ללא-דתיים. בפני הנחקרים הוצגו מספר אופנים של לבוש והתנהגות שניתן לראות בהם סממנים חיצוניים למידת השמירה על המסורת של אנשים שונים. הנחקרים נתבקשו לציין האם ההרגשה שמתעוררת אצלם בעקבות הפגישה עם כל אחד מאלה - היא חיובית או שלילית. הוצגו תשעה אופני לבוש או התנהגות, חלקם מאפיינים שומרי מסורת וחלקם מאפיינים כאלה שאינם שומרי מסורת. אחוז אלה שצינו שלא מתעוררת אצלם הרגשה מיוחדת נע בין 17% ל-28% (שאלות 1/72-80 נספח א'). התמונה שלהלן מובאת מתוך אלה שאכן הגיבו, כלומר שהתעוררו אצלם הרגשות חיוביות או שליליות. לוח 1.6 מציג את התפלגות התשובות לשאלות אלו לפי סדר גודל יורד של אחוז המשיבים על הרגשות חיוביות.

לוח 1.6

ההרגשה שמעוררים היבטים חיצוניים של מידת שמירת מסורת (התפלגות התשובות באחוזים)

סה"כ %	ההרגשה היא:			חיובית מאוד	מהי ההרגשה שלך כשאתה נתקל בכל אחד מהבאים?"
	שלילית מאוד	שלילית	חיובית		
100	1	5	63	31	אנשים החובשים כיפה
100	1	8	60	31	אנשים המנשקים מזוזה
100	4	18	56	22	נשים המופיעות בכיסוי ראש
100	4	19	55	22	אנשים שלובשים בחוץ טלית קטן
100	13	35	37	15	אנשים בתלבושת חרדית
100	20	32	38	10	זוגות המתחבקים ומתנשקים בפומבי
100	26	37	31	6	ילדים הנוסעים באופניים וגלגיליות ביום הכיפורים
100	31	40	23	5	אנשים עם הופעה היפית: שיער מגודל, פירסינג, קעקוע וכד'
100	47	40	11	2	אנשים שאוכלים חמץ בפסח בפומבי

אצל רובם הגדול של הנחקרים (כ-90%) מתעוררות הרגשות חיוביות כאשר הם נתקלים באנשים חובשי כיפה ובאנשים המנשקים מזוזה. קרוב ל-80% מגיבים בחיוב כאשר הם נתקלים בנשים ההולכות בכיסוי ראש או בגברים הלובשים טלית קטן שנראה לעין. יש לציין שהרגשה "חיובית מאוד" היא נחלת המיעוט בכל אחת מהשאלות, ובשום מקרה אינה עולה על 31%.

התגובות חצויות כאשר נתקלים מצד אחד באנשים בתלבושת חרדית ומצד שני בזוגות המתגפפים ומתנשקים בפומבי. יתר על כן, בהקשרים אלה מתחיל לעלות באופן בולט אחוז המדווחים על הרגשה "שלילית מאוד".

בקרב רוב הנחקרים מתעוררות הרגשות שליליות כאשר הם נתקלים בהפרה של יום הכיפורים בפומבי על ידי ילדים ובני נוער הנוסעים בגלגליות ובאופניים (63%), באנשים עם הופעה היפית (71%) ובאנשים האוכלים חמץ בפסח בפומבי (87%).

נראה אפוא כי ציבור שומרי המסורת אינו מעורר הרגשות שליליות למעט תלבושת חרדית עליה הדעות חלוקות. הפרה בפומבי של יום הכיפורים, הופעה היפית מתירנית ואכילת חמץ בפסח בפרהסיה מעוררות לרוב הרגשות שליליות. יש לציין שאת ההרגשה השלילית ביותר מעוררת אכילת חמץ בפסח בפומבי (47% דיווחו על הרגשה "שלילית מאוד").

זהות והזדהות יהודית

הרגשת השתייכות לעם היהודי בעולם

לשני שלישי מיהודי ישראל "חשוב מאוד" להרגיש חלק מהעם היהודי, ול-30% נוספים "חשוב" להרגיש כך. רק למיעוט קטן לא חשוב להרגיש חלק מהעם היהודי. ואכן בפועל, בדומה למועד הראשון של המחקר, כמעט כל יהודי ישראל (95%) השיבו בחיוב ("כן בהחלט" ו"כן") לשאלה: "האם אתה מרגיש שאתה חלק מהעם היהודי בעולם?" מתוכם, כשני שלישי בחרו בתשובה הקיצונית לחיוב ("כן בהחלט" - שאלה 1/46 בנספח א'). במועד הנוכחי של המחקר נשאלה שאלה נוספת על הרגשת ההזדהות האישית עם העם היהודי בנוסח: "לו היתה לך האפשרות להיוולד מחדש, האם היית רוצה להיוולד יהודי?". הממצאים מעלים שוב שרוב גדול (82%) היו רוצים "להיוולד יהודי", כאשר 62% רוצים בכך "מאוד". 15% נקטו עמדה ניטרלית ("אין זה משנה לי") ורק מיעוט קטן של 3% אינו רוצה להיוולד יהודי (שאלה 1/48 בנספח א').

שתי שאלות מקבילות לאלה התייחסו להזדהות "ישראלית". נמצא שרוב קצת יותר גדול (74%) השיבו בחיוב מוחלט לשאלה "האם אתה מרגיש ישראלי?" בהשוואה ל-68% שהשיבו כך על הרגשה כחלק מהעם היהודי. לעומת זאת קצת פחות נבדקים היו "רוצים מאוד" להיוולד מחדש כישראלים בהשוואה ל"רוצים מאוד" להיוולד כיהודים (56% ו-61% בהתאמה). בכל מקרה, בדומה להזדהות יהודית רק מיעוט קטן של 4% ו-5% אינם מזדהים עם עובדת היותם ישראלים לפי כל אחת משתי השאלות (1/47 ו-1/49 בנספח א').

הרגשת השתייכות לעם היהודי אינה אומרת שאין רואים הבדל בין היהודים בישראל לבין יהודים אחרים. לפיכך, שאלנו שאלה נוספת: "האם אתה מסכים או לא מסכים לכך שהעם היהודי במדינת ישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ לארץ?" (שאלה 1/50 בנספח א'). מן הנתונים עולה, שבמשך העשור התחדדה התחושה של שוני בין יהודי ישראל ויהודי התפוצות. בעוד שב-1991 סברו 57% שיהודי ישראל שונים מיהודי התפוצות, בסוף שנות ה-90 כבר 69% סבורים כך, כשעיקר השינוי נעוץ באחוז "המסכימים בהחלט" לכך שהעם היהודי במדינת ישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ לארץ. יתרה מזאת, למרות שרוב

יהודי ישראל (70%) מאמינים שקיימת תלות הדדית בין יהודי ישראל ויהודי התפוצות, מצביעים הנתונים על מגמה קלה לירידה בתחושה זו. בעוד שב-1991, האמינו 76% מיהודי ישראל שליהודי ישראל וליהודי הגולה גורל משותף, 70% סבורים כך בסוף שנות ה-90 (שאלה 1/51 בנספח א'). אם כן, ההזדהות היהודית האישית נראית כיותר חזקה ויציבה מאשר תחושת האחדות ושותפות הגורל ברמה האתנית-קהילתית שפחתה עם השנים.

מרכיבי זהות יהודית כמניעים להזדהות יהודית

זהותה של קבוצה אתנית נקבעת על ידי מגוון של מרכיבים, בהם מרכיבים ביולוגיים, לאומיים, היסטוריים, תרבותיים ודתיים. במועד הנוכחי של המחקר הורחבו סוגי מרכיבי הזהות היהודית. הנחקרים נתבקשו להעריך את מידת ההשפעה של כל אחד משבעה-עשר מרכיבי זהות על הרגשתם שהם חלק מהעם היהודי ורוצים להיות חלק ממנו (שאלות 1/52-68 בנספח א'). רק על שמונה מאלה נשאלו גם לפני עשור. נפתח את הדיון על מרכיבי הזהות בהשוואה לאורך זמן, ולאחר מכן, נסקור בקצרה את הגירסה המורחבת של מרכיבי הזהות כפי שנבחנה במחקר הנוכחי.

בלוח 1.7 מוצג מדרג מרכיבי הזהות עליהם נשאלו בשני המועדים (1991 ו-1999) לפי אחוז המשיבים "משפיע מאוד" על כל אחד מהם. עבור המועד הנוכחי של המחקר מובאים הנתונים משני המדגמים: כלל-ארצי ומשולב.

לוח 1.7

מרכיבי זהות יהודית כמניעי הזדהות יהודית ב-1999* וב-1991 (אחוז המשיבים: "משפיע מאוד")

אחוז המשיבים "משפיע מאוד"			באיזו מידה משפיע כל אחד מהבאים על ההרגשה שאתה חלק ורוצה להיות חלק מהעם היהודי
1991	1999		
	מדגם כלל-ארצי	מדגם משולב	
68	70	66	הקמת מדינת ישראל
67	65	61	העובדה שאתה חי בארץ-ישראל
50	53	48	סדר פסח
44	49	44	הדת של העם היהודי
41	44	40	נרות שבת
38	44	41	העזרה שהיהודים נותנים זה לזה
46	42	39	הדלקת נרות חנוכה
30	39	36	ההיסטוריה היהודית של למעלה מ-3,000 שנה

* המדרג הוא בהתאם לאחוזי המשיבים ב-1999 שהוא זהה עבור שני המדגמים – הכלל-ארצי והמשולב.

כמו ב-1991 כך גם ב-1999, בראש מדרג מרכיבי הזהות נמצאים המרכיבים המתייחסים לחוויה הציונית (הקמת המדינה, ו"העובדה שאתה חי בארץ-ישראל") ובתחתיתו נמצאת ההיסטוריה העתיקה, למרות העליה שחלה במשך השנים באחוז המייחסים לה השפעה "רבה מאוד" (39% ו-30% בהתאמה). גם "סדר פסח" ממשיך להיות לקראת ראש המדרג אם כי בהפרש ניכר ממרכיבי החוויה הציונית, כאשר הוא "משפיע מאוד" על הרגשת ההזדהות היהודית של כחצי מהנחקרים בשני מועדי המחקר.

במשך העשור, לא חלו כמעט שינויים במידת השפעתם של מרכיבי זהות הקשורים לדת ולמורשת היהודית (הדת היהודית, נרות שבת ועזרה הדדית). במדגם הכלל-ארצי נרמזת אמנם, מגמת עלייה קלה בהשפעת מרכיבי זהות אלה ובייחוד עזרה הדדית, מגמה שנעלמת במדגם המשולב המצביע על יציבות. לעומת זאת, קצת פחות נחקרים מייחסים כיום השפעה "רבה מאוד" להדלקת נרות חנוכה כמרכיב זהות, ירידה שמתחדדת במדגם המשולב. לפיכך, "הדלקת נרות חנוכה" שמיקומו בעבר היה בקרבת אמצע המדרג ירד כיום לתחתיתו, למרות שהשינוי שחל – הוא קל. כלומר, קיימת ירידה בהשפעתו של מרכיב לאומי-היסטורי על הזהות היהודית, למרות שכזכור הרוב מקיימים אקט סמלי זה. כאמור לעיל אם כי קצת יותר נחקרים מייחסים כיום השפעה "רבה מאוד" ל"היסטוריה העתיקה של העם היהודי" כמרכיב זהות (39% כיום ו-30% ב-1991), ממשיך מרכיב זה לחתום את המדרג.

נסקור עתה בקצרה את מכלול מרכיבי הזהות כפי שנבדקו במועד הנוכחי. רוב מכריע של הנחקרים (בדרך כלל בין 80% ל-90%) מייחסים השפעה לכל אחד מהמרכיבים שנבדקו, אך עוצמת ההשפעה משתנה ממרכיב אחד למשנהו. בלוח 1.8 מוצג מדרג מרכיבי הזהות לפי אחוז המשיבים "משפיע מאוד" על כל אחד מהם במועד הנוכחי של המחקר.

לוח 1.8

מרכיבי זהות יהודית כמניעי הזדהות יהודית ב-1999*

(אחוז המשיבים: "משפיע מאוד")

אחוז המשיבים "משפיע מאוד"	באיזו מידה משפיע כל אחד מהבאים על ההרגשה שאתה חלק ורוצה להיות חלק מהעם היהודי
70	הקמת מדינת ישראל
68	המלחמות שעברנו בישראל
68	ההורים שלך / הבית שבו גדלת
65	העובדה שאתה חי בארץ-ישראל
59	שואת יהודי אירופה (השואה)
57	השפה העברית
53	סדר פסח
49	אושויץ (מחנה ההשמדה אושוויץ)
49	הדת של העם היהודי
44	לימוד
44	מרד גטו ורשה
44	העזרה שהיהודים נותנים זה לזה
44	נרות שבת
42	הדלקת נרות חנוכה
40	מאבק לצדק חברתי
39	ההיסטוריה היהודית של למעלה משלושת אלפי שנים
29	ספרות עברית

* מדרג זהה התקבל במדגם המשולב. קצת פחות אחוזים במדגם המשולב בהשוואה למדגם הכלל-ארצי, בחרו בתשובה "משפיע מאוד" עבור כל מרכיב, כשהפרש נע בין 2% ל-4% בלבד (שאלות 68-1/52 נספח ב').

בראש המדרג נמצאים מרכיבים המתחייבים לחוויה הציונית בארץ ("הקמת מדינת ישראל", "מלחמות ישראל" ו"העובדה שאתה חי בארץ ישראל"), ובית ההורים: 65%-70% השיבו על כל אחד מאלה "משפיע מאוד". "השפה העברית" שהחיא אתה קשורה אף היא למעשה הציונות "משפיעה מאוד" על רוב קצת יותר קטן (57%).

מיד לאחר החוויה הציונית ממוקמת שואת יהודי אירופה במדרג מרכיבי הזהות: 59% השיבו שהשואה "משפיעה מאוד" על רצונם להיות חלק מהעם היהודי. מעניין שפחות נחקרים מושפעים "מאוד" מסמל ההשמדה של השואה "אשוויץ" בהשוואה לשואה בכללותה (49% ו-59% בהתאמה), ואילו היבט הגבורה של השואה "מרד גטו ורשה" משפיע עוד פחות (44%). סדר פסח המסמל את החג הלאומי-מסורתי החשוב ביותר "משפיע מאוד" על קצת יותר ממחצית הנבדקים.

מלוח 1.8 עולה עוד שלחלק מהמרכיבים מייחסים מידה דומה של השפעה. למשל "אשוויץ" ו"הדת היהודית" (49%), "לימוד", "מרד גטו ורשה", עזרה הדדית ו"נרות שבת" (44%). עם זאת הם רשומים בלוח 1.8 בסדר יורד, וזאת לפי אחוז הנחקרים שהשיבו בכיוון השלילי ("לא כל כך משפיע" או "כלל לא משפיע"). למשל בעוד שכמחצית מהנחקרים (49%) השיבו שהן "אשוויץ" והן "הדת של העם היהודי" משפיעים "מאוד" על הרגשת השתייכותם לעם היהודי הרי רק 12% השיבו ש"אשוויץ" "לא כל כך" או "כלל לא" משפיעה על הזדהותם עם העם היהודי, לעומת 19% שהשיבו בכיוון השלילי לגבי השפעת הדת (שאלות 1/59 ו-1/56 בנספח א'). באופן דומה, בעוד ש-44% השיבו בכיוון הקיצוני לחיוב על "לימוד" ו"נרות שבת", הרי על "לימוד" השיבו 16% בכיוון השלילי לעומת 29% שהשיבו בכיוון השלילי על נרות שבת (שאלות 1/63 ו-1/60 בנספח א'). זאת כיוון של"לימוד" יכולות להיות משמעויות שונות ולא דווקא לימודי קודש.

ההיסטוריה העתיקה (3,000 שנה) של העם היהודי ממוקמת לקראת תחתית המדרג, וחותמת אותו "ספרות עברית" עליה נשאלו הפעם לראשונה. כאן, בולטת ההבחנה בין השפה העברית כמרכיב זהות מרכזי, לעומת אחד השימושים הנעשים בה – הספרות העברית, שלמעשה אינה נתפסת כמרכיב של הזהות היהודית.

ממצאים אלה מבוססים על הערכות סובייקטיביות של הנחקרים. עולה השאלה עד כמה יכולים הנחקרים להעריך מה משפיע על הזדהותם היהודית? הנתונים שבידינו מאפשרים בדיקה צולבת בצורה יותר אובייקטיבית, על ידי חישוב המתאמים האמפיריים שבין הזדהות יהודית לבין הערכת כל מרכיב כמניע להזדהות יהודית. מתאם גבוה בין הזדהות לבין מרכיב זהות מביע השפעה "אובייקטיבית" רבה של המרכיב, ואילו מקדם נמוך מביע השפעה "אובייקטיבית" מעטה. כפי שניתן לראות מלוח 1.9 המדרג האובייקטיבי הנקבע לפי עוצמת מקדמי המתאם מציג תמונה שונה מזו שהתקבלה מההערכות הסובייקטיביות של הנחקרים (לוח 1.8). לפי ההערכה האובייקטיבית נמצאים בראש המדרג המרכיבים הקשורים לדת ולמסורת היהודית (הדת היהודית, סדר פסח, נרות שבת, העזרה שהיהודים נותנים זה לזה והדלקת נרות חנוכה), ואילו לפי ההערכות הסובייקטיביות ממוקמים בראש המדרג מרכיבי הזהות המתייחסים לחוויה הציונית: הקמת המדינה, המלחמות שעברנו בישראל והעובדה שאתה חי בארץ. המרכיב "העובדה שאתה חי בארץ" אינו מתייחס רק לחוויה הציונית, דבר שאכן מתבטא

במתאם הניכר (.58) בינו לבין הזדהות יהודית, אם כי מתאם זה נמוך במקצת בהשוואה למתאמים עם מרכיבי המורשת היהודית המשתרעים בין .68 ל-.72.

לוח 1.9

מרכיבי זהות יהודית כמניעי הזדהות יהודית: הערכה אובייקטיבית
(מקדמי מונוטוניות* בין הרגשת הזדהות יהודית לבין מרכיבי זהות יהודית)**

מקדמי מונוטוניות עם הזדהות יהודית** (מדגם משולב)	באיזו מידה משפיע כל אחד מהבאים על ההרגשה שאתה חלק ורוצה להיות חלק מהעם היהודי
.72	הדת של העם היהודי
.72	סדר פסח
.72	נרות שבת
.68	העזרה שהיהודים נותנים זה לזה
.67	הדלקת נרות חמכה
.58	העובדה שאתה חי בארץ-ישראל
.53	ההורים שלך / הבית שבו גדלת
.52	ההיסטוריה היהודית של למעלה משלושת אלפי שנים
.50	השפה העברית
.49	לימוד
.47	המלחמות שעברנו בישראל
.40	מאבק לצדק חברתי
.39	הקמת מדינת ישראל
.38	ספרות עברית
.35	מרד גטו ורשה
.34	אושוויץ (מחנה ההשמדה אושוויץ)
.30	שואת יהודי אירופה (השואה)

* מקדם מונוטוניות. ראה להלן, פרק 3 עמ' 62.

** "רוצה להיוולד יהודי".

מרכיבים המתייחסים להיסטוריה היהודית בעת החדשה ובייחוד הקמת המדינה, השואה על היבטיה השונים – וספרות עברית, קשורים פחות להזדהות יהודית, אך גם להם קשרים ניכרים. מכאן נובע שמרכיבים של הדת והמסורת היהודית, ובכלל זה מרכיבים המציינים חגים לאומיים-דתיים (פסח, חנוכה) קשורים יותר עם ההזדהות היהודית מאשר מרכיבים של ההיסטוריה היהודית בעת החדשה, בין אם הם מתייחסים לחוויה הציונית ובין אם הם מתייחסים לשואה על היבטיה השונים. ממצאים אלה מאששים פעם נוספת את הידוע ממחקרים קודמים: המדרג הסובייקטיבי, שונה מהאובייקטיבי בכך שהוא מדגיש יותר את

השפעתם של מרכיבי ההיסטוריה היהודית בעת החדשה בהשוואה להשפעת מרכיבי המסורת והמורשת היהודית, שבאופן אובייקטיבי הם הקשורים יותר מאחרים להזדהות יהודית. במלים אחרות, הזדהות יהודית אינה יכולה להיות מנותקת ממורשת יהודית, גם אם סובייקטיבית מייחסים לה פחות השפעה. השאלה הנשאלת פתוחה היא, כיצד באים לידי ביטוי מרכיבי המורשת היהודית בחברה הישראלית בת זמננו?

ערכים

בדומה למועד הראשון של המחקר, גם הפעם נבדקו שלושה סוגי ערכים (שאלות 1/14 עד 1/45 בנספח א').

- (1) ערכים כלליים כעקרונות מנחים.
- (2) מצוות הדת כעקרונות מנחים.
- (3) חשיבות הטקסים המסורתיים של מחזור החיים.

(1) ערכים כלליים כעקרונות מנחים

הנחקרים נשאלו על ארבעה-עשר ערכים כלליים. על רובם (עשרה) נשאלו גם במועד הראשון של המחקר. בלוח 1.10 מוצג מדרג הערכים הכלליים לפי אחוז המשיבים "חשוב מאוד" שכל אחד מהערכים יהיה עקרון מנחה בחיים, עם השוואה ל-1991.

לוח 1.10

מדרג הערכים הכלליים כעקרונות מנחים ב-1999* וב-1991

(אחוז המשיבים: "חשוב מאוד")

אחוז המשיבים "חשוב מאוד"		עד כמה חשוב לך שכל אחד מהבאים יהיה עקרון מנחה בחייך?
1991	1999	
82	87	לכבד הורים
75	82	להיות שלם עם עצמך
78	80	להקים משפחה
72	71	להיות חבר טוב ונאמן
69	67	להצליח בעבודה או בלימודים
60	66	ללמוד ולקרוא לשם הרחבת אופקים
61	65	להנות מהחיים
--	64	להיות חופשי לבחור איך להתנהג***
--	63	להיות אזרח טוב***
--	58	לתרום לחברה***
46	54	להבין את ההשקפה (נקודת המבט) של אנשים אחרים
--	37	לבנות, לטייל, להתנסות בחוץ-לארץ***
44	32	להנות מיופי**
30	24	לעשות הרבה כסף

* המדרג הוא בהתאם לאחוזי המשיבים ב-1999. מדרג זהה התקבל גם במדגם המשולב. קצת פחות נבדקים במדגם המשולב בחרו בתשובה "חשוב מאוד" עבור כל ערך, כשהפרש נע בין 1%-5% בלבד. הבדל זה לא שינה ולא חידד את המגמות לאורך זמן כפי שהתגלו במדגם הכלל-ארצי.

** שאלה זו נשאלה בנוסח שונה קצת ב-1991: "להיות בעל יכולת להנות מיופי".

*** לא נשאלו ב-1991.

מהנתונים בלוח 1.10 מזדקר מיד לעין הדמיון הכללי בין שני המדרגים, למרות שינויים במספר פרטים. לפי מדרג זה אחד-עשר מתוך ארבעה-עשר הערכים שנבדקו ניתן לראותם כ"מוסכמים" על הציבור כעקרונות מנחים: למעלה מ-54% רואים אותם כעקרונות מנחים. מידת ההסכמה שונה כמובן מערך לערך, החל מ-80% ומעלה הרואים בערכי משפחה ובשלמות פנימית עקרונות מנחים חשובים מאוד ועד ל-54% הרואים בהבנת השקפתו של האחר עיקרון מנחה חשוב מאוד.

רק מיעוט רואה בשלושת הערכים האחרונים במדרג עקרונות מנחים והם: לטייל ולהתנסות בחוץ לארץ, להנות מיופי ולעשות הרבה כסף. שלושתם מתייחסים לנהנתנות ולמטריאליזם. רק על שניים מתוך השלושה נשאלו במועד הקודם כאשר הערך "להנות מיופי" נשאל ב-1991 בנוסח קצת שונה: "להיות בעל יכולת להנות מיופי". סביר שמכאן נובעת הירידה הבולטת בחשיבותו של ערך זה. מכל מקום גם בניסוחו הקודם הוא ממוקם לקראת סוף המדרג. גם

בהערכת החשיבות של "לעשות הרבה כסף" חלה ירידה קלה עם השנים, והוא ממשיך לחתום את מדרג הערכים. רוב הערכים האחרים נשארו יציבים להוציא שלושה לגביהם מסתמן שינוי קל לחיוב, דהיינו מייחסים להם קצת יותר חשיבות: כיבוד הורים, "להיות שלם עם עצמך" ו"ללמוד ולקרוא להרחבת אופקים". ערכים אלה מתייחסים בעיקר לעולמו הפנימי של הפרט. שינויים קלים אלה לא הובילו לשינוי במדרג הערכים בהשוואה ל-1991. יש לציין גם את המגמה לעליה באחוז המייחסים חשיבות "רבה מאוד" לערך הקולקטיביסטי "להבין את ההשקפה של אנשים אחרים", עליה שהיא פחות בולטת במדגם המשולב (שאלה 1/26 נספח ב). בכל מקרה, עליה זו לא תרמה לשינוי במיקומו במדרג הערכים. כללית, אם כן, ערכי משפחה וערכים הקשורים לעיצוב הפרט ומימושו העצמי עדיין קודמים לערכים בעלי אוריינטציה קולקטיביסטית. ואילו ערכים בעלי אוריינטציה נהנתנית ומטריאליסטית נמצאים בתחתית המערכת הערכית של האוכלוסייה הבוגרת בישראל.

(2) ערכים הקשורים למסורת היהודית כעקרונות מנחים בחיים

הסוג השני של ערכים שנחקרו מתייחס למצוות הדת ולמסורת היהודית. ערכים אלה מוצגים בלוח 1.11 ומדורגים לפי אחוז המשיבים "חשוב מאוד" על כל אחד מהם, עם השוואה ל-1991.

לוח 1.11

מדרג הערכים היהודיים כעקרונות מנחים ב-1999* וב-1991

(אחוז המשיבים: "חשוב מאוד")

אחוז המשיבים "חשוב מאוד"		עד כמה חשוב לך שכל אחד מהבאים יהיה עקרון מנחה בחייך?
1991	1999	
70	65	לחיות בארץ
67	62	להרגיש חלק מהעם היהודי
57	58	לחגוג ולציין את חגי ישראל בדרך כלשהי
41	56	לעזור לבזקקים
47	49	להאמין באלוהים
39	43	לציין את השבת בדרך כלשהי
32	42	לתרום כסף לצדקה
41	41	לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת הדתית
--	41	לשמור כשרות**
32	30	לשמור על השבת לפי המסורת הדתית
26	24	להיות דתי (לשמור מצוות)

* המדרג הוא בהתאם לאחוזי המשיבים ב-1999.

** ב-1991 נשאלו שתי שאלות: "לשמור כשרות בבית" ו"לשמור כשרות מחוץ לבית".

בדומה ל-1991 גם ב-1999 בראש המדרג ממוקמים ערכים המצביעים על הרגשת השתייכות לעם היהודי ולארץ. זאת למרות ירידה שחלה בעשור האחרון בהערכת חשיבותם כעקרונות מנחים, ירידה שבולטת ומתחדדת יותר במדגם המשולב (שאלות 1/3-5 ו-1/32 נספח ב'). בשני המועדים, אם כן, ערכים אלה "מוסכמים" על הציבור כעקרונות מנחים. מובן זה של השתייכות מתבטא גם בחשיבות הרבה שמייחסים לציון חגי ישראל בדרך כלשהי ולא דווקא על פי המסורת הדתית. ואכן, ציון חגי ישראל בדרך כלשהי ממוקם לקראת ראש המדרג מיד אחרי "להרגיש חלק מהעם היהודי", בעוד שציון החגים לפי המסורת הדתית נשאר יציב לאורך זמן ומיקומו בשני המועדים נמוך במדרג, ביחד עם מצוות ספציפיות כמו למשל שמירת כשרות. זאת ועוד, למרות שלא חל שינוי באחוז הסבורים ש"חשוב מאוד" לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת הדתית, מיקומו של ערך זה במדרג 1999 נמוך יותר יחסית ל-1991 הודות לעלייתם של ערכים אלטרואיסטיים.

עם הזמן חלה עליה בהערכת חשיבותם של שני ערכים, ושניהם בעלי אוריינטציה אלטרואיסטית: "לעזור לנזקקים" (41%-ו-56% בהתאמה) ו"לתרום כסף לצדקה" (32%-ו-42% בהתאמה). עליה זו בולטת במיוחד לגבי הערך "לעזור לנזקקים". שינויים אלה העלו את מיקומם במדרג של שני ערכים אלה ובמיוחד "לתרום כסף לצדקה". ממצאים אלה תואמים את העליה, שתוארה לעיל, בהקדשת זמן לעזרה לנזקקים (שאלה 2/21 בנספח א'), ואת האחוז הגבוה יחסית (58%) אשר רואה בתרומה לחברה עקרון מנחה (לוח 1.10 לעיל).

(3) חשיבות הטקסים המסורתיים של מחזור החיים

בנוסף לערכים יהודיים, נשאלו הנחקרים עד כמה חשוב להם שבמשפחתם יערכו הטקסים הדתיים היהודיים לציון השלבים השונים של מחזור החיים: לידה (ברית מילה), התבגרות (בר-מצווה, בת-מצווה), נישואין ומוות (קבורה, קדיש ושבעה). מרבית הנחקרים (64%-70%) סבורים ש"חשוב מאוד" שטקסים אלה אכן יקוימו, להוציא בת-מצווה (לוח 1.12). בשני המועדים ממוקמים בראש המדרג הטקסים המתייחסים ללידה ולמוות, ובתחתיתו ממוקמת בת-מצווה (47%). כדאי לשים לב גם לירידה הקלה באחוז המייחסים חשיבות רבה "מאוד" לטקס קבורה דתי ולטקס נישואין בברכת רב. נושאים שעולים מידי פעם על סדר היום הציבורי. ירידה דומה חלה גם לגבי ברית מילה בטקס דתי. המגמה הקלה הזו לירידה במידת חשיבותם של טקסי מחזור החיים המסורתיים, מקבלת חיזוק שיטתי מנתוני המדגם המשולב (הטור הימני הקיצוני בלוח 1.12). לפיכך, נראה שנתונים אלה מרמזים על ראשיתה של מגמה בכיוון של ירידת חשיבותם של חלק מהטקסטים המסורתיים, כנראה בעקבות העליה מחבר העמים. היות שתהליך הקליטה הוא רק בראשיתו, קשה לדעת אם מגמת הירידה תתמיד או שברבות

הימים תשמר היציבות. בכל מקרה, כמו בעבר, רק מיעוט קטן מאוד (4%-9%) בשני המדגמים ב-1999 סבור ש"כלל לא חשוב" שטקסי מחזור החיים המסורתיים יערכו במשפחה.

לוח 1.12

מדגם טקסי מחזור החיים ב-1999* וב-1991

(אחוז המשיבים: "חשוב מאוד")

אחוז המשיבים "חשוב מאוד"			"עד כמה חשוב לך שאתה או שבמשפחתך יעשו את כל אחד מהדברים הבאים?"
1991	1999		
	מדגם כלל-ארצי	מדגם משולב	
74	70	64	ברית מילה בטקס דתי
71	69	64	קדיש אחרי הורים
71	68	62	שבעה
70	66	60	טקס קבורה דתי
63	66	60	עליה לתורה בבר-מצווה**
69	64	59	טקס נישואין בברכת רב
46	47	43	בת-מצווה

* המדגם הוא בהתאם לאחוזי המשיבים ב-1999.

** ב-1991 נשאלו בניסוח קצת שונה: "טקס בר-מצווה דתי בבית כנסת".

פרק 2

"זהות דתית" ואפיוניה החברתיים

סולם זהות דתית

בדיקת הזהות הדתית העצמית מונחה על ידי שתי שאלות: (1) "האם אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית? (בהחלט שומר על כל דקדוקיה, שומר במידה רבה, שומר במקצת, לא שומר כלל)", ו-(2) "איך היית מגדיר את עצמך מבחינה דתית? (חרדי, דתי, מסורתי, לא דתי אך לא אנטי-דתי [חילוני], אנטי-דתי)". ההתפלגויות של שתי שאלות אלה עבור המדגם הכלל ארצי ועבור המדגם המשולב הן דומות מאוד, כמוצג בנספח ב' שאלות 2/47 ו-1/9. ניתוח זה על הזהות הדתית מתבסס על כלל הנבדקים דהיינו על המדגם המשולב.

ניתוח משולב של הפרופילים של שתי השאלות מצביע על מבנה של "סולם גוטמן",* המתאר סדר מלא מ"חרדים" ועד ל"אנטי-דתיים" (לוח 2.1), כאשר כל דרגה בסולם מבטאת פרופיל מסוים אחד. (המהימנות הגבוהה של שתי השאלות וקיום הסולם מתבטאים גם במקדם המונוטוניות הכמעט מלא בין שתי השאלות: 0.96).

לסולם שמונה דרגות כמתואר בלוח 2.1. למעשה ההגדרה העצמית דתית, מתחלקת לפי מידת שמירת המסורת. כך ישנם "דתיים" האומרים שהם "מקפידים" לשמור על המסורת, וכאלה השומרים עליה "במידה רבה". באופן דומה ישנם המגדירים עצמם "מסורתיים" ושומרים "במידה רבה" על המסורת, ואחרים המגדירים עצמם "מסורתיים" ו"שומרים במקצת על המסורת". הוא הדין גם לגבי ה"לא-דתיים", אשר בחלקם "שומרים במקצת" על המסורת ובחלקם אינם שומרים עליה כלל. רק שני הקצוות של הרצף, "חרדים" מחד גיסא ו"אנטי-דתיים" מאידך גיסא, הם חד-משמעיים מבחינת שמירת המסורת. במלים אחרות, המגדירים עצמם "חרדים" גם מקפידים לשמור על המסורת וה"אנטי-דתיים" אינם שומרים עליה כלל. שתי קבוצות אלה מהוות מיעוט קטן (5% ו-4% בהתאמה).

* L. Guttman (1944). A basis for scaling qualitative data, *American Sociological Review* 9, 139-150.

לוח 2.1

סולם זהות דתית

פרופיל	המדגם המשולב		
	אחוז שכיחות (N)	אחוז (%)	אחוז במדגם הכלל ארצי
*A 1	126	5	5
B** 1	192	7	8
2	114	4	5
2	439	16	18
3	459	17	17
3	793	29	27
4	479	18	16
4	115	4	4
5	2,717	100	100

בסולם זה כלולים כמעט כל הנחקרים (96%).

A* הגדרה עצמית דתית	B** מידת דתיות
1. חרדי	1. שומר על כל דקדוקיה (מקפיד)
2. דתי	2. שומר במידה רבה
3. מסורתי	3. שומר במקצת
4. לא דתי (חילוני)	4. לא שומר כלל
5. אנטי-דת	

הפרופילים הנותרים הם מעטים בלבד. מתוכם, שניים צורפו לסולם עקב תוכנם. הפרופיל "מסורתי - מקפיד לשמור" (31), צורף לפרופיל 32: "מסורתי - שומר במידה רבה". זאת, כיוון שפרופיל זה מציין מסורתיים שמרבים בשמירת המסורת אם כי יותר מאשר הפרופיל הסולמי. לפי אותו רציונאל צורף הפרופיל "לא דתי - שומר במידה רבה" (42), לפרופיל "לא דתי - שומר במקצת" (43). פרופיל זה מתייחס ל"לא-דתיים" שמקיימים במידה כלשהי את המסורת, אם כי יותר מאשר הפרופיל הסולמי. בשני המקרים הפרופילים ה"סוטים" המצורפים מהווים מיעוט מהדרגה אליה צורפו.

רצף סולמי זה זהה לרצף אשר התקבל עבור המדגם הכלל ארצי, שאף בו נכללים כמעט כל הנבדקים. הטור האחרון בשמאלו של לוח 2.1 מציג את התפלגות הנחקרים על סולם הזהות הדתית עבור המדגם הכלל ארצי. כפי שניתן לראות שתי ההתפלגויות (של המדגם המשולב והכלל ארצי) הן מאוד דומות. כאן אישוש נוסף לכך, שהמדגם הכלל ארצי נותן תמונה נאמנה של כלל האוכלוסייה, למרות תת-ייצוג מסוים של עולי ברית-המועצות לשעבר.

סולם הזהות הדתית מאפשר הבחנה דקה בין הנבדקים לפי הגדרתם העצמית הדתית. כך, אנו למדים שניתן להבחין בין סוגים שונים של "דתיים" "מסורתיים" ואפילו "לא-דתיים" לפי מידת השמירה שלהם על המסורת הדתית.* הבחנה כזו עשויה לסייע להבנה טובה יותר של המשמעות "להיות דתי" או "להיות מסורתי" וכד'. דבר שלא ניתן לעשות באמצעות שאלה אחת בלבד, כפי שנעשה במחקר משנת 1991. אז נבדקה הזהות הדתית רק על ידי השאלה על מידת הדתיות (השאלה בדבר הגדרה עצמית דתית נשאלה לראשונה רק במועד הנוכחי של המחקר). ייתכן שמשמעות ההגדרה העצמית עשויה להשתנות בהתאם לנושאים השונים שנבדקו. זאת נוכל ללמוד מניתוח הנתונים לפי סולם הזהות הדתית שיעשה בפרק הבא (פרק 3).

יתרת פרק זה תוקדש לבחינת אפיונם החברתי של נבדקים בעלי זהות דתית שונה. הניתוח יעמוד על הזהות הדתית לפי רקע חברתי מצד אחד, ועל ההרכב החברתי של קבוצות הזהות השונות מצד שני.

* בהתאם למבנה הסמנטי של הפרופילים של סולם זהות דתית ניתן לחלק את הנבדקים גם לשלוש חטיבות רחבות:

1. "דתיים": נבדקים שהשיבו בכיוון הדתי לפחות על אחת מהשאלות, דהיינו: "חרדי" או "דתי" לשאלת ההגדרה העצמית, ו"שומר כל דקדוקיה" או "שומר במידה רבה" על שאלת מידת הדתיות. בחטיבה זו נכללות אפוא ארבע קבוצות: "חרדי", "דתי – מקפיד לשמור", "דתי – שומר במידה רבה" ו"מסורתי – שומר במידה רבה". כלומר חטיבת הדתיים מהווה אף היא רצף של דתיות.
 2. "לא-דתיים": נבדקים שהשיבו בכיוון ה"לא-דתי" לפחות על אחת מהשאלות. לכאן שייכות שלוש הקבוצות הבאות: "לא דתי – שומר במקצת", "לא דתי – לא שומר" ו"אנטי-דתי". גם ה"לא-דתיים" בדומה לדתיים מהווים רצף לפי עוצמת אי הדתיות.
 3. "מסורתי": קבוצה אחת בלבד אינה מתייחסת במפורש לדתיות או לאי-דתיות, לפי שתי השאלות כאחת והיא "מסורתי-שומר במקצת".
- על פניו, לפי הסמנטיקה של הפרופילים נראה שהקבוצה השלישית, "מסורתיים – שומרים במקצת", מהווה את ה"מסורתיים", בשעה שהמסורתיים האחרים הם יותר לכיוון הדתי. בשלב זה, מוקדם להסיק מסקנות. רק ניתוח של ההתנהגות הדתית במגוון תחומים, לפי סולם הזהות הדתית יוכל לשפוך אור על סוגיה זו.

זהות דתית ורקע חברתי

גיל

בדרך כלל נחקרים משכבות גיל שונות דומים מבחינת ההתפלגות בנושא הזהות הדתית (לוח 2.2). כלומר, צעירים ומבוגרים מתפלגים באופן דומה על סולם זהות דתית. אותה מגמה התגלתה בקרב יהודי ארצות-הברית (Cohen, 1999). * כפי שמציין כהן, למרות שנישואי תערובת רווחים יותר בשכבות הגיל הצעירות הרי יהודים צעירים ומבוגרים מאופיינים על ידי רמה דומה של מחויבות ועשייה דתיים (שם, עמ' 39). זאת ועוד, מגמה זו נשארת יציבה גם אם מנכים את הנחקרים הנשואים בנישואי תערובת. בכל אחד ממדדי הדתיות שנבדקו כמעט שלא נמצאו הבדלים לפי גיל (שם, עמ' 45).

2.2 לוח

סולם זהות דתית לפי גיל (באחוזים)

סה"כ	+ 65	64-55	54-50	49-45	44-40	39-35	34-30	29-25	24-20	גיל	זהות דתית
5	2	2	4	5	6	5	5	6	6		חרדי (N=126)
7	10	8	6	8	6	6	7	7	5		דתי - מקפיד לשמור (N=190)
4	5	5	5	5	4	3	4	4	4		דתי - שומר במידה רבה (N=113)
16	21	20	14	16	18	21	19	10	11		מסורתי - שומר במידה רבה (N=436)
17	17	19	17	16	19	16	16	17	16		מסורתי - שומר במקצת (N=458)
29	25	28	34	27	26	30	28	33	30		לא דתי - שומר במקצת (N=784)
18	14	16	16	19	16	14	18	20	22		לא דתי - לא שומר (N=478)
4	6	2	4	3	4	5	4	3	6		אנטי-דתי - לא שומר (N=115)
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	%	
2,700	301	250	244	266	295	275	278	325	466	N	סה"כ

* S.M. Cohen (1999). **Religious Stability and Ethnic decline: A national survey of American Jews.** The Florence G. Heller - Jewish Community Centers Association Research Center.

מין

גם גברים ונשים דומים מאוד מבחינת התפלגותם על סולם זהות דתית (לוח 2.3). אולם ישנם הבדלים מסוימים בהרכב המיני של חלק מהקבוצות (לוח 2.4). ההרכב המיני של שתי הקבוצות הדתיות ביותר ("חרדי", "דתי-מקפיד"), ושל שתי הקבוצות "הלא דתיות" הוא דומה. בקבוצות הביניים מבחינה דתית, דהיינו שתי קבוצות המסורתיות וה"דתיים השומרים במידה רבה", עולה אחוז הנשים על אחוז הגברים. ואילו "האנטי-דתיים" מאופיינים על ידי רוב (60%) של גברים.

לוח 2.3**סולם זהות דתית לפי מין (באחוזים)**

סה"כ	אשה	גבר	מין	
			זהות דתית	%
5	4	5	חרדי (N=126)	
7	7	7	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	
4	5	4	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	
16	18	15	מסורתית - שומר במידה רבה (N=439)	
17	18	16	מסורתית - שומר במקצת (N=459)	
29	29	29	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	
18	16	19	לא דתי - לא שומר (N=479)	
4	3	5	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	
100	100	100	%	
2,717	1,408	1,309	N	סה"כ

לוח 2.4**ההרכב המיני של כל אחת מהקבוצות לפי זהות דתית (באחוזים)**

סה"כ	אשה	גבר	מין	
			זהות דתית	%
100	48	52	חרדי (N=126)	
100	49	51	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	
100	56	44	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	
100	57	43	מסורתית - שומר במידה רבה (N=439)	
100	55	45	מסורתית - שומר במקצת (N=459)	
100	52	48	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	
100	48	52	לא דתי - לא שומר (N=479)	
100	40	60	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	
100	52	48	%	
2,717	1,408	1,309	N	סה"כ

השכלה

מידת הזהות הדתית קשורה להשכלה כללית כשההבדל העיקרי הוא בין חסרי ההשכלה ("לא למד כלל") ובעלי השכלה אוניברסיטאית מלאה. בין שתי קבוצות אלה נמצאים יתר הנחקרים בעלי שנות לימוד שונות (מ-5 ועד +13), הדומים בהתפלגותם על סולם זהות דתית (לוח 2.5). קיים רק הבדל אחד בקבוצות הביניים, לפיו בקרב בעלי השכלה של למעלה משלוש-עשרה שנות לימוד ללא תואר אקדמי – מספר ה"חרדים" הוא הגבוה ביותר ואילו מספר "המסורתיים" אשר שומרים במידה רבה על המסורת" הוא הנמוך ביותר. אם כן, עם העליה בהשכלה עולה מספר הלא-דתיים – בין אם הם שומרים במקצת על המסורת ובין אם לאו – מ-28% בקרב חסרי ההשכלה, עד ל-60% בקרב בעלי השכלה אקדמית מלאה, דרך 43%-45% בקרב בעלי השכלה בינונית. בד בבד, עם העליה בהשכלה יורד מספר המסורתיים "השומרים במידה רבה על המסורת" מ-27% בקרב חסרי ההשכלה ל-10% בקרב בעלי השכלה של לפחות 13 שנות לימוד. אולם מספר "המסורתיים ששומרים במקצת על המסורת" דומה מאוד בכל קבוצות ההשכלה. יתכן שממצא זה מצביע על הדפוס שאותו ניתן יהיה לכנות במשך הזמן כ"מסורתי" בחברה הישראלית והוא: המגדירים עצמם כ"מסורתיים" ושומרים "במקצת" על המסורת הדתית. כפי שנראה בהמשך, בדרך כלל המסורתיים אשר שומרים ב"מידה רבה" על המסורת נוטים להתנהג ולהאמין כמו המצהירים במפורש שהם דתיים.

לוח 2.5

זהות דתית לפי רמת ההשכלה כללית ודתית (באחוזים)

סה"כ		אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית / השכלה
N	%									
160	100	2	8	20	15	27	7	16	6	שנות לימוד לא למד כלל
314	100	3	14	29	19	21	6	5	3	עד 11 שנים
1,053	100	3	16	27	19	21	4	6	4	12 שנים
509	100	4	19	26	17	10	4	9	11	+13 שנים השכלה אוניברסיטאית מלאה
662	100	6	23	37	13	9	3	7	2	
1,849	100	5	23	37	17	13	2	2	1	שנות לימוד במסגרת דתית לא למד כלל
390	100	2	8	20	20	28	5	10	7	עד 4 שנים
323	100	1	2	8	18	25	14	22	10	9-12 שנים
127	100	1	3	2	3	7	13	25	45	+13 שנים

אשר להרכב ההשכלתי של הקבוצות לפי זהות דתית המגמה אינה כה חד-משמעית. אמנם האחוז הגבוה ביותר של בעלי השכלה אוניברסיטאית מלאה הוא בקרב הלא-דתיים והאנטי-דתיים בהשוואה ליתר קבוצות הזהות (31%-38% לעומת 10%-23% ביתר הקבוצות), אולם ברוב הקבוצות – להוציא שלוש – לכמחצית מהנבדקים (47%-55%) השכלה של למעלה משלוש עשרה שנות לימוד. שלוש הקבוצות בהן האחוז הנמוך ביותר של בעלי שלוש עשרה שנות לימוד ומעלה הן שתי קבוצות המסורתיות והדתיים ששומרים "במידה רבה" על המסורת.

הנבדקים נשאלו גם על שנות הלימוד במסגרת דתית. שישים ותשעה אחוזים מן הנבדקים לא למדו כלל במסגרת דתית. כפי שניתן לראות מלוח 2.5 עם העליה ברמת ההשכלה הדתית עולה מספר החרדים והדתיים. ההבדל בולט במיוחד לגבי הגדרה עצמית כ"חרדי". עם העליה במספר שנות הלימוד במסגרת דתית עולה מספר ה"חרדים" מ-1% בקרב חסרי השכלה דתית ל-45% בקרב בעלי השכלה דתית של למעלה מ-13 שנות לימוד, דרך 7%-10% בקבוצות הביניים לפי חינוך דתי.

מוצא אתני

סולם זהות דתית קשור הדוקות למוצא אתני (לוח 2.6). בלוח 2.6 עולי חבר העמים מופיעים כקבוצה נפרדת (ראה מבוא). כללית, מהנתונים בלוח 2.6 עולה שרבים יותר מבין יוצאי המערב ובניהם מגדירים עצמם כ"לא-דתיים" בהשוואה ליוצאי ארצות המזרח ובניהם (61% ו-59% בקרב יוצאי ארצות המערב לעומת 19% ו-31% בהתאמה בקרב יוצאי ארצות המזרח). בייחוד בולט הבדל זה באחוז המגדירים עצמם "לא-דתיים ולא שומרים": 22% ו-31% בקרב יוצאי המערב ובניהם, לעומת 4% ו-8% בקרב יוצאי המזרח ובניהם. יתר על כן, בקרב יוצאי המזרח אין כמעט "אנטי-דתיים": איש מדור ההורים לא ציין שהוא "אנטי-דתי" ואילו מדור הבנים רק 2% ציינו כך. בקרב יוצאי המערב ובקרב ילידי ישראל שאביהם נולד בארץ 5%-7% הם "אנטי-דתיים". לעומת זאת, הרבה יותר מבני עדות המזרח ובניהם בהשוואה ליוצאי המערב מגדירים עצמם מסורתיים – בין אם הם שומרים על המסורת "במידה רבה" או "במקצת" (53% ו-50% לעומת 24% ו-16% בהתאמה).

אשר להבדלים בין דוריים. לאורך כל דרגות סולם הזהות הדתית, בני הדור השני של עדות המזרח הם פחות דתיים בהשוואה להוריהם. בהקשר למסורתיות מתבטא הדבר באחוז הגבוה יותר של בני הדור הראשון, בהשוואה לבני הדור השני, המגדירים עצמם כ"מסורתיים השומרים במידה רבה" (32% ו-25% בהתאמה), לעומת האחוז הגבוה יותר של בני הדור השני בהשוואה לבני הדור הראשון, המגדירים עצמם כ"מסורתיים השומרים במקצת" (25% מבני הדור השני לעומת 21% מבני הדור הראשון), או כ"לא-דתיים השומרים במקצת" (23% ו-15% בהתאמה).

לפני עשור היו יוצאי המערב דור שני דומים בזהותם הדתית להוריהם, ואילו כיום מסתמנת בדור השני מגמה הן ליתר דתיות והן לפחות דתיות בהשוואה לדור הראשון. כך, אחוז החרדים גבוה יותר בקרב בני הדור השני של יוצאי המערב מאשר בקרב בני הדור הראשון (7%-ו-4% בהתאמה). מצד שני גם אחוז הלא-דתיים אשר אינם שומרים על המסורת, גבוה יותר בקרב בני הדור השני מאשר בקרב בני הדור הראשון (31%-ו-22% בהתאמה). מגמה זו מתבטאת גם בכך שאחוז "הלא-דתיים השומרים במקצת" גבוה יותר בקרב בני הדור הראשון של יוצאי המערב מאשר בקרב בני הדור השני (37%-ו-31% בהתאמה). כלומר, בעוד שבקרב ילידי המערב היחס בין לא-דתיים השומרים במקצת לבין לא-דתיים שאינם שומרים הוא 4:2, אצל בניהם היחס הוא מאוזן 3:3. לפיכך המגמה לפחות דתיות בקרב הדור השני ליוצאי המערב גוברת על המגמה ליתר דתיות.

לוח 2.6

זהות דתית לפי ארץ מוצא (אחוזים)

עולי חבר העמים	מערב-מערב	ישראל-מערב	ישראל-ישראל	ישראל-מזרח	מזרח-מזרח	ארץ המוצא של הנחקר ואביו	
						זהות דתית	
-	4	7	8	3	6	חרדי' (N=126)	
1	6	7	6	8	13	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	
1	2	3	3	6	9	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	
6	10	10	10	25	32	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)	
16	14	6	14	25	21	מסורתי - שומר במקצת (N=459)	
43	37	31	29	23	15	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	
27	22	31	22	8	4	לא דתי - לא שומר (N=479)	
6	6	5	7	2	-	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	
100	100	100	100	100	100	%	סה"כ
339	488	353	402	694	365	N	

עולי חבר העמים דומים בהתפלגותם לדור הראשון של יוצאי המערב, אפילו שאין ביניהם כמעט דתיים; כלומר, עולי חבר העמים הם פחות דתיים מיוצאי המערב דור ראשון.

לסיכום: בחינת הפרופילים של כל אחת מקבוצות המוצא לפי טיפוס הסולם (לוח 2.6) מצביעה על הדברים הבאים:

1. רוב ילידי המזרח (60%) מרוכזים בארבעת הטיפוסים הסולמיים הראשונים. החציון של קבוצה זו נופל בפרופיל: "מסורתי - שומר במידה רבה".

2. לבני הדור השני של יוצאי המזרח כבר נדרשים חמישה טיפוסים סולם על מנת להגיע לרוב. החציון עבור קבוצה זו נופל בפרופיל: "מסורתי - שומר במקצת".
3. ארבע הקבוצות האתניות הנותרות (ילידי המערב, בניהם, ילידי ישראל שנולדו לאב ילידי ישראל, ועולי חבר העמים) מרוכזים בשני הפרופילים הלא-דתיים: "לא-דתי - שומר במקצת" ו"לא-דתי - לא שומר". החציון בארבעתן נופל בפרופיל: "לא דתי - שומר במקצת". לפיכך, ניתן לראות טיפוס סולמי זה כבולט בחברה הישראלית.
4. השוואה בין דורית מצביעה על כך שהדור השני של המזרחיים הם פחות דתיים מהוריהם, ואילו אשכנזים מדור שני הם בו זמנית גם קצת יותר וגם קצת פחות דתיים מהוריהם. כך 19% מבני הדור הראשון של המזרחיים נמצאים בשני הפרופילים הראשונים של הסולם ("חרדי" ו"דתי-מקפיד"), לעומת 11% מבניהם הממוקמים בשני פרופילים אלה. האחוזים המקבילים עבור האשכנזים הם 10% (דור ראשון) ו-14% (דור שני).
5. ילידי ישראל שנולדו לאב ילידי ישראל דומים יותר למערביים מאשר למזרחיים, למרות שהם מורכבים משתי הקבוצות האתניות.
6. עולי חבר העמים כמעט שאינם מיוצגים בשלושת הטיפוסים הראשונים של הסולם (חרדים, ושתי קבוצות הדתיים), ורק בודדים מופיעים בטיפוס הרביעי. הרוב מרוכז בתחתית הסולם, בטיפוסים הלא-דתיים, בדומה לקבוצות המערביות האחרות.
- להשלמת הדיון על הקשר שבין ארץ המוצא של הנחקרים וזהותם הדתית, נבחן גם את ההרכב האתני של כל אחת משמונה הקבוצות של סולם הזהות הדתית (לוח 2.7).

לוח 2.7

ההרכב האתני (לפי ארצות מוצא) של כל אחת משמונה רמות הזהות הדתית (אחוזים)

סה"כ	מערב-מערב	ישראל-מערב	ישראל-ישראל	ישראל-מזרח	מזרח-מזרח	ארץ המוצא של הנחקר ואביו	
						זהות דתית	
100	11	21	31	19	18	חרדי (N=113)	
100	16	12	16	31	26	דתי - מקפיד לשמור (N=179)	
100	13	9	17	37	24	דתי - שומר במידה רבה (N=113)	
100	15	9	12	39	25	מסורתי - שומר במידה רבה (N=423)	
100	27	5	14	38	16	מסורתי - שומר במקצת (N=443)	
100	42	14	16	21	7	לא דתי - שומר במקצת (N=761)	
100	43	22	20	12	3	לא דתי - לא שומר (N=458)	
100	44	16	28	11	1	אנטי-דתי - לא שומר (N=107)	
100	31	13	17	26	13	%	
2,597	800	337	437	684	339	N	סה"כ במדגם

הנתונים בלוח 2.7 מצביעים על הדברים הבאים:

1. הדתיים והמסורתיים מאופיינים על ידי ריכוז גבוה של בני עדות המזרח בעוד הלא-דתיים והאנטי-דתיים הם ברובם מיוצאי המערב. נקודת המפנה במעבר ממזרחיים למערביים היא בקבוצת "המסורתיים השומרים במקצת על המסורת", שבה אחוז יוצאי ארצות המערב מתחיל לעלות, אם כי גם למעלה ממחציתה (54%) הם יוצאי ארצות המזרח.
 2. כ-60% מכל אחד מארבעת טיפוסים הסולם הדתיים והמסורתיים (למעט "חרדים") הם יוצאי עדות המזרח ובניהם, המהווים 39% מכלל הנבדקים.
 3. הרבה יותר מזרחיים דור שני, בהשוואה להוריהם, ממוקמים בטיפוס הסולמי "מסורתי שומר במקצת", דבר המצביע על התרחקות מדור ההורים.
 4. כמו שלמזרחיים יש ייצוג יתר, בהשוואה לשיעורם באוכלוסייה, בטיפוסים הסולמיים הדתיים, כך האשכנזים שולטים בטיפוסים הסולמיים הפחות דתיים ומהווים כ-60% מטיפוסים אלה בהשוואה לשיעור היותר נמוך שלהם באוכלוסייה (44%).
 5. החרדים מתחלקים כמעט באופן שווה בין יוצאי המזרח, יוצאי המערב וילידי ישראל שאביהם נולד בישראל, כאשר לילידי המזרח יש יתרון קל בהשוואה לילידי המערב (37% ו-32% בהתאמה). אולם, יש לציין שבעוד שאחוז המזרחיים והמערביים באוכלוסייה הוא דומה, כשכל אחת משתי קבוצות רחבות אלה מהווה כ-40% מהאוכלוסייה, ילידי ישראל שאביהם נולד בישראל מהווים רק 17% מהאוכלוסייה. פירוש הדבר הוא שקבוצה זו תורמת לחרדים פי שניים מהשיעור שלה באוכלוסייה!
 6. גם ילידי ישראל שנולדו להורים מערביים תורמים יותר לחרדים בהשוואה לשיעורם באוכלוסייה. הם מהווים 13% מהאוכלוסייה ו-21% מהם מגדירים עצמם "חרדים".
- הניתוח לעיל לפי ארצות מוצא (לוח 2.7) איפשר לעמוד גם על הבדלים בין דוריים. אולם, לגבי קבוצה אחת חסר ידע עדתי והיא: נבדקים שהם והוריהם נולדו בישראל, המהווים 17% מהנבדקים. סוגיה אחרת שהניתוח לעיל אינו מאפשר לבחון, היא זהותם הדתית של נחקרים המעורבים מבחינה עדתית, דהיינו שאחד מהוריהם הוא ממוצא מערבי והשני ממוצא מזרחי. תופעה זו של נישואים מעורבים מבחינה עדתית הולכת וגוברת בישראל בייחוד בקרב שכבות הגיל היותר צעירות. בקרב הציבור הבוגר נישואים כאלה הם עדיין נחלת המיעוט (5%)*. על מנת לעמוד על מגמות בחברה הישראלית חשוב לדעת לאיזה כיוון פונה זהותם הדתית של המעורבים מבחינה עדתית, האם לכיוון המזרחי, המערבי, או שמא בכיוון של דפוס ביניים

* במדגמים ארציים של בני נוער בגילים 14-18 אשר נבדקו לאחרונה, אחוז המדווחים על מוצא עדתי "מעורב" דהיינו שאחד ההורים הוא אשכנזי והשני מזרחי מגיע ל-20%.

חדש? על מנת לבחון סוגיות אלה, נשאלו הנחקרים שאלה נוספת על מוצאם העדתי: הם נתבקשו לציין אם מוצאם העדתי הוא אשכנזי, מזרחי, או "גם אשכנזי וגם מזרחי" (שאלה 2/53 בנספח א').

הזהות הדתית לפי סווג זה של מוצא עדתי מוצגת בלוח 2.8. ההרכב העדתי של כל אחת מהדרגות של סולם הזהות הדתית מפורט בלוח 2.9.

לוח 2.8

זהות דתית לפי מוצא עדתי (באחוזים)

סך הכל	מזרחי	אשכנזי + מזרחי	אשכנזי	מוצא עדתי	
				זהות דתית	זהות דתית
5	4	4	5	חרדי (N=117)	
7	9	5	5	דתי - מקפיד לשמור (N=177)	
4	7	-	2	דתי - שומר במידה רבה (N=108)	
16	27	9	7	מסורתי - שומר במידה רבה (N=403)	
17	23	10	12	מסורתי - שומר במקצת (N=429)	
29	21	44	35	לא דתי - שומר במקצת (N=739)	
18	7	22	28	לא דתי - לא שומר (N=449)	
4	2	6	6	אנטי-דתי - לא שומר (N=101)	
100	100	100	100	%	סה"כ
2,528	1,152	125	1,251	N	

מלוח 2.8 עולה בבירור שנחקרים ממוצא עדתי מעורב מתפלגים על סולם זהות דתית כמו נבדקים אשכנזים. דהיינו רובם מתרכזים בטיפוסים הסולמיים "לא-דתיים" ו"אנטי-דתיים", בהשוואה ליוצאי המזרח. ובמלים אחרות, החציון בקרב האשכנזים והמעורבים מבחינה עדתית נופל בטיפוס הסולמי הדומיננטי לחברה הישראלית "לא-דתי - שומר במקצת", ואילו בקבוצת המזרחיים נופל החציון בטיפוס הסולמי "מסורתי - שומר במקצת". עם זאת יש לציין הבדל אחד בין האשכנזים לבין המעורבים מבחינה עדתית והוא שאחוז "הלא-דתיים השומרים במקצת" גבוה יותר בקרב המעורבים מבחינה עדתית מאשר בקרב האשכנזים. כאן בא כנראה לידי ביטוי הצד המזרחי - אמנם "לא-דתיים" אך עדיין שומרים במקצת.

אשר להרכב העדתי של הקבוצות לפי זהות דתית (לוח 2.9), התקבלה תמונה דומה לזו שהוצגה לעיל לפי ארצות מוצא (לוח 2.7 לעיל), בהבדל אחד: קבוצת החרדים מאופיינת כאן בבירור על ידי רוב אשכנזי (56%) לעומת 39% מזרחיים, למרות האחוז הדומה של שתי עדות אלה באוכלוסייה (46% ו-49%). אם כן, ילידי ישראל שאביהם נולד בישראל המהווים כשליש מקבוצת החרדים (לוח 2.7 לעיל) הם ברובם אשכנזים. ניתוח זה גם מחדד את הרוב האשכנזי

של "הלא-הדתיים שאינם שומרים על המסורת" ושל האנטי-דתיים. לפיכך, הקבוצות הקיצוניות "חרדים" מחד גיסא וביחוד ה"אנטי-דתיים" מאידך גיסא מאופיינות על ידי ריכוז גבוה של אשכנזים. גם בהקשר זה עליה משמעותית באחוז האשכנזים מופיעה בקרב "המסורתיים השומרים במקצת על המסורת".

לוח 2.9

ההרכב העדתי של כל אחת משמונה הרמות של זהות דתית (באחוזים)

סה"כ	מזרחי	אשכנזי + מזרחי	אשכנזי	מוצא עדתי	
				זהות דתית	%
100	39	5	56	חרדי (N=117)	
100	62	3	35	דתי - מקפיד לשמור (N=177)	
100	78	-	22	דתי - שומר במידה רבה (N=108)	
100	76	3	21	מסורתי - שומר במידה רבה (N=403)	
100	63	3	34	מסורתי - שומר במקצת (N=429)	
100	33	7	60	לא דתי - שומר במקצת (N=739)	
100	17	6	77	לא דתי - לא שומר (N=449)	
100	19	7	74	אנטי-דתי - לא שומר (N=101)	
100	46	5	49	%	
2,528	1,152	125	1,251	N	סה"כ במדגם

* * *

לסיכום אם כן, זהות דתית כמעט שאינה קשורה לגיל הנבדקים או למינם. עם העליה בהשכלה עולה מספר הלא-דתיים אך התמונה מבחינת ההרכב ההשכלתי היא פחות חד משמעית. הנתונים מעלים שקבוצות הביניים דהיינו שתי קבוצות המסורתיות והדתיים ששומרים "במידה רבה", הן הפחות משכילות. קבוצות אלה מאופיינות גם על ידי קצת יותר נשים מאשר גברים, ועל ידי יותר מזרחיים מאשר אשכנזים.

מבין כל משתני הרקע החברתיים מוצא אתני הוא הקשור ביותר לזהות דתית. רבים יותר מבין יוצאי ארצות המערב ובניהם מגדירים עצמם כ"לא-דתיים" בהשוואה ליוצאי ארצות המזרח ובניהם. זהותם הדתית של עולי חבר העמים דומה לזו של יוצאי המערב.

בני הדור השני של עדות המזרח הם פחות דתיים בהשוואה להוריהם. בקרב יוצאי המערב, מסתמן קיטוב של הדור השני הן ליותר דתיות ("חרדים") והן לפחות דתיות ("לא-דתיים"). ממצא זה מצביע על שינוי בין דורי שחל בין שני מועדי המחקר בקרב יוצאי המערב. בעוד שב-1991 זהותם הדתית של בני שני הדורות היתה דומה, כיום חלה הקצנה של הדור השני בעיקר בכיוון של פחות דתיות.

נבדקים ממוצא עדתי מעורב (שאחד מהוריהם אשכנזי והשני ספרדי), מתפלגים על סולם זהות דתית כמו האשכנזים, בהבדל אחד: אחוז ה"לא-דתיים" ששומרים במקצת על המסורת" גבוה יותר בקרב המעורבים מבחינה עדתית מאשר בקרב האשכנזים. כנראה שבכך באה לידי ביטוי השפעת הצד המזרחי.

מבחינת ההרכב האתני, הדתיים והמסורתיים מאופיינים על ידי ריכוז גבוה של בני עדות המזרח בעוד הלא-דתיים והאנטי-דתיים הם ברובם מיוצאי המערב. גם רוב החרדים הם ממוצא מערבי. חשוב לציין, שאחוז האשכנזים מתחיל לעלות בקבוצת "המסורתיים השומרים במקצת", אם כי כאמור, גם רובם של "מסורתיים" אלה הם בני עדות המזרח.

זרם ביהדות

רק בשנים האחרונות גברה בקרב הציבור בישראל המודעות לזרמים (תנועות) ביהדות. ואכן, כאשר נתבקשו לציין השתייכות לזרם ביהדות, כשלושה רבעים (73%) ציינו שאינם שייכים לזרם כלשהו. * מעטים (7%) מזהים עצמם כ"חרדים" (בין אם ציונים ובין אם לא ציונים); 16% הם דתיים-לאומיים; 2% משייכים עצמם ליהדות המסורתית ו-3% מזדהים עם הרפורמים. בכל מקרה, כפי שמראה לוח 2.10, סולם זהות דתית קשור הדוקות עם שיוך עצמי לזרם ביהדות.

לוח 2.10

סולם זהות דתית לפי שיוך עצמי לזרם ביהדות (באחוזים)

סה"כ	לא שייך לזרם	רפורמי	קונסרבטיבי	דתי לאומי	חרדי ציוני	חרדי לא ציוני	זרם ביהדות	
							זהות דתית	%
5	0	0	0	0	54	77	חרדי (N=125)	
7	1	0	0	33	26	8	דתי - מקפיד לשמור (N=191)	
4	1	1	0	17	9	7	דתי - שומר במידה רבה (N=111)	
16	13	14	39	34	8	2	מסורתי - שומר במידה רבה (N=433)	
17	19	22	25	12	1	0	מסורתי - שומר במקצת (N=451)	
29	37	39	22	4	2	3	לא דתי - שומר במקצת (N=781)	
18	23	19	12	0	0	4	לא דתי - לא שומר (N=474)	
4	6	5	2	0	0	0	אנטי-דתי - לא שומר (N=114)	
100	100	100	100	100	100	100	%	סה"כ
2,680	1,937	81	49	433	105	75	N	

* בקהילות יהודיות בתפוצות השתייכות לבית כנסת של זרם מסוים ביהדות מבטאת היבט חשוב של זהות יהודית. אין הדבר כך בישראל. על כן אין לייחס משמעות מיוחדת לאחוז הגבוה בישראל אשר אינו משייך את עצמו לזרם כלשהו ביהדות.

רוב גדול (77%) של ה"חרדים הלא-ציונים" מגדירים עצמם כ"חרדים" על סולם זהות דתית ו-15% נוספים כדתיים (המקפידים לשמור או שומרים במידה רבה על המסורת). מקרב ה"חרדים הציונים" למעלה ממחצית (54%) מגדירים עצמם חרדים ו-35% נוספים כדתיים.

מחצית מהדתיים הלאומיים מגדירים עצמם דתיים (מקפידים לשמור על המסורת או שומרים עליה במידה רבה), שליש נוסף מגדירים עצמם מסורתיים אך שומרים במידה רבה על המסורת ומעט הנותרים הם בעיקר מסורתיים השומרים במקצת על המסורת.

הקונסרבטיבים מתחילים להופיע רק בדרגת ה"מסורתי – שומר במידה רבה". ייתכן שקיים כאן ערבוב מסוים של מושגים, היות שהקונסרבטיבים נקראים "מסורתיים", ועל כן, הכוונה היא אולי לשמירה "במידה רבה" על המסורת במסגרת התנועה המסורתית, בעוד שהמושגים "חרדי" ו"דתי" מיוחסים לאורתודוכסיה. מכל מקום כמעט כל הקונסרבטיבים (86%) רואים עצמם כ"מסורתיים" או כ"לא דתיים השומרים במקצת על המסורת".

הרפורמים מתרכזים בעיקר ב"לא דתיים" (58%) וגם ב"מסורתיים" בעיקר אלו ה"שומרים במקצת על המסורת" (36%). נבדקים שאינם משויכים לזרם ביהדות מתפלגים כמו הרפורמים. במלים אחרות, הרפורמים בדומה לרוב אשר אינם משתייכים לזרם כלשהו מאופיינים על ידי האחוז הגבוה ביותר של "לא דתיים" (58% ו-60% בהתאמה) כשרובם מזהים עצמם כלא-דתיים "השומרים במקצת על המסורת". להשוואה בקרב הקונסרבטיבים רק שליש (34%) רואים עצמם כ"לא-דתיים". כלומר שיעור ה"לא-דתיים" בקרב הרפורמים הוא כמעט פי שניים מאשר בקרב הקונסרבטיבים.

גם המיעוט הקטן של האנטי-דתיים הוא הגבוה ביותר בקרב הרפורמים ובקרב אלה אשר אינם משויכים לזרם כלשהו (5% ו-6% בהתאמה לעומת 0%-2% ביתר הזרמים).

לסיכום: הזרמים ביהדות סדורים בהתאם לסולם זהות דתית לפי המדרג הבא: חרדי לא ציוני < חרדי ציוני < דתי לאומי < קונסרבטיבי < רפורמי < לא שייך לזרם. אי השתייכות לזרם משמעה להיות "לא-דתי" אך במקרים רבים לאמץ במקצת את המסורת.

זהות דתית: חיים יהודיים

כמעט כל הנחקרים (96%-100%) המקפידים לשמור על המסורת או שומרים עליה במידה רבה, בין אם הם מגדירים עצמם חרדים, דתיים או מסורתיים, השיבו שאורח חייהם הוא ברוח ערכי היהדות ("כן בהחלט" ו"כן"). גם רוב ה"שומרים במקצת" על המסורת סבורים שאורח חייהם הוא ברוח ערכי היהדות, אך כאן ישנו הבדל בולט בין ה"מסורתיים" וה"לא-דתיים" (87% ו-54% בהתאמה). כלומר, "המסורתיים השומרים במקצת" על המסורת קרובים בהערכתם את

אורח חיים לקבוצות הדתיות, בהשוואה ל"לא-דתיים השומרים במקצת על המסורת" שאף אורח החיים של למעלה ממחציתם הוא ב"רוח ערכי היהדות". לעומת זאת, מיעוט (16%-26%) מה"לא שומרים" על המסורת, בין אם הם "לא-דתיים" ובין אם הם "אנטי-דתיים", סבורים שאורח חיים הוא ברוח ערכי היהדות (לוח 2.11).

לוח 2.11

חיים יהודיים, לפי סולם זהות דתית (אחוז המשיבים בכיוון החיובי)

מרגיש יותר או פחות דתי בהשוואה לעבר (הרבה יותר, יותר)	אורח חיים ברוח הערכים של היהדות (בהחלט כן, כן)	אורח חיים זהות דתית
62	100	חרדי (N=126)
56	99	דתי - מקפיד לשמור (N=192)
52	96	דתי - שומר במידה רבה (N=114)
40	96	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)
20	87	מסורתי - שומר במקצת (N=459)
12	54	לא דתי - שומר במקצת (N=793)
6	26	לא דתי - לא שומר (N=479)
2	16	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)

לפיכך, התפיסה של אורח חיים ברוח ערכי היהדות אינה מחייבת דווקא שמירה דקדקנית או רבה על המסורת, אלא שמירה כלשהי ואפילו מעטה בלבד ("במקצת"). יכול אדם להיות "לא דתי" אך כל עוד הוא מקיים ולו במעט את המסורת הדתית סביר שאורח חייו בעיניו, הוא ברוח ערכי היהדות. לא כך לגבי מי שאינו "שומר כלל" על המסורת: אורח חייו לפי עדותו, אינו ברוח ערכי היהדות. כלומר ערכי היהדות קשורים בעיני הנבדקים למסורת היהודית אך הקשר אינו מחייב שמירה רבה על המסורת. במלים אחרות, אין אפשרות לנתק כליל את מנהגי המסורת מהמושג "יהדות", גם אם הקשר קלוש בלבד.

שלא כמו תכונות רקע סטטיות למשל, מין, מוצא עדתי וכד', ניתן לראות בשמירה על המסורת הדתית תכונה דינמית הניתנת לשינוי במהלך החיים של היחיד הן לכיוון של התגברות הזהות הדתית והן להחלשתה. דבר זה מתבטא בתשובות לשאלה: "האם כיום אתה מרגיש את עצמך יותר דתי או פחות דתי בהשוואה לעבר?" (שאלה 1/10 נספח ב'). מחצית הנחקרים מציינים שאין הבדל, והמחצית האחרת מתחלקת באופן כמעט שווה בין נבדקים שכיום הם יותר דתיים לבין נבדקים שכיום הם פחות דתיים בהשוואה לעבר.

תכונה דינמית זו קשורה הדוקות לזהות הדתית של הנבדק (לוח 2.11). למעלה ממחצית הנבדקים החרדים והדתיים ציינו שכיום הם דתיים יותר, כאשר הנותרים ציינו שלא חל שינוי

בזהותם הדתית. מקרב הלא-דתיים ציינו מעטים (2%-12%) שכיום הם דתיים יותר, ורובם (60%-65%) השיבו שאין הבדל בין זהותם הדתית כיום ובעבר. גם כמחצית משתי קבוצות המסורתיות השיבו שלא חל שינוי במידת זהותם הדתית, אך בעוד שרבים יחסית (40%) מה"מסורתיים השומרים במידה רבה על המסורת" השיבו שכיום הם דתיים יותר מבעבר, רק חמישית השיבו כך מקרב המסורתיים השומרים "במקצת". בהקשר זה שוב, בולט ההבדל בין שני סוגי המסורתיות, כאשר השומרים במידה רבה על המסורת נוטים באופן ברור לכיוון הדתיים.

זהות דתית: מבט לעתיד

כיצד היו יהודי ישראל רוצים לראות את ילדיהם מבחינת השמירה על המסורת הדתית? על כך ניתן ללמוד בצורה הטובה ביותר על סמך ניתוח אחת מהשאלות המרכיבות את סולם "הזהות הדתית", דהיינו מידת הדתיות. זאת, היות שהנבדקים נשאלו לגבי ילדיהם שאלה זהה לזו שנשאלו על עצמם: "עד כמה היית רוצה שילדיך ישמרו על המסורת הדתית?" (גם התשובות האפשריות שהוצגו הן זהות). לוח משולב של שתי השאלות (לוח 2.12) מצביע על שאיפה להמשכיות המסורת היהודית. לפחות שני שליש מהקבוצות המצהירות על שמירת מסורת – "בקפידה", "במידה רבה" או "במקצת" – מעוניינים שילדיהם ימשיכו בדרכם, ורק מעטים מאוד (0%-9%) מעוניינים שילדיהם לא ישמרו "כלל" על המסורת. לעומת אלה, פחות ממחצית החופשיים מבחינה דתית (47%) רוצים שילדיהם ימשיכו בדרכם, כאשר מחציתם (49%) מעדיפים שילדיהם ישמרו "במקצת" על המסורת מאשר שלא ישמור עליה כלל. מעטים (4%) אף היו רוצים שילדיהם ישמרו על המסורת ב"מידה רבה". קבוצה קטנה זו מאופיינת על ידי יוצאי המערב וכוללת ריכוז גדול של עולי חבר העמים.

אם כן, קבוצת "הלא שומרים כלל" מבטאת יותר מכל קבוצה אחרת את השאיפה שילדיהם יקיימו מסורת דתית יותר ממה שהם עצמם מקיימים. למרות שכמחצית מהנבדקים בקבוצה זו שואפים שילדיהם לא ישמרו "כלל" על המסורת, הרי קצת למעלה ממחציתם (53%) היו רוצים שילדיהם יהיו מזוהים קצת יותר עם המסורת הדתית מאשר הם עצמם.

לוח 2.12

מידת השמירה הדתית הרצויה של הילדים, לפי מידת השמירה העצמית על המסורת

הדתית (באחוזים)

שמירה עצמית על המסורת הדתית					עד כמה היית רוצה שילדיך ישמרו על המסורת הדתית?
סה"כ	אינו שומר כלל	שומר במקצת	שומר במידה רבה	שומר על כל דקדוקיה	
12	0	2	12	65	ישמרו על כל דקדוקיה
26	4	17	66	30	ישמרו במידה רבה
48	49	72	20	4	ישמרו במקצת
14	47	9	2	0	לא ישמרו כלל
100	100	100	100	100	סה"כ (%)
2,774	602	1,246	532	394	(N)

פרק 3

זהות דתית של יהודי ישראל וזיקתה לערכים ולהתנהגות יהודית

פרק זה מוקדש לניתוח מכלול הקשרים שבין זהות דתית לבין מגוון הנושאים שנחקרו. בחינת קשרים אלה תלמד על הדומה והשונה בהתנהגותם ובתפיסתם החברתית והערכית של נבדקים בעלי זהות דתית שונה, החל מ"חרדים" ועד ל"אנטי-דתיים". בכך יאפשר הניתוח לשפוך אור על נקודות מפגש וגישור אפשריות בין דתיים ללא-דתיים, מצד אחד, ועל מוקדי מתח וקונפליקטים בין-דתיים ללא-דתיים, מצד שני.

הדיון יחולק לשישה חלקים עיקריים בהתאם לסוגיות שבדקו:

- I. שמירת המסורת הדתית במגוון תחומים (שבת, כשרות, חגים, תפילה וכד').
- II. עיקרי אמונה.
- III. מקומה של הדת בחיים הציבוריים ובמערכת החינוך.
- IV. יחסים בין-קבוצתיים.
- V. זהות והזדהות יהודית.
- VI. ערכים (כלליים ויהודיים).

I. שמירת המסורת הדתית במגוון תחומים

שבת

לשבת משמעות כפולה: דתית – יום מנוחה הגדוש במצוות, ו"יום חופשי" במובן המערבי. לרוב הגדול של הציבור (81%) "חשוב מאוד" או "חשוב" לציין את השבת בדרך כלשהי, אך רק מחציתם (52%) סבורים ש"חשוב מאוד" או "חשוב" לשמור על השבת לפי המסורת הדתית. בנושא של שמירת שבת נכללו שלוש סוללות של שאלות: שתיים מתייחסות לשמירת המסורת הדתית – מצוות "עשה" ומצוות "לא תעשה", והשלישית מתייחסת ל"דרכים לבילוי השבת", כלומר הדגשת השבת כיום חופשי. נדון תחילה בשמירת השבת לפי המסורת הדתית.

שבת ברוח המסורת

בלוח 3.1 מוצגים האחוזים המקיימים "תמיד" את מצוות השבת ("עשה" ו"לא תעשה"), לפי סולם זהות דתית.

לוח 3.1

שמירת שבת* לפי זהות דתית (אחוז המשיבים "תמיד")

אחוז במדגם משולב	אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
									מצוות "עשה" (עצמו או בבית)
50	8	16	29	56	82	96	99	100	סעודה מיוחדת בליל שבת
47	4	7	25	57	82	95	98	99	הדלקת נרות שבת עם ברכה
42	6	3	18	51	79	96	99	100	קידוש בליל שבת
22	0	1	3	12	38	71	92	94	תפילה בבית
21	0	1	2	10	35	64	90	92	כנסת בליל שבת תפילה בבית
									כנסת בשבת בבוקר
									מצוות "לא תעשה"
39	4	8	17	41	72	89	89	100	נמנע מלעבוד בפומבי מחוץ לבית
34	2	5	10	32	64	88	89	100	נמנע מלעבוד בבית
33	2	2	8	31	67	88	89	100	נמנע מהדלקת אש
32	2	5	10	26	58	88	88	100	נמנע מציאה לקניות
27	1	3	7	17	46	87	89	100	נמנע מבילוי הכרוך בתשלום
24	1	2	4	11	41	87	88	100	נמנע מנסיעה
22	1	2	2	10	31	79	89	100	נמנע מהדלקת חשמל / טלפון

* שמירת השבת מוצגת לפי מצוות "עשה" ומצוות "לא תעשה". בכל אחת משתי קבוצות אלה, המצוות סדורות בהתאם למדרג שלהן לפי שמירתן על ידי כלל הנבדקים.

היות שמצוות "לא תעשה" נובעות מאיסור כולל של מלאכה בשבת וחלות על שני המינים, כוונת השאלות לנחקר עצמו בנוסח "האם אתה נמנע...?". מכיוון שלא כל מצוות ה"עשה" חלות באופן שווה על גברים ונשים נשאלו עליהן הנחקרים בנוסח הבא: "האם אתה או בביתך עושים...?".

כמצופה, עם הירידה במידת הדתיות פוחתת גם שמירת השבת מכל ההיבטים שנבדקו – מ-100% המקיימים את מצוות השבת בקרב ה"חרדים" ועד לבודדים בלבד המקיימים אותן בקרב האנטי-דתיים, וה"לא-דתיים" – שאינם שומרים כלל" על המסורת. כפי שניתן לראות הניבוי של סולם הזהות הדתית הוא חזק וההבחנות דקות מאוד.

הנתונים בלוח 3.1 מצביעים על מספר תופעות בולטות:

- כל המגדירים עצמם "חרדים" מקיימים את איסורי השבת (מצוות "לא תעשה") ואת מצוות "עשה" הקשורות בקבלת שבת, דהיינו – הדלקת נרות כנדרש, קידוש וסעודה מיוחדת בליל שבת. כמעט כולם (92%-94%) גם מתפללים בבית הכנסת בליל שבת ובשבת בבוקר.

- בדומה לחרדים, כמעט כל (95%-99%) המגדירים עצמם "דתיים" (בין אם "מקפידים" ובין אם "במידה רבה") מקיימים את מצוות "עשה" הקשורות בקבלת שבת (הדלקת נרות, קידוש וסעודה) ומשתתפים פחות בתפילה. אולם בשונה מהחרדים, קצת פחות מהדתיים (87%-89%) מקיימים את איסורי השבת, בהשוואה למצוות "עשה". כלומר, כבר בקרב "הדתיים" – המקפידים לשמור" מתגלה הדפוס לפיו מצוות "עשה" מקוימות קצת יותר מאשר איסורי השבת. אולם לא מתקיימים אצלם מדרגי שמירת השבת שהתקבלו עבור כלל הנחקרים (הטור הקיצוני משמאל בלוח 3.1). דהיינו, כמעט כל הדתיים מקיימים הכל, להוציא שני הבדלים בולטים בין "הדתיים-המקפידים" לבין אלו השומרים "במידה רבה":

1. לא יותר מ-70% מקרב הדתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת, מתפללים בשבת בבית כנסת.

2. רק 79% מהדתיים השומרים "במידה רבה" נמנעים "תמיד" מהדלקת חשמל, רדיו וטלוויזיה ומשימוש בטלפון.

כאמור, בקרב הדתיים ה"מקפידים" אין הבחנות בין המצוות השונות. כלומר, החרדים והדתיים ה"מקפידים" מאופיינים על ידי תפישה הוליסטית בשמירת השבת. אך כבר בקבוצת הדתיים "השומרים במידה רבה" על המסורת, מתגלים הניצנים הראשונים של תפיסת השבת כיום פנוי, לפחות במה שנוגע לבילוי פנאי בתוך הבית. בקרב קבוצה זו כבר ישנם סימנים לגישה סלקטיבית יותר, המתבטאת בצורה שיטתית בעיקר באיסורי השבת ("לא תעשה").

- כאשר "השומרים במידה רבה" גם מגדירים עצמם "מסורתיים" בולט כבר ההבדל בין קיום מצוות "עשה" לקיום מצוות "לא תעשה", ומתגלה גם מדרג ברור של קיום מצוות השבת השונות, בייחוד איסורי השבת. רובם הגדול (79%-82%) של "המסורתיים השומרים במידה רבה" מקיימים את מצוות "עשה" של קבלת שבת (נרות, סעודה וקידוש), ורק קצת למעלה משליש מתפללים בשבת בבית הכנסת. אשר למצוות "לא תעשה", רובם (60%-72%) נמנעים מעבודה, בייחוד בפרהסיה, מהדלקת אש ומקניות. למעלה מ-40% נמנעים מבילוי הכרוך בתשלום ומנסיעה בשבת, ושלושים אחוזים בלבד נמנעים מהדלקת חשמל. כלומר, רוב המסורתיים השומרים "במידה רבה" מקיימים מחד גיסא את טקסי קבלת שבת ונמנעים מעבודה ומהדלקת אש, ומאידך גיסא למעלה ממחציתם גם נוסעים ומבלים בשבת ובעיקר משתמשים בחשמל ובטלפון. מסורתיים אלה מתייחסים אפוא למשמעותה הכפולה של השבת: מצד אחד הם שומרים על צביונה המסורתי על ידי טקסים מסורתיים של קבלת שבת והמנעות ממלאכה (לפי תפיסתם), ומצד שני מבלים בה כיום חופשי במובן המערבי, במיוחד בבית (חשמל, רדיו, טלוויזיה וכו').
 - גישה סלקטיבית זו בולטת יותר בקרב המסורתיים השומרים "במקצת". למעלה ממחציתם (51%-56%) מקיימים את טקסי קבלת השבת אך רק מיעוטם מקיימים את איסורי השבת, בהקשר זה בולטת במיוחד ההמנעות מעבודה בפרהסיה (41%). המדרג שתואר לעיל עבור המסורתיים השומרים "במידה רבה" נשאר בעינו.
 - הלא-דתיים (בין אם הם שומרים "במקצת" על המסורת, ובין שאינם שומרים עליה) והאנטי-דתיים כמעט שאינם מקיימים את איסורי השבת. עם זאת מעניין לציין שאפילו כאן נשמרת ההבחנה בין עבודה בפרהסיה ליתר האיסורים, כאשר אחוז קצת יותר גדול נמנע מעבודה בפרהסיה, בהשוואה ליתר האיסורים. כמו כן, גם הלא-דתיים ובייחוד אלו השומרים "במקצת" על המסורת, מקיימים קצת יותר מצוות "עשה" המתייחסות לקבלת שבת בהשוואה למצוות "לא תעשה". בייחוד בולט הדבר לגבי סעודה בליל שבת והדלקת נרות. למעשה, גם הלא-דתיים מאופיינים על ידי גישה הוליסטית אך מנוגדת כמובן לזו של החרדים וה"דתיים-המקפידים": רק מעטים מהם מקיימים מצוות השבת ובייחוד "לא תעשה".
- שמירת השבת באופן מסורתי כמעט שאינה קשורה למין ולגיל הנבדקים. עם העליה ברמת ההשכלה הכללית יורדת במקצת שמירת השבת על כל היבטיה (מקדמי מונוטוניות נעים מ-20. ועד ל-35).
- לסיכום: עבור החרדים והדתיים השבת היא יום מנוחה הגדוש במצוות ללא הבחנה בין המצוות. הבחנה קלה אחת התגלתה בקרב ה"דתיים השומרים במידה רבה" על המסורת, לפיה פחות נבדקים נמנעים משימוש בחשמל בשבת בהשוואה ליתר האיסורים, ובכך נפתח פתח לבילוי

פנאי פנים ביתי. גם הלא-דתיים מאופיינים על ידי גישה הוליסטית, אלא שעבורם יום השבת נתפס כיום פנוי. הם כמעט שאינם שומרים על איסורי השבת, ומעטים מקיימים טקסים של קבלת שבת הנערכים בייחוד בקרב הלא-דתיים השומרים "במקצת".

הקבוצות "המסורתיות" לעומת זאת, מנסות לשלב את ההיבט הדתי של השבת עם ההיבט של היום הפנוי. כך, נוצרת הבחנה או סלקטיביות בקיום המצוות השונות. סלקטיביות זו מתבטאת בעיקר בהמנעות הדרגתית מאיסורי השבת, כאשר קיים מדרג סדור, לפיו איסורים דתיים המגבילים בלוי פנאי הם הראשונים להיות מופרים, ואילו איסורים על מלאכה ובייחוד בפרהסיה הם האחרונים להיות מופרים. שתי הקבוצות המסורתיות שונות האחת מרעותה בכך, שהמסורתיים השומרים "במקצת" מדגישים את "היום הפנוי" הרבה יותר מאשר המסורתיים השומרים "במידה רבה": הם ממעטים בשמירה על איסורי השבת, גם אם למעלה ממחציתם שומרים על טקסי קבלת השבת המסורתיים.

גם אם לא-דתיים מכבדים כמה מסורות, בעיקר פנים ביתיות הקשורות לקבלת שבת, מהווה השבת, בגלל השוני בתפיסת מהותה, מקור מתח וקונפליקט בין דתיים ללא-דתיים. זאת, כיוון שבילוי השבת כיום פנוי קשור לסוגיית אופייה הציבורי של השבת – סוגיה עליה נעמוד בהמשך.

בילוי השבת

הבחנות דומות לפי זהות דתית עולות גם מניתוח סוללת השאלות על דרכים אפשריות לבילוי השבת, כלומר, מנקודת המבט של השבת כיום חופשי (לוח 3.2). התופעה המזדקרת מיד לעין מלוח 3.2 היא שהפעילויות המבטאות גם את השבת המסורתית – בילוי עם המשפחה, מנוחה וקריאה – מקובלות על רוב הנחקרים בכלל הקבוצות לפי זהות דתית. אולם, בעוד שהחרדים והדתיים אינם מבליים בדרכים האחרות* שהוצעו, כל יתר הנחקרים מבליים בהן במידה זו או אחרת.

בילוי השבת כיום פנוי מתחיל בקבוצת "המסורתיים השומרים במידה רבה" אשר למעלה ממחציתם צופים בטלוויזיה ואחוז ניכר מהם נוסעים למשפחה (אך אין זה ברור אם הנסיעה היא בשבת או לפני השבת). רק מעטים מהם משתתפים בפעילויות פנאי בפרהסיה – רחצה בים ובבריכה, טיולים ובילוי במסעדות. בקבוצת המסורתיים "השומרים במקצת" עולה כבר אחוז המשתתפים בפעילויות כאלה, והוא דומה למדי לאחוז המשתתפים בהן בקרב הלא-דתיים והאנטי-דתיים.

* מיעוט מהדתיים ציינו שנוסעים להורים ולמשפחה, אך אין זה אומר שהנסיעה היא תמיד בשבת עצמה, אלא שהיא לשבת, כלומר לפני כניסת השבת.

לוח 3.2

דרכים לבילוי השבת, לפי זהות דתית (אחוז המשיבים "תמיד" ו"לעיתים קרובות")

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית / הדרך לבילוי השבת
85	68	75	82	89	93	91	95	92	בילוי עם המשפחה
84	73	74	81	85	93	97	98	96	מנוחה
75	74	74	75	76	74	81	81	79	קריאה
71	89	92	91	81	56	8	3	1	צפיה בטלוויזיה ו/או האזנה לרדיו
54	59	66	68	63	43	17	15	9	נסיעה להורים ולמשפחה
40	44	55	50	44	28	5	2	2	מתרחץ בים, בבריכה או פעילות ספורטיבית
35	43	48	42	37	26	4	3	4	מטייל להכרת הארץ
35	58	59	45	31	19	3	0	1	יוצא לבלות ולאכול בחוץ
16	29	27	20	12	9	1	1	1	יוצא לקניות

תופעה מעניינת המבטאת את העובדה שהשבת בקרב הלא-דתיים היא בראש ובראשונה "יום פנוי", היא העובדה שצפייה בטלוויזיה והאזנה לרדיו מקדימים בקרב קבוצות אלה את הפעילויות המבטאות גם את השבת המסורתית (בילוי עם המשפחה, מנוחה, קריאה). בקרב שתי קבוצות המסורתיות ובייחוד "השומרים במידה רבה", הפעילויות המבטאות גם את השבת המסורתית מקדימות את הצפיה בטלוויזיה. בכל זאת, שתי קבוצות המסורתיות שונות במידה ניכרת זו מזו בדרך בילוי השבת. המסורתיות השומרים "במקצת" דומים מאוד בהתנהגותם ללא-דתיים, בעוד שהמסורתיות השומרים "במידה רבה" נמצאים בעמדת ביניים (בין הדתיים ללא-דתיים) בסוגיה זו.

כשרות

האינדיקטור הטוב ביותר לשמירת כשרות בישראל הוא הפרדה במשק הבית בין כלים למאכלי בשר ולמאכלי חלב. זאת, היות שגם בישראל של שנת 2000 רוב המזון הנמכר הוא כשר הן ברשתות השיווק הגדולות והן ברוב חנויות המכולת. כפי שמעלים הנתונים 40% מהציבור מפרידים בין כלים למאכלי בשר וחלב אם כי למעלה ממחציתם נוהגים תמיד לאכול מזון כשר ונמנעים תמיד מאכילת טריפה (56%-54% בהתאמה). בכל מקרה, שמירת כשרות נפוצה יותר משמירת השבת ובייחוד משמירת איסורי השבת.

לוח 3.3

שמירת כשרות לפי זהות דתית (אחוז המשיבים "תמיד")

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורתי - שומר במקצת (N=459)	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
									שמירת כשרות
56	5	13	36	72	93	98	99	100	נוהג לאכול אוכל כשר
54	8	15	38	66	87	94	88	100	נמנע מלאכול טרף
40	5	5	15	46	74	93	99	100	יש בבית כלים נפרדים למאכלי בשר וחלב (כ)

לוח 3.3 מצביע שוב על ההבחנות הדקות לפי סולם זהות דתית. כל החרדים וכמעט כל הדתיים מקיימים "תמיד" את שלושת היבטי הכשרות עליהם נשאלו – אכילת מזון כשר, המנעות מטריפה, והפרדה במשק הבית בין כלי בשר וכלי חלב. כמעט כל המסורתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת, מקפידים על אכילת מזון כשר, לעומת כשלושה רבעים (74%) המפרידים בין כלי חלב לכלי בשר. אולם רק כמחצית (46%) מהמסורתיים השומרים "במקצת" על המסורת, מפרידים בין כלי בשר לחלב למרות שרובם הגדול אוכלים רק מזון כשר ונמנעים מטריפה (72% ו-66% בהתאמה). מיעוט מהלא-דתיים שומרים על היבטי הכשרות, אך אפילו אצלם יש המקפידים על אכילת מזון כשר, בייחוד בקרב הלא-דתיים ש"שומרים במקצת" על המסורת הדתית. קרוב ל-40% (!) מאלה אשר מגדירים עצמם כ"לא-דתיים" השומרים "במקצת", אוכלים תמיד מזון כשר ותמיד נמנעים מטריפה (36% ו-38% בהתאמה), אך הרבה פחות מהם (15%) מפרידים במשק ביתם בין כלים למאכלי בשר ולמאכלי חלב. מעטים בלבד (5%-8%) מהאנטי-דתיים מקיימים את היבטי הכשרות. גם מניתוח זה עולה שהמסורתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת, נוטים בבירור לכיוון הדתי, ואילו המסורתיים "השומרים במקצת" הם בעמדת ביניים, למרות שרובם הגדול מקפיד על מזון כשר, ובכך הם קרובים יותר לדתיים מאשר ללא-דתיים. לפיכך, בהקשר של כשרות רוב ה"מסורתיים" מקפידים על אכילת מזון כשר ופחות על הפרדה בין כלים לחלב ולבשר במשק ביתם. ההבדל בין שתי קבוצות המסורתיים נעוץ כנראה באחוז הגבוה יותר של המיעוט האשכנזי בקרב המסורתיים השומרים "במקצת" לעומת אלו השומרים "במידה רבה".

שמירת כשרות אינה קשורה למין ולגיל, אך יורדת במקצת עם העליה ברמת ההשכלה הכללית (מקדמי המיתאם המונוטוני נעים בין 25. ל-34.).*

* מקדם מונוטוניות (מסומל על ידי μ_2) שפותח על ידי גוטמן, מציין באיזו מידה התשובות לשאלה אחת עולות (יורדות) כאשר התשובות לשאלה השניה עולות (יורדות) – מבלי להניח שהעליה (ירידה) היא בדיוק לפי קו ישר. המקדם משתרע בין -1 לבין +1. מקדם זה מתאים במיוחד לתנאים כמו שלנו, כאשר ההתפלגויות השוליות משתנות מפריט לפריט, וכאשר הפריטים נבדלים במספר קטגוריות התשובה. כל המקדמים במונוגרף זה הם מקדמי מונוטוניות (פרטים ראה ב: L. Guttman (1986). "Coefficients of politonicity and monotonicity," in *Encyclopedia of Statistical Sciences*, 7, pp. 80-87, New York: John Wiley and Sons, Inc.).

חגים ומועדים

בלוח 3.4 מפורטים אחוזי המקיימים "תמיד" מסורות דתיות שונות הקשורות בחגים, ובייחוד בחג הפסח, לפי סולם זהות דתית.

כרגיל, עם העליה במידת הדתיות עולה גם מידת השמירה על מסורות החגים, כאשר שוב מתגלה כושר הניבוי, עד לדקויות, של סולם זהות דתית.

לוח 3.4**שמירת חגים, לפי זהות דתית (אחוז המשיבים "תמיד")**

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורתי - שומר במקצת (N=459)	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית / החג
77	37	53	73	88	96	95	97	100	משתתף בסדר פסח מכל סוג שהוא
67	22	33	59	75	91	94	98	100	מדליק נרות חנוכה
62	12	26	50	77	91	96	100	100	משתתף או עורך סדר כהלכתו
63	11	25	53	79	93	93	91	100	לא אוכל חמץ בפסח
64	4	19	55	81	94	99	100	100	צם ביום כיפור
51	8	11	30	65	87	95	100	100	משתמש בכלים מיוחדים לפסח
52	32	27	39	55	74	74	86	91	אוכל מאכלי חלב בשבועות
50	20	27	37	54	69	68	86	96	חוגג בפורים (מסיבות, משלוח מנות וכד')
37	2	3	7	23	44	69	86	94	בונה סוכה כשרה*
36	4	5	16	36	62	85	95	98	שומע קריאת מגילת אסתר בפורים
18	2	2	4	9	29	39	67	81	לומד בליל שבועות (תיקון ליל שבועות)

* אחוז המשיבים שבונים סוכה כשרה ואוכלים בה את כל הארוחות ו/או חלקן.

התופעה המזדקרת מיד לעין מעיון בלוח 3.4 היא ההשתתפות המסיבית בסדר פסח כלשהו בכל הקבוצות לפי זהות דתית להוציא ה"אנטי-דתיים". אולם אפילו 37% מה"אנטי-דתיים" משתתפים "תמיד" בסדר פסח כלשהו, ואם נוסיף לאלה את 15% המשתתפים בסדר פסח

"לעתים קרובות" הרי שגם למעלה ממחצית ה"אנטי-דתיים" משתתפים לפחות "לעתים קרובות" בסדר פסח "מכל סוג שהוא". ובכיוון ההפוך – אחוזים בודדים בלבד "אף פעם" אינם משתתפים בסדר פסח כלשהו, להוציא "אנטי-דתיים" שחמישית מהם אף פעם אינם משתתפים בסדר פסח. השתתפות "תמיד" בסדר פסח כהלכתו מתחילה לרדת בקרב המסורתיים השומרים "במקצת" על המסורת הדתית (77%), אולם אפילו בקרב הלא-דתיים השומרים "במקצת", מחצית משתתפים "תמיד" בסדר פסח כהלכתו. אחוז זה הולך ויורד אל מתחת לחצי בקרב הלא-דתיים שאינם שומרים כלל על המסורת הדתית ובקרב האנטי-דתיים (26%-12% בהתאמה). דפוס דומה לזה אשר תואר עתה לגבי השתתפות בסדר פסח כהלכתו, נמצא לגבי המנעות מאכילת חמץ בפסח, הדלקת נרות חנוכה וצום ביום כיפור. במלים אחרות, כל עוד נבדקים מצהירים שהם שומרים "במקצת" על המסורת – בין אם הם מגדירים עצמם מסורתיים או לא-דתיים – רובם (למעלה מחצי ועד שלושה רבעים) משתתפים בסדר פסח כהלכתו, נמנעים מאכילת חמץ בפסח, מדליקים נרות חנוכה וצמים ביום הכיפורים. שימוש בכלים מיוחדים בפסח הוא פחות נפוץ, והוא פחות במקצת בקרב המסורתיים ה"שומרים במקצת" (עד ל-65%).

מנהגים כמו מסיבות פורים ואכילת מאכלי חלב בשבועות, מקוימים על ידי אחוז די ניכר של הלא-דתיים ואפילו האנטי-דתיים (30%-40%). בכך – יש דמיון לתחומים אחרים של שמירת מסורת בעיקר קבלת שבת. יתר המסורות שנבחנו מקוימות בעיקר על ידי חרדים ודתיים, פחות על ידי המסורתיים ורק על ידי מיעוט של לא-דתיים ואנטי-דתיים.

מכאן, ציון של חגים יהודיים נפוץ מאוד בחברה הישראלית, על כן ניתן לראות בחגים "נקודות מפגש" בין דתיים ללא-דתיים. זאת, למרות שהאופי של ציון החגים עשוי להשתנות בהתאם לזהות הדתית של הנבדקים (לא נחקר במסגרת המחקר הנוכחי). למשמעות הדתית-לאומית של חגים כמו פסח וחנוכה, או למשמעות הדתית-"קיומית" של חגים כמו יום הכיפורים, כוח מלכד התורם לחיזוקה של זהות יהודית וסולידריות יהודית.

תפילה וביקור בבית הכנסת

להוציא לא-דתיים ואנטי-דתיים, רוב הנחקרים בכל אחת מקבוצות הזהות הדתית יודעים להתפלל מהסידור לפחות באופן חלקי (71%-100%, לוח 3.5). גם קרוב למחצית הנבדקים הלא-דתיים השומרים "במקצת" (45%) יודעים להתפלל מהסידור לפחות באופן חלקי. לעומת זאת רוב גדול (76%-81%) מהלא-דתיים שאינם שומרים כלל ומהאנטי-דתיים אינם יודעים להתפלל מהסידור. לפיכך, בדומה לחלק מהנושאים האחרים, מילת המפתח היא "שומר במקצת" גם אם ההגדרה העצמית היא "לא-דתי".

אשר לתפילה יומית וביקור בבית הכנסת ישנה ירידה הדרגתית מהחרדים ועד לדתיים השומרים "במידה רבה" (97%-70%). החל מהמסורתיים השומרים "במקצת" ועד לאנטי-דתיים אחוזים בודדים בלבד מתפללים בימי חול ומבקרים בבית הכנסת (מ-12% בקרב המסורתיים ה"שומרים במקצת" ועד ל-0% בקרב הלא-דתיים שאינם שומרים והאנטי-דתיים). בתווך נמצאים המסורתיים השומרים "במידה רבה" עם 40% העושים זאת.

לוח 3.5

תפילה, לפי זהות דתית (אחוז המשיבים בכיוון החיובי)

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית / תפילה וביקור בבית כנסת
59	11	25	45	71	89	95	99	100	יודע להתפלל מהסידור (באופן מלא וחלקי)
22	0	1	5	11	40	71	81	97	מתפלל בימי חול (תמיד, לעתים קרובות, מידי פעם)
23	0	0	3	12	40	68	86	92	מבקר בית כנסת (לפחות כל שבת וחג)
41	2	4	23	45	71	86	95	96	מתפלל בבית כנסת בראש השנה (לפחות בחלק מהזמן)
47	4	9	31	57	76	91	97	97	מתפלל בבית כנסת ביום הכיפורים (לפחות חלק מהזמן)

נושא זה קשור בצורה מתונה למדי למין הנחקרים. בדרך כלל, קצת פחות נשים בהשוואה לגברים יודעות להתפלל מהסידור, מתפללות בימי חול ומבקרות בבית הכנסת (מקדמי מונוטוניות נעים בין 0.27 ל-0.30). למשל: בעוד ש-17% מהגברים מתפללים "תמיד" בימי חול ו-19% מבקרים יומיום בבית הכנסת, רק 8% מהנשים עושות זאת. יש לציין שמהמבקרים בבית הכנסת רק בימים הנוראים ובאירועים מיוחדים כ-30% הן נשים. דפוס זה נשמר גם לגבי התפילות בחגים – ראש השנה ויום הכיפורים – אלא ששם הימים הנוראים והאירועים המיוחדים מתחלפים בתפילות מסוימות.

כמעט כל החרדים והדתיים מתפללים רוב הזמן או חלק מהזמן בבית הכנסת בימים הנוראים – ראש השנה ויום הכיפורים, וכשלושה רבעים עושים זאת מבין המסורתיים השומרים "במידה רבה". למעלה ממחצית המסורתיים השומרים במקצת (57%) מתפללים רוב או חלק מהזמן ביום הכיפורים, אך פחות ממחציתם (45%) מתפללים רוב הזמן או חלק מהזמן בראש השנה.

מבין הלא-דתיים, יוצאי הדופן הם הלא-דתיים ה"שומרים במקצת" על המסורת, אשר כרבע מהם מתפללים בראש השנה בבית הכנסת ו-31% מתפללים ביום הכיפורים, בהשוואה ללא-דתיים שאינם שומרים ולאנטי-דתיים שרק אחוזים בודדים מהם שוהים חלק גדול מהזמן בבית הכנסת בימים הנוראים. יתר על כן, מתוך אלה שבאים רק ל"תקיעת שופר" האחוז הגבוה ביותר בא מקרב לא-דתיים ה"שומרים במקצת". כאן, שוב עדות לתפקיד שממלאה השמירה "במקצת" ולו סלקטיבית וסמלית, ביצירת זיקה למסורת היהודית ובבניית זהות יהודית המבוססת על המורשת היהודית גם אצל מי שאינם דתיים.

קיום מצוות ומנהגים שונים

בנוסף לסוגיות המרכזיות של שמירת מסורת שנידונו עד כה, נשאלו הנבדקים על המידה בה הם מקיימים כמה מנהגים ומצוות נוספים, ובראש ובראשונה על קביעת מזוזה בביתם. הנתונים מעלים שאין כמעט בתים בישראל בהם אין מזוזה לפחות בדלת הכניסה. רק אצל אחוזים בודדים מבין הלא-דתיים והאנטי-דתיים אין מזוזה כלל (2%, 7% ו-9% בהתאמה), ולרבים מהם יש מזוזות בכל הדלתות כנדרש (מ-39% בקרב האנטי-דתיים ועד ל-65% בקרב ה"לא-דתיים" – השומרים "במקצת", לוח 3.6). אולם בעוד שכל החרדים, כמעט כל הדתיים ולמעלה משלושה רבעים מהמסורתיים השומרים "במידה רבה", בטוחים שהמזוזה מגנה על הבית, רק מיעוט מהלא-דתיים והאנטי-דתיים "בטוחים" בכך. יש לציין שרבע מהלא-דתיים השומרים "במקצת" על המסורת, מאמינים בכוחה המגן של המזוזה, לעומת בודדים בלבד המאמינים בכך מקרב הלא-דתיים שאינם שומרים ומהאנטי-דתיים. בין שתי חטיבות רחבות אלה נמצאים ה"מסורתיים – השומרים במקצת", אשר למעלה ממחציתם בטוחים בכוחה המגונן של המזוזה. לפיכך, בולטות כאן שתי תופעות: (א) עמדת הביניים הברורה של "המסורתיים – השומרים במקצת", ו-(ב) החשיבות של שמירה "במקצת" על המסורת, אפילו בקרב הלא-דתיים, המשתקפת הן בקיום בפועל של המזוזה והן באמונה בכוחה המגונן.

לוח 3.6

שמירת מצוות ומנהגים שונים לפי זהות דתית (אחוז המשיבים בכיוון החיובי)

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורתי - שומר שומר במקצת (N=459)	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשומר (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
15	1	0	1	1	15	50	83	94	המצווה המנהג: כיסוי ראש (תמיד)
23	3	0	1	7	45	78	92	99	מניח תפילין (רק גברים, בקביעות)
98	39	44	65	87	92	100	100	100	מזוזה יש בבית (בכל הדלתות כנדרש)
45	1	7	25	55	77	85	93	100	המזוזה מגונה על הבית (בטוח שכן)
26	1	2	11	26	51	57	64	83	מבקר בקברי צדיקים (לעתים קרובות, לפעמים)
55	43	40	48	52	68	59	73	86	מתנדב לעזרת מזקקים (לעתים קרובות, לפעמים)

ביקור בקברי צדיקים הוא תופעה פחות נפוצה מאשר קביעת מזוזה והיא בעיקר נחלתם של חרדים, דתיים ומסורתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת. כמובן, כמו בכל הסוגיות הקשורות למסורת שנחקרו כאן, עם הירידה במידת הזהות הדתית יורדת גם תכיפות הביקור בקברי צדיקים מרוב גדול (83%) בקרב חרדים ועד לאחוזים בודדים בקרב הלא-דתיים והאנטי-דתיים (1%-11%). אפילו המסורתיים "השומרים במקצת" ממעיטים בביקורים בקברי צדיקים (26%). אין הבדל בין נשים לגברים בתכיפות הביקורים בקברי צדיקים.

כמעט כל החרדים ורוב ה"דתיים - המקפידים לשומר" משתמשים תמיד בכיסוי ראש. רק כמחצית מהדתיים השומרים "במידה רבה" משתמשים בקביעות בכיסוי ראש, והשאר עושים זאת בתפילות ובהזדמנויות מיוחדות. פחות נשים בהשוואה לגברים מכסות "תמיד" את ראשן, ויותר נשים בהשוואה לגברים עושות זאת בהזדמנויות מיוחדות, בעיקר בעת הדלקת נרות. מחצית ה"מסורתיים - השומרים במידה רבה" מכסים ראשם בשבתות. כל האחרים מכסים ראשם רק בהזדמנויות חגיגיות מיוחדות, בימי אבל וכד'.

על הנחת תפילין נשאלו רק גברים, וכפי שעולה מלוח 3.6 רק החרדים וה"דתיים - המקפידים לשומר" מניחים תפילין בקביעות, ושלושה רבעים מה"דתיים - השומרים במידה רבה" עושים זאת. מקרב ה"מסורתיים השומרים במידה רבה", כמחצית מניחים תפילין בקביעות. יתר הנבדקים, דהיינו השומרים "במקצת" על המסורת - בין שהם מסורתיים או לא-דתיים - וכמובן הלא-דתיים, אינם מניחים תפילין. במלים אחרות, על מנת להניח תפילין צריך לפחות לשומר "במידה רבה" על המסורת, וגם כאן נשמר הרצף לפי הגדרה עצמית מ"חרדי" ל"מסורתי". בנושא זה, ה"מסורתיים - השומרים במקצת", מתנהגים כמו הלא-דתיים.

עם הירידה במידת הדתיות, יורד אחוז המתנדבים לעזרת נזקקים ("לעתים קרובות" ו"לפעמים") מ-86% בקרב החרדים ל-40% בקרב ה"לא-דתיים" – שאינם שומרים" ובקרב האנטי-דתיים. לפיכך בכל אחת מהקבוצות לפי רמת זהות דתית, אחוז ניכר משיבים שהם מתנדבים, לפחות "לפעמים", לעזור לנזקקים. בהקשר זה ישנה הבחנה ברורה בין שני סוגי המסורתיים, כאשר אלה השומרים "במקצת" מתנהגים כמו הלא-דתיים. כללית, במגוון הנושאים שנבחנו כאן, חוץ מהמזוזה, ה"מסורתיים השומרים במקצת" על המסורת מתנהגים כמו הלא-דתיים. בעניין המזוזה הם נוטים יותר לכיוון הדתי.

II. עיקרי אמונה

נשאלו על תשעה עיקרי אמונה של היהדות אותם ניתן לקבץ לחמש קטגוריות תוכן עיקריות:

1. אמונה באלוהים ובכוח עליון;
2. אמונה בשכר ועונש;
3. מצוות: מקור המצוות (ציווי אלוהי);
4. אמונה בעולם הבא ובביאת המשיח;
5. אמונה בהיות העם היהודי עם נבחר.

כללית, עם הירידה ברמת הזהות הדתית יורדת מידת האמונה בכל אחד מעיקרי האמונה כשהבחנות הן דקות וחדות: מקרבת 100% בקרב החרדים וה"דתיים המקפידים לשמור" ועד לאחוזים בודדים בקרב הלא-דתיים (לוח 3.7). אם כן, גם בנושא של אמונות היהדות, כמו לגבי שמירת המסורות השונות, מתגלה כושר הניבוי הברור של סולם הזהות הדתית.

לוח 3.7

מידת האמונה לפי זהות דתית (אחוז המשיבים "מאמין בלב שלם")

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורת - שומר במקצת (N=459)	מסורת - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית / האמונה
61	9	20	45	78	93	99	100	100	יש אלוהים
58	12	24	42	69	89	96	98	100	יש כוח עליון המכוון את העולם
59	21	30	43	66	86	90	96	98	יש גמול למעשים טובים
53	16	26	37	60	77	88	93	98	יש עונש למעשים רעים
47	4	9	25	56	83	96	99	100	התורה והמצוות הן ציווי אלוהי
46	4	10	27	51	78	92	96	99	העם היהודי הוא עם נבחר מכל העמים
37	5	9	16	35	63	81	92	98	בעולם הבא, בחיים אחרי המוות
32	2	3	10	30	60	82	90	98	בביאת המשיח
22	2	1	6	16	38	57	68	91	יהודי שאינו מקיים מצוות מסכן את כל העם היהודי

עוד עולה בבירור מלוח 3.7 שכמעט כל החרדים (98%-100%) מאמינים "בלב שלם" בכל אחד מעיקרי האמונה להוציא האמונה ש"יהודי שאינו מקיים מצוות מסכן את כל העם היהודי" אשר 91% מהחרדים מאמינים בה. גישה הוליסטית זאת מאפיינת גם את ה"דתיים המקפידים לשמור" כאשר שוב ההבחנה היא בין האמונה ש"מי שאינו מקיים את המצוות מסכן את כל העם היהודי" לבין יתר האמונות. אמונה זו אם כן, היא בתחתית מדרג האמונות, ואפילו דתיים מאמינים בה פחות בהשוואה ליתר עיקרי האמונה. גישה אחידה למדי מאפיינת גם את הדתיים ה"שומרים במידה רבה" על המסורת, אלא שבקבוצה זו מתחילה לרדת קצת האמונה בעולם הבא ובביאת המשיח בהשוואה ליתר האמונות (81%-82% לעומת 90%-96% המאמינים ב"לב שלם" ביתר עיקרי האמונה).

גישה פחות אחידה לאמונות, מתחילה להסתמן בקרב המסורתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת. גישה זו מתחדדת בקרב המסורתיים השומרים "במקצת", ובקרב הלא-דתיים השומרים "במקצת", ומידת האמונה קטנה כמובן עם הירידה ברמת הזהות הדתית. בדומה לשמירת חלק מהמסורות עליהן עמדנו לעיל, וביחוד מסורות השבת, המסורתיים מגלים גישה סלקטיבית גם כלפי עיקרי האמונה. אולם בעוד שרוב "המסורתיים השומרים במידה רבה" (60%-93%) מאמינים "בלב שלם" בכל אחת מהאמונות (להוציא הסכנה הנשקפת לעם היהודי מיהודי שאינו מקיים מצוות), רק כשליש מהמסורתיים השומרים "במקצת" על המסורת מאמינים בעולם הבא ובביאת המשיח, בעוד שרובם מאמינים ביתר עיקרי האמונה.

לפיכך, מבין המגדירים עצמם דתיים ומסורתיים, ללא קשר למידת שמירתם על המסורת הדתית, הרוב מאמינים בלב שלם בקיום אלוהים, בכוח עליון, בשכר ובעונש. חלק ניכר מאוד (37%-45%) מהלא-דתיים השומרים "במקצת" על המסורת מאמינים אף הם בארבעה עיקרי אמונה אלה ופחות באחרים. מעניין שהבחנה זאת מתקיימת גם אצל הלא-דתיים שאינם שומרים והאנטי-דתיים, למרות האחוז הנמוך של המאמינים בהם בקבוצות אלה.

מכאן, החרדים והדתיים מאופיינים בגישה הוליסטית כלפי עיקרי האמונה, דהיינו – כמעט כולם מאמינים. למסורתיים וללא-דתיים השומרים "במקצת", גישה סלקטיבית, המתבטאת במדרג עיקרי האמונה, כאשר בראש כל המדרגים נמצאים ארבעה עיקרי אמונה: באל, בכוח עליון, בשכר ובעונש. הלא-דתיים שאינם שומרים והאנטי-דתיים, אינם מאופיינים לא בגישה הוליסטית לכיוון של אי אמונה ולא בגישה סלקטיבית מודרגת. אמנם, רק מיעוטם מאמינים בעיקרי אמונה, אך תוך הבחנה דיכוטומית ברורה בין אמונה בכוח עליון ובשכר ועונש לבין אמונה ביתר העיקרים, או במלים אחרות – בין אמונות בעלות אוריינטציה אוניברסלית המשותפות לכל הדתות לבין אמונות דתיות-יהודיות ספציפיות.

III. מקומה של הדת בחיים הציבוריים ובמערכת החינוך

אופייה היהודי של המדינה

במגילת העצמאות מוגדרת מדינת ישראל כמדינה "יהודית": "...אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, היא מדינת ישראל".

עולה אפוא השאלה כיצד מתבטא אופייה היהודי של המדינה ומהו מקום המסורת הדתית בחיים הציבוריים של המדינה היהודית. התשובה לכך נמצאה עוד בימי טרום המדינה, וכיום היא מעוגנת בחוקי ה"סטטוס-קוו", שבין היתר משווים לרשות הרבים צביון "יהודי" בשבת. אולם זה זמן רב שב"סטטוס-קוו" על היבטיו השונים ניבעו פרצות בשני הכיוונים – גם לפחות "דתיות" וגם ל"יותר דתיות" – הן מבחינת החוק והן בהתנהגות בפועל. ואכן, רוב יהודי ישראל (68%-88%) להוציא "חרדים" ו"דתיים המקפידים" (המהווים ביחד מיעוט של 12%), סבורים שמדינת ישראל צריכה להיות בעלת "אופי יהודי אך לא דווקא דתי". אפילו אחוז ניכר מהחרדים ומה"דתיים- המקפידים" סבורים כך (35% ו-46% בהתאמה). אולם עמדותיהם של הדתיים והלא-דתיים בשאלה האם צריך שהחיים הציבוריים יתנהלו לפי המסורת הדתית – כבר מנוגדות (לוח 3.8).

לוח 3.8

עמדות כלפי אופייה של המדינה וצביון השבת בפומבי, לפי זהות דתית

(אחוז המשיבים בכיוון החיובי לכל שאלה)

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורתי - שומר במקצת (N=459)	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
									אופייה של המדינה
66	50	48	55	70	87	94	94	90	מתעניין במקומה של הדת במדינה
79	79	80	88	88	79	68	46	35	מדינת ישראל בעלת אופי יהודי לא דווקא דתי (כן בהחלט, כן)
50	11	14	34	56	80	86	92	97	צריך שהחיים הציבוריים יתנהלו לפי המסורת
									הצביון הציבורי של השבת
									(בהחלט בעד, בעד)
70	31	48	63	75	86	95	94	89	שאנשים יתחשבו בצביון השבת בפומבי
75	99	98	94	85	52	23	13	4	פתיחת בתי קולנוע
74	99	97	94	84	52	20	14	2	פתיחת בתי קפה ומסעדות
74	98	97	93	84	54	21	13	2	קיום ארועי ספורט
72	98	95	93	80	49	22	12	2	פתיחת מרכזי קניות מחוץ לערים
69	98	96	90	75	39	20	10	2	תחבורה ציבורית
64	98	92	82	69	36	10	6	2	פתיחת מרכזי קניות בערים

אופייה הציבורי של השבת

רוב הנבדקים בכל רמות הזהות הדתית, (כולל כמחצית מה"לא-דתיים" ששומרים "במקצת") סבורים שיש להתחשב בצביון השבת בפומבי. גם כשליש מהאנטי-דתיים סבורים כך. כרגיל, שעור הרוב הולך ויורד לפי רמת הזהות הדתית מ-90% בקרב הדתיים ל-63% בקרב הלא-דתיים ה"שומרים במקצת".

ניסינו לבדוק בעזרת מספר שאלות את העמדות כלפי אופייה הציבורי של השבת, אשר רוב הנבדקים תומכים בהתחשבות בצביונה הפומבי.

הנתונים בלוח 3.8 מצביעים על גישה הוליסטית, בכל רמות הזהות הדתית, בסוגית צביון השבת בפומבי. כצפוי, הדתיים כמעט שאינם תומכים בפתיחת בתי קולנוע, מרכזי קניות,* בילוי בתשלום ותחבורה ציבורית בשבת, בעוד שכמעט כל המסורתיים השומרים "במקצת", הלא-דתיים והאנטי-דתיים תומכים בכך. בתוך נמצאים "המסורתיים השומרים במידה רבה" שמחציתם תומכים ברוב הנושאים שהוצגו, להוציא 39% בלבד התומכים בתחבורה ציבורית ובפתיחת מרכזי קניות בערים בשבת. עוד נציין ששתי קבוצות המסורתיים מבחינות בין שבת "פתוחה" של בילוי בקולנוע, ובבתי קפה – לגביהם יש יותר הסכמה – לבין הפעלת תחבורה ציבורית ופתיחת מרכזי קניות בשבת, שלגביהם יש פחות הסכמה.

בקרב הדתיים התמיכה המעטה בפעילויות השונות עולה עם הירידה במידת השמירה על המסורת, ומגיעה עד לחמישית בקרב הדתיים השומרים "במידה רבה". אולם, כאשר מסתכלים רק על התשובה הקיצונית לחיוב "בהחלט בעד", אין הבדלים בין החרדים ושתי קבוצות הדתיים, כאשר רק 0%-2% בכל אחת מקבוצות אלה תומכים בכל אחת מהאפשרויות שהוצגו.

מכאן, רוב הציבור רואה בשבת יום חופשי במובן המערבי (כולל אלה השומרים "במידה רבה", אך מגדירים עצמם "מסורתיים"), וכפרטים הם מעוניינים לבלות בה כמקובל ביום חופשי. גישה זו של השבת הפרטית עומדת בסתירה לשבת הציבורית ("סטטוס-קוו") המגבילה את חופש הפרט, שכפי שראינו, גם סבור שיש להתחשב בצביון השבת בפומבי. נשאלת אפוא השאלה מהו צביון השבת הציבורית לאור התמיכה המסיבית של מרבית הציבור בפעילויות שהן למעשה הפרה של שמירת השבת בפומבי. ומהו אופייה היהודי של המדינה – בשבת ובהיבטים אחרים – "שאינו דווקא דתי"? נכון להיום, התכנים היהודיים של המדינה שאינם דתיים, אינם מוגדרים עדיין. הם מתבטאים בעיקר ברמת הפרט על ידי גישה סלקטיבית בשמירת המסורת הדתית בתחומים השונים, כפי שראינו לעיל בסעיפים הדנים בשמירת המסורת הדתית על ידי הפרט.

* פתיחת מרכזי קניות בערים בשבת, מקובלת קצת פחות ברוב קבוצות הזהות הדתית, בהשוואה לפתיחת מרכזי קניות מחוץ לערים.

הדת בחיים הציבוריים

נוסף על צבינה הציבורי של השבת, נשאלו הנבדקים על מקומה של הדת בכמה היבטים נוספים של החיים הציבוריים ביניהם: כשרות במוסדות ציבור, הרבנות, נישואים אזרחיים, גיוס בני ישיבות ובנות דתיות לצבא, וזרמים שונים ביהדות. הללו מפורטים בלוח 3.9 לפי סולם זהות דתית.

לוח 3.9

עמדות כלפי מקומה של הדת בהיבטים שונים של החיים הציבוריים, לפי זהות דתית (אחוז המשיבים בכיוון של מעורבות הדת בחיים הציבוריים)

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורתי - שומר במקצת (N=459)	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
74	31	45	69	82	95	99	99	99	כשרות במוסדות ציבור צריך שהאוכל יהיה כשר (בהחלט, אולי צריך)
40	8	13	26	38	62	72	82	93	רבנות צריך שהרבנות תתנה מתן תעודת כשרות עם שמירת דברים אחרים (בהחלט צריך, אולי צריך)
57	19	29	45	66	80	87	88	87	הרבנות צריכה להיות חלק ממשד הדתות (בהחלט צריך, אולי צריך)
33	1	6	11	32	58	77	83	95	נישואים אזרחיים יש להנהיג נישואים אזרחיים בארץ (בהחלט לא ולא)
52	8	16	34	61	83	93	98	98	אתה ומשפחתך הייתם בוחרים בנישואים כאלה (בהחלט לא ולא)
13	3	6	5	6	11	23	30	86	גיוס לצבא בעד או נגד גיוס בני ישיבות (בהחלט נגד, נגד)
24	10	16	16	15	25	40	42	96	בעד או נגד גיוס בנות דתיות (בהחלט נגד, נגד)
40	20	19	25	40	50	76	83	95	זרמים ביהדות לזרמים השונים ביהדות מעמד שווה לאורתודוקסיה (לא, בהחלט לא)

המסורתיים השומרים "במקצת" נוטים לכיוון הלא-דתי כשרובם תומכים בנישואים אזרחיים, ואילו המסורתיים השומרים "במידה רבה" נוטים יותר לכיוון הדתי. התמיכה בנישואים אזרחיים יורדת בכל רמות הזהות הדתית כאשר ההתייחסות היא לנחקר ומשפחתו. רוב יותר גדול מהדתיים והמסורתיים לא היו בוחרים להנשא בנישואים אזרחיים בהשוואה לרוב אשר מתנגד להנהגת נישואים כאלה. ההבדל בולט במיוחד בקבוצת המסורתיים השומרים "במקצת", שאצלם אחוז הלא מוכנים להנשא בנישואים כאלה הוא כפול מאחוז המתנגדים להנהגת נישואים אזרחיים (61%-32% בהתאמה). במלים אחרות, בעוד שרק שלישי מהמסורתיים השומרים "במקצת" מתנגדים להנהגת נישואים אזרחיים, קרוב לשני שלישי מהם לא היו בוחרים להנשא בנישואים כאלה. כאמור דפוס דומה של הבדלים התגלה לגבי יתר הקבוצות, אלא שבאף קבוצה אין קפיצה ממיעוט מתנגדים לרוב מתנגדים או להפך. לפיכך, בכל אחת מרמות הזהות הדתית קיים הבדל בין התמיכה בהנהגת נישואים אזרחיים בישראל לבין בחירה אישית באפשרות כזאת, כאשר הפער הגדול ביותר הוא בקרב המסורתיים השומרים "במקצת" על המסורת. ייתכן שממצא זה מצביע על חוסר יציבות של קבוצה זו המתנוודדת כמטוטלת בין הצד הדתי – ללא-דתי.

גיוס בני ישיבות ובנות דתיות לצבא

להוציא חרדים, רק מיעוט בכל רמות הזהות הדתית מתנגדים לגיוס בני ישיבות לצה"ל. מיעוט זה הוא קצת יותר גבוה בקרב הדתיים (23%-30% מתנגדים) מאשר בקרב המסורתיים והלא-דתיים (3%-11% מתנגדים). בכל הקבוצות ההתנגדות לגיוס בנות דתיות לצבא היא יותר גבוהה בהשוואה לגיוס בני ישיבות לצבא. בקרב הדתיים 40%-42% מתנגדים לגיוס בנות לצבא, אך הם התומכים ביותר בגיוס בנות דתיות לשירות לאומי (27%-30%). כמעט כל החרדים מתנגדים לגיוס בנות דתיות לצבא לעומת מיעוט של מסורתיים ולא-דתיים המתנגדים לכך. האחרונים גם אינם תומכים במיוחד בגיוס בנות דתיות לשירות לאומי.

מעמדם של הזרמים השונים ביהדות

הנבדקים נשאלו האם "במדינת ישראל צריך שיהיה לזרמים השונים ביהדות (קונסרבטיבים, רפורמים וכד') מעמד שווה לזה של האורתודוקסים?" כפופי, כמעט כל החרדים ורוב גדול מהדתיים (76%-85%) מתנגדים להשוואת מעמדם של הקונסרבטיבים והרפורמים לזה של האורתודוקסים. המסורתיים חלוקים בדעתם בסוגיה זו, ואילו רק מיעוט (חמישית עד רבע) מהלא-דתיים מתנגדים להשוואת מעמדם של הזרמים השונים ביהדות למעמד האורתודוקסים. בסוגיה זו אם כן, הדתיים מתנגדים למתן מעמד שווה לכל הזרמים ביהדות, הלא-דתיים תומכים בכך, והמסורתיים חלוקים בדעתם. כללית אם כן, קיימת מצד אחד שאיפה להרחבת

בלוח מפורטים האחוזים בכיוון של מעורבות הדת בחיים הציבוריים: בעד כשרות, עמדות חיוביות כלפי התנהגות הרבנות, ועמדות שליליות כלפי נישואים אזרחיים, גיוס לצבא ושוויון לזרמים השונים, המבטאות תמיכה במעורבות הדת, ובעיקר הזרם האורתודוקסי, בחיים הציבוריים. ככלל, ככל שאחוז המשיבים גבוה יותר – בכל נושא – כך מחייבים יותר מעורבות של הדת בחיים הציבוריים של המדינה.

כשרות במקומות ציבוריים

רוב הנבדקים (69%-99%) שיש להם זיקה כלשהי לשמירת המסורת הדתית – בין אם הם מקפידים לשמור עליה, שומרים עליה "במידה רבה" או "במקצת" – סבורים שבמוסדות ציבוריים האוכל צריך להיות כשר. זאת, בין אם הם מגדירים עצמם כחרדים, דתיים, מסורתיים או לא-דתיים. פחות נבדקים סבורים כך מבין אלה אשר כלל אינם שומרים על המסורת, אבל גם אחוז ניכר מהם מצדדים בשמירת כשרות במוסדות ציבור (45% ו-31% בהתאמה). פחות הסכמה קיימת לגבי התניית מתן הכשר למוסדות ציבור על ידי הרבנות במילוי מצוות ומנהגים דתיים אחרים. בעוד שרוב המקפידים לשמור והשומרים "במידה רבה" מסכימים להתניה כזאת (כרגיל, שיעור הרוב יורד עם הירידה בזהות הדתית), רק מיעוט מסכימים לכך ביתר הקבוצות. אף שמיעוט זה בקרב המסורתיים השומרים "במקצת" הוא ניכר למדי (38%), בכל זאת, בסוגיה זו הם יותר לכיוון הלא-דתי, מעצם העובדה שהתומכים בקרבם אינם מהווים את רוב הקבוצה.

מימון הרבנות

מעל למחצית (57%) הנבדקים הדתיים והמסורתיים (גם אלו השומרים "במקצת") סבורים שהרבנות צריכה להמשיך ולפעול במסגרת ממשלתית, כלומר הם תומכים במעורבות הדת במדינה. כמחצית (45%) הלא-דתיים השומרים "במקצת", תומכים במעורבות כזאת, לעומת מיעוט בקרב הלא-שומרים כלל על המסורת – לא-דתיים ואנטי-דתיים. שוב, המפתח לתמיכה במעורבות הדת בחיים הציבוריים, במקרה זה דרך תפקוד הרבנות, הוא שמירה "במקצת" על המסורת. במלים אחרות, זיקה כלשהי למסורת קשורה לתמיכה בצביון דתי כלשהו של החיים הציבוריים.

הנהגת נישואים אזרחיים

להנהגת נישואים אזרחיים מתנגדים כמעט כל החרדים ורוב גדול של הדתיים, ואילו כמעט כל הלא-דתיים והאנטי-דתיים תומכים בכך. שני סוגי המסורתיים שונים בנושא זה האחד מהשני.

חופש הפולחן הדתי-היהודי בישראל, הנובעת כנראה מאי נחת מהזרם האורתודוקסי, הנתפס כמנסה לכפות את עמדותיו ותפיסתו הדתית על מרבית הציבור, שלמעשה אינו מוכן לקבל את סמכות ההלכה כפי שנתפסת על ידי האורתודוקסים (ראה הדיון לעיל בשמירת היבטים שונים של המסורת הדתית). מצד שני, גם לא קיימת פתיחות רבה לקבל את התפיסה הדתית של הזרמים האחרים ביהדות.

מערכת החינוך וזיקתה ליהדות

ארגון מערכות החינוך

כיצד צריכה להיות מאורגנת מערכת החינוך בארץ? בפני הנחקרים הוצגו שלוש אפשרויות, והם נתבקשו לציין את הנראית להם ביותר: 1. שלושה זרמים כמו עכשיו (ממלכתי, ממלכתי-דתי ועצמאי); 2. הוספת זרם רביעי של חינוך ברוח המסורת היהודית, אך לא חינוך דתי; 3. מערכת חינוך אחידה לכולם. התפלגות התשובות לשאלה זאת לפי סולם זהות דתית מוצגת בלוח 3.10.

לוח 3.10

ארגון מערכת החינוך בארץ, לפי זהות דתית (באחוזים)

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
53	25	49	49	60	62	65	68	76	שלושה זרמים כמו עכשיו
19	19	16	22	20	19	22	18	9	תוספת זרם רביעי ברוח המסורת היהודית אך לא דתי
25	56	35	29	20	19	10	12	7	מערכת חינוך אחידה לכולם
3	0	0	0	0	0	3	2	8	הרכב אחר*
100	100	100	100	100	100	100	100	100	סה"כ (%)

* בפירוט התשובות "אחר" ההתייחסות היתה בעיקר לשילוב בין סוגים של חינוך דתי.

רוב הנבדקים החרדים הדתיים והמסורתיים (60%-76%) סבורים שמערכת החינוך צריכה להמשיך להיות מאורגנת בשלושה זרמים; כמחצית מהלא-דתיים סבורים כך וכרבע מהאנטי-דתיים. רוב האנטי-דתיים (56%) מצדדים במערכת חינוך אחידה. ככלל, עם הירידה ברמת הדתיות עולה התמיכה במערכת חינוך אחידה לכולם מסביבות 10% בקרב הדתיים

ל-56% בקרב האנטי-דתיים, דרך 20% מהמסורתיים וכשליש מהלא-דתיים. בזרם נוסף ברוח המסורת היהודית, אך לא דתי, תומכים כחמישית בכל אחת מרמות הזהות הדתית, להוציא חרדים, אשר רק 9% מהם תומכים בתוספת זרם כזה. לעומת זאת, כשמונה אחוזים מהחרדים תומכים בארגון "אחר" של החינוך בארץ המדגיש חינוך דתי, כמו למשל מערכת אחידה של חינוך דתי ושילוב של חינוך ממלכתי-דתי ועצמאי. אחוזים בודדים מהנבדקים הדתיים תומכים בסוג כזה של ארגון החינוך (2%-3%), ואילו היתר לא הציעו אפשרות נוספת של ארגון החינוך. לסיכום: בדרך כלל קיימת תמיכה רבה בארגון החינוך כפי שהוא כיום. עם הירידה ברמת הזהות הדתית עולה התמיכה בחינוך אחיד לכולם, שהופכת לרוב רק בקבוצת האנטי-דתיים. ללא קשר לרמת הזהות הדתית, כחמישית תומכים בהכנסת זרם נוסף של חינוך ברוח המסורת היהודית, אך לא חינוך דתי.

תגבור נושאי יהדות

כמעט כל הנחקרים החרדים והדתיים, ורוב המסורתיים, מצדדים בתגבור נושאי יהדות בבתי-הספר הממלכתיים ובטלוויזיה (כללית וחינוכית). כמחצית (48%) מהלא-דתיים ה"שומרים במקצת" מצדדים בתגבור כזה, ו-22%-30% מצדדים בכך מהלא-דתיים ש"אינם שומרים" על המסורת ומהאנטי-דתיים. אין הבדל במידת התמיכה בתגבור כזה בבתי-הספר או בשני ערוצי הטלוויזיה, להוציא שני הבדלים המבחינים בין תגבור לימודי יהדות במערכת החינוך ובטלוויזיה: החרדים תומכים קצת יותר בתגבור לימודי יהדות בבתי-הספר הכלליים מאשר בשני ערוצי הטלוויזיה (94% ו-85% בהתאמה), ואילו מתוך האנטי-דתיים רק 10% תומכים בתגבור נושאי יהדות בבתי-הספר הכלליים לעומת 22% התומכים בכך במסגרת הטלוויזיה הכללית והחינוכית (לוח 3.11).

לוח 3.11

עמדות כלפי תוספת נושאים יהודיים בבתי-הספר הממלכתיים ובטלוויזיה, לפי זהות דתית

(אחוז המשיבים "בהחלט בעד" ו"בעד")

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורתי - שומר במקצת (N=459)	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשומר (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
60	10	24	47	74	89	98	98	94	תוספת לימודי יהדות בביה"ס של החינוך הממלכתי הכללי
59	22	29	48	68	84	95	92	85	תוספת דיון בנושאי יהדות בטלוויזיה הכללית
60	23	29	48	71	85	95	94	85	תוספת דיון בנושאי יהדות בטלוויזיה החינוכית

נתונים אלה מצביעים על תמיכה של מרבית הציבור – ואפילו חלק מהלא-דתיים – בתגבור נושאי יהדות במערכת החינוך הכללית (וגם בטלוויזיה). כמו כן קיימת תמיכה בהשאת מערכת החינוך כפי שהיא, כשחמישית לאורך כל רמות הזהות הדתית אף תומכים בהכנסת זרם חדש נוסף של חינוך ברוח המסורת היהודית, אך לא חינוך דתי. היות שאין תמיכה בולטת בארגון מערכת חינוך אחידה, נראה שאפשר לתגבר לימודי יהדות – לא לימודי דת – במערכת החינוך הכללית.

IV. יחסים בין-קבוצתיים

בחברה היהודית בישראל ניתן למנות שלושה סוגים של עימותים בין-קבוצתיים המהווים מוקד למתחים חברתיים: 1. יחסים בין אשכנזים לספרדים; 2. יחסים בין דתיים ללא-דתיים; ו-3. יחסים בין ותיקים לעולים חדשים. כמו לגבי כלל הנחקרים, כך גם עבור כל אחת מהקבוצות לפי זהות דתית, היחסים בין דתיים ללא-דתיים נתפסים כבעייתיים ביותר, ואילו היחסים הבין-עדתיים מוערכים כטובים ביותר בין השלושה. הערכת טיב היחסים בין עולים חדשים לוותיקים נמצאת בין שני עימותים בין קבוצתיים אלה, קרוב יותר להערכת יחסי-עדות מאשר להערכת היחסים שבין דתיים ללא-דתיים (לוח 3.12).

לוח 3.12

הערכת יחסים בין-קבוצתיים, לפי זהות דתית

(אחוז המשיבים "טובים מאוד" ו"די טובים")

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית / יחסים בין-קבוצתיים
46	33	37	42	48	55	52	54	57	היחסים בין העדות
35	24	28	35	37	38	30	39	42	היחסים בין העולים החדשים והוותיקים
17	4	9	17	18	24	21	22	25	היחסים בין הדתיים והלא-דתיים

למעשה, אין הבדלים גדולים לפי זהות דתית בהערכת טיב היחסים הבין-קבוצתיים שנבדקו, להוציא שתי הקבוצות הקיצוניות הלא-דתיות: לא-דתיים שאינם שומרים כלל על המסורת, ואנטי-דתיים. הללו, בהשוואה ליתר, מעריכים פחות בחיוב את כל שלושת סוגי היחסים, וביחוד את היחסים שבין דתיים ללא-דתיים: רק 4%-9% מהם מעריכים בחיוב את היחסים בין דתיים ללא-דתיים, בהשוואה ל-17%-25% מהיתר. כך על הרמה הקבוצתית, ומה באשר לרמה האישית? עד כמה משקפות ההערכות השליליות של היחסים בין דתיים ללא-דתיים את היחס האישי לאנשים המסמלים בהופעתם החיצונית דרגות שונות של שמירת מסורת? האם הם מעוררים הרגשות חיוביות או שליליות? בפני הנחקרים הוצגו תשעה אופני לבוש והתנהגות המבטאים סממנים חיצוניים לשמירת מסורת מחד גיסא ולא-שמירת מסורת מאידך גיסא. הם

נתבקשו לציין עד כמה כל אחד מהסממנים האלה מעורר אצלם הרגשות חיוביות או שליליות.
 אחוז המשיבים בחיוב* לפי סולם זהות דתית מפורטים בלוח 3.13.

לוח 3.13

ההרגשה שמעוררים היבטים חיצוניים של מידת שמירת מסורת, לפי זהות דתית

(אחוז המשיבים "הרגשה חיובית מאוד")

אנטי-דתי - לא שומר	לא דתי - לא שומר	לא דתי - שומר במקצת	מסורתי - שומר במקצת	מסורתי - שומר במידה רבה	דתי - שומר במידה רבה	דתי - מקפיד לשמור	חרדי (N=126)	זהות דתית / היבט
(N=115)	(N=479)	(N=793)	(N=459)	(N=439)	(N=114)	(N=192)		
2	6	13	19	36	60	68	87	אנשים החובשים כיפה
4	6	13	21	39	60	64	76	אנשים המנשקים מזוזה
1	2	6	8	23	40	61	90	נשים המופיעות בכיסוי ראש
2	3	6	9	26	39	58	82	אנשים שלובשים בחוף טלית קטן
1	2	4	4	17	22	44	82	אנשים בתלבושת חרדית
33	18	11	5	5	1	3	2	זוגות המתחבקים ומתנשקים בפומבי
26	11	6	4	3	1	1	2	ילדים הנוסעים באופניים ביום הכיפורים
13	9	5	3	3	0	2	4	אנשים עם הופעה היפית
18	5	2	0	2	1	2	2	אנשים שאוכלים חמץ בפסח בפומבי

* 18%-29% מכלל הנחקרים ציינו שהסממנים שהוצגו אינם מעוררים אצלם "הרגשה מיוחדת". האחוזים בלוח 3.13 מחושבים מתוך אלה אשר הגיבו לשאלות, כלומר השיבו שמתעוררות אצלם הרגשות חיוביות או שליליות למראה כל אחד מהסממנים שהוצגו. עם זאת חשוב לציין שהאחוזים הגבוהים ביותר שלא הגיבו בחיוב או בשלילה לשאלות, נמצאים אצל הלא-דתיים בעיקר אלו אשר אינם שומרים כלל על המסורת, ואצל האנטי-דתיים. בקבוצות אלה מגיע אחוז הלא מגיבים עד לכ-40%. לעומת זאת, בקרב החרדים לא היו כאלה שלא הגיבו לשאלות, להוציא 5% אשר לא הגיבו בחיוב או בשלילה לשתיים מהן: הופעה "היפית", וזוגות המתגפפים בפומבי.

חמשת ההיבטים הראשונים בלוח 3.13 מתייחסים לביטויים של דתיות וארבעת האחרונים לביטויים של אי דתיות ואפילו של אנטי-דתיות. כל אופני הלבוש וההתנהגות קשורים להופעה בפרהסיה. מעיון בלוח 3.13 עולה שעם העליה במידת הדתיות עולה ההרגשה החיובית כלפי כל אחד מחמשת ביטויי הדתיות, ועם הירידה במידת הדתיות עולה מידת החיוביות כלפי הביטויים הלא-דתיים. אולם בעוד שסממנים דתיים מעוררים הרגשה חיובית מאוד בקרב רוב החרדים והדתיים, סממנים לא-דתיים ואנטי-דתיים מעוררים הרגשה חיובית מאוד רק בקרב מיעוט – שבשום מקרה אינו עולה על שליש – מתוך האנטי-דתיים והלא-דתיים. במלים אחרות, הפגנת סממנים לא-דתיים ואנטי-דתיים בפרהסיה אינה מעוררת אהדה רבה בכל רמות הזהות הדתית ואפילו לא בקרב האנטי-דתיים.

הפגנת סממנים דתיים בפרהסיה מעוררת הרגשה חיובית מאוד אצל רוב החרדים, כאשר, כרגיל גישתם היא הוליסטית, כמעט ללא הבחנה בין אופני הלבוש וההתנהגויות שהוצגו. גם רוב הדתיים ה"מקפידים", אם כי רוב יותר קטן בהשוואה לחרדים, מצהירים על הרגשה חיובית מאוד כאשר נתקלים בסממנים והתנהגות דתית להוציא "תלבושת חרדית". ככלל, "תלבושת חרדית" מעוררת את הסלידה הרבה ביותר, ומיד לאחריה, החל בקבוצת הדתיים השומרים "במידה רבה", מעוררים סלידה "אנשים שלובשים בחוץ טלית קטן" ואף "נשים המופיעות בכיסוי ראש". כלומר, היבדלות בלבוש, להוציא חבישת כיפה, מעוררת הרבה פחות רגשות חיוביים אפילו בקרב הדתיים, לא כל שכן אצל המסורתיים. הוא הדין גם לגבי הופעה "היפית" מתירנית בקרב האנטי-דתיים.

לפיכך, להוציא קבוצת החרדים, קיימת גישה סלקטיבית בקרב הדתיים והמסורתיים לגבי ההרגשה שמעוררים סממנים דתיים שונים, כאשר ההבחנה העיקרית היא בין חבישת כיפה ונישוק המזוזה לבין היתר. בעוד שחבישת כיפה ונישוק המזוזה מעוררים הרגשה חיובית מאוד בקרב רוב הדתיים, הרי כ-40% מהמסורתיים השומרים "במידה רבה" וכחמישית מהמסורתיים השומרים "במקצת" מצהירים על הרגשה חיובית מאוד. בכך, המסורתיים השומרים "במקצת" נוטים במפורש בנושא זה לכיוון הלא-דתיים שרק אחוזים מעטים מהם מדווחים על הרגשה חיובית מאוד. גם כאן, נשמרת תמיד ההבחנה לפי רמת הזהות הדתית, גם כשמדובר באחוזים בודדים בלבד של חיוביים.

לסיכום: בעוד שסממנים לא-דתיים ואנטי-דתיים אינם מעוררים הרגשות חיוביות בכל רמות הזהות הדתית, סממנים דתיים זוכים להרגשות חיוביות מאוד בקרב חלק ניכר מהדתיים והמסורתיים השומרים "במידה רבה". אולם אין הם זוכים לאהדה רבה בקרב השומרים "במקצת" בין אם הם מסורתיים או לא-דתיים. כלומר, היבדלות בלבוש והתנהגות דתית מופגנת בפרהסיה יוצרת אנטגוניזם בין קבוצות דתיות ללא-דתיות. ואילו התנהגות לא-דתית מתריסה, כמו הופעה היפית מתירנית, אכילת חמץ בפסח בפרהסיה וכד', אינה מתקבלת בחיוב על ידי הנחקרים ללא קשר לרמת זהותם הדתית.

V. זהות והזדהות יהודית

זהות יהודית

למעט החרדים, רוב הנבדקים בכל רמות הזהות הדתית לא מייחסים את המושג "יהודי טוב" לדתיות. כלומר, רוב יהודי ישראל בין אם הם דתיים, מסורתיים או לא-דתיים, סבורים שאדם יכול להיות "יהודי טוב" גם אם אינו שומר על המסורת הדתית. אולם רק שליש מהחרדים סבורים כך, לעומת שלושה רבעים מהדתיים, 84% מהמסורתיים השומרים "במידה רבה", ו-92%-94% מהמסורתיים השומרים "במקצת", מהלא-דתיים ומהאנטי-דתיים. בהקשר זה, המסורתיים השומרים "במקצת" נוטים לכיוון הלא-דתי, והמסורתיים השומרים "במידה רבה" נמצאים בתווך בין הדתיים וה"לא-דתיים" (לוח 3.14). במסגרת זו לא נבדקו תוכני הביטוי "יהודי טוב".

לוח 3.14

זהות יהודית והזדהות יהודית וישראלית, לפי זהות דתית

(אחוז המשיבים בכיוון החיובי)

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
									החיוב
									זהות יהודית
87	94	94	94	92	84	75	73	33	אדם יכול להיות יהודי טוב גם אם לא שומר מסורת דתית (מסכים בהחלט, מסכים)
29	28	26	25	28	28	32	41	56	העם היהודי בישראל הוא עם אחר מיהודי חוץ לארץ (לא מסכים, לא כל כך מסכים)
68	41	55	66	71	76	85	84	89	ליהודי ישראל וליהודי הגולה גורל משותף (כן בהחלט, כן)
									הזדהות יהודית וישראלית
63	34	43	57	69	78	86	85	90	מרגיש חלק מהעם היהודי בעולם (כן, בהחלט)
68	53	58	64	73	83	77	78	52	מרגיש ישראלי (כן, בהחלט)
57	22	29	45	65	80	82	87	98	רוצה להיוולד יהודי (רוצה מאוד)
51	30	31	42	59	72	69	72	51	רוצה להיוולד ישראלי (רוצה מאוד)

למעלה ממחצית החרדים ואחוז ניכר מהדתיים "המקפידים" (56% ו-41% בהתאמה) אינם מסכימים לכך שיהודי ישראל הם עם אחר מאשר יהודי התפוצות בעוד ש-25%-32% בכל אחת מיתר הקבוצות נוקטים בעמדה זו. במלים אחרות, ליהודי ישראל, כמעט ללא קשר לזהותם הדתית ישנה תחושה שקיימת שונות בינם לבין יהודי התפוצות. למרות תחושת השוני

רוב הנבדקים בכל רמות הזהות הדתית, למעט האנטי-דתיים, מאמינים שקיימת שותפות גורל בין יהודי ישראל והתפוצות. כמצופה, שיעור הרוב יורד עם הירידה ברמת הזהות הדתית (לוח 3.14). קורט לוין* (1952, ביחוד עמ' 8-146), הדגיש את מרכזיותה של התלות ההדדית להשתייכות קבוצתית (המתבטאת בין היתר בהרגשת שותפות גורל), לעומת תפיסת הדמיון או השוני (במקרה שלנו "עם אחר"). ואמנם, גם במחקר הנוכחי כמו במחקרים קודמים, מאששים הממצאים תפיסה זו. בעוד שהערכה כללית של תלות הדדית (שותפות גורל) קשורה באופן ניכר להרגשת ההשתייכות לעם היהודי (מקדם מונוטוניות** 0.51), אין נטיה לקשור את הרגשת ההזדהות עם התפיסה של דמיון ושוני בין יהודי ישראל והתפוצות (מקדם מונוטוניות 0.04). זאת ועוד, גם אין כמעט קשר בין שני היבטים אלה (מקדם מונוטוניות 0.16).

הזדהות יהודית וישראלית

הזדהות יהודית וישראלית נבדקה על ידי שני זוגות של שאלות: (1) הרגשת השתייכות לעם היהודי ולישראל; (2) הבעת רצון להיוולד מחדש יהודי וישראלי, לו התאפשר הדבר. אחוזי המשיבים בחיוב על ארבע שאלות אלה לפי סולם זהות דתית מפורטים אף הם בלוח 3.14.

רוב הנבדקים, השומרים על המסורת ולו "במקצת", מרגישים שייכות לעם היהודי בין אם הם מגדירים עצמם חרדים, דתיים, מסורתיים או לא-דתיים. כרגיל, שיעור הרוב יורד עם הירידה בסולם הזהות הדתית מכ-90% עד לכ-60%. מקרב שתי הקבוצות אשר אינן שומרות כלל על המסורת הדתית, 43% ו-34% מרגישים שייכות לעם היהודי. אם כן, הרגשת ההשתייכות לעם היהודי היא גבוהה למדי. גם ההרגשה כישראלים היא גבוהה: בכל אחת מהקבוצות, לפחות למעלה ממחצית הנבדקים מרגישים ישראלים. אולם דפוס הקשר שונה מהדפוס שהתגלה לגבי הזדהות יהודית. החרדים ואלה אשר אינם שומרים כלל על המסורת הדתית (לא-דתיים, ואנטי-דתיים) דומים בהזדהותם הישראלית, כאשר למעלה ממחציתם מרגישים כישראלים. זאת, לעומת 64%-78% מהנבדקים ביתר הקבוצות המרגישים עצמם ישראלים. למעשה מתקיים גם כאן הדפוס של ירידה בהזדהות הישראלית עם הירידה בזהות הדתית, אלא שהירידה מתחילה רק בקבוצות הדתיים ולא בחרדים. מכאן נובע הדמיון שבין הקיצוניים לדתיות ולא-דתיות בהזדהותם הישראלית; שאצל החרדים ודאי קשור לעמדות אנטי ציוניות.

דפוס מעניין אחר העולה מהשוואת שתי השאלות על הרגשת ההשתייכות הוא שבקרב החרדים והדתיים רב יותר מספרם של המזדהים עם העם היהודי מאשר עם ישראל. המסורתיים דומים בהזדהותם היהודית והישראלית, ואילו בקרב הלא-דתיים והאנטי-דתיים, רב

* K. Lewin (1952). *Field Theory in Social Sciences*, London: Tavistock.

** ראה הסבר לעיל עמ' 62.

יותר אחוז המרגישים ישראלים מאשר אחוז המרגישים עצמם כחלק מהעם היהודי בעולם. הפער הבולט ביותר הוא בקרב הקבוצות הקיצוניות מבחינת הזהות הדתית – החרדים, מחד גיסא, והחופשיים לגמרי, מאידך גיסא.

דפוסים דומים עולים גם מהסתכלות על זוג השאלות הנוספות הבודקות הזדהות יהודית וישראלית, והכוונה לשאלות ההיפותטיות בדבר הרצון להיוולד מחדש יהודי או ישראלי לו התאפשר הדבר. עם זאת, ישנו הבדל מעניין אחד והוא שלפי שאלות אלה מסורתיים רבים יותר היו רוצים להיוולד יהודים מאשר ישראלים, דבר המצביע על כך, שאף הם כמו הדתיים רואים עצמם בראש ובראשונה כיהודים, גם אם אין כמעט הבדל בהרגשתם כיהודים או כישראלים.

מרכיבי זהות יהודית כמניעים להזדהות יהודית

זהותה של קבוצה אתנית נקבעת על ידי מגוון של מרכיבים, בהם מרכיבים ביולוגיים, לאומיים, היסטוריים, תרבותיים ודתיים. כל סוג כזה של מרכיבים הוא כמובן רב משתני בפני עצמו. בנוסף למרכיבים הדתי והלאומי-היסטורי, נשאלו הפעם על מרכיבים תרבותיים וחברתיים כמו ספרות עברית, השפה העברית, מאבק לצדק חברתי וכד'. גם המרכיב הלאומי-היסטורי הורחב בחלקו, ודגש מיוחד הושם על השואה על היבטיה השונים. זאת, לאור הנטיה הגוברת אצל היסטוריונים לראות בשואה מרכיב זהות מרכזי, אם לא יחיד, בהזדהותם של יהודים רבים (ביחוד בתפוצות) עם העם היהודי.

נשאלו על שבעה-עשר מרכיבי זהות. הנחקרים נתבקשו להעריך את מידת ההשפעה של כל אחד מהם על ההרגשה שהם חלק מהעם היהודי ורוצים להיות חלק ממנו (שאלות 68-1/52 בנספחים א' ו-ב').

בלוח 3.15 מפורטים אחוזי הנבדקים אשר השיבו "משפיע מאוד" על כל אחד ממרכיבי הזהות לפי סולם זהות דתית.

רבים מן המרכיבים מתייחסים למסורת הדתית ולמורשת העם היהודי, וכמצופה הם קשורים למידת הזהות הדתית של הנחקרים. דהיינו עם הירידה בזהות הדתית יורדת גם מידת ההשפעה של מרכיבים אלה. ואכן דפוס זה מתקיים לגבי שבעת המרכיבים הבאים: הדת של העם היהודי, נרות שבת, הדלקת נרות חנוכה, סדר פסח, העזרה שהיהודים נותנים זה לזה, וההיסטוריה היהודית של שלושת אלפי שנים.

חלק משבעה-עשר המרכיבים, ביחוד אלה הקשורים למסורת הדתית, מהווים גורמים מקטבים בין הדתיים ללא-דתיים – ביחוד אלה אשר אינם שומרים כלל על המסורת הדתית. בעוד

* כלומר העריכו את מידת ההשפעה שיש למרכיבים השונים עליהם.

שמרכיבי המסורת מוערכים כמשפיעים "מאוד" על רוב מכריע (82%-94%) של החרדים והדתיים, הם "משפיעים מאוד" על מעטים בלבד (3%-15%) מהלא-דתיים שאינם שומרים על המסורת ועל האנטי-דתיים. קצת יותר, אך עדיין מיעוט, מהלא-דתיים ששומרים "במקצת" על המסורת, מדווחים שהם מושפעים ממרכיבים אלה (23%-34%). שתי קבוצות המסורתיות שונות זו מזו. רוב "המסורתיות השומרים במידה רבה" מושפעים "מאוד" ממרכיבי הדת והמורשת ובכך הם נוטים לדתיים, ואילו "המסורתיות השומרים במקצת" נמצאים בתווך בין הדתיים והלא-דתיים: 40%-54% מהם מושפעים "מאוד" ממרכיבים אלה. יתכן, שקבוצה מסורתית זו המתפשרת יותר בהיבטים אלה, היא שתעצב במשך הזמן את זהותה היהודית של החברה הישראלית.

לוח 3.15

מרכיבי הזהות היהודית כמניעי הזדהות יהודית, לפי זהות דתית

(אחוז המשיבים "משפיע מאוד")

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורתית - שומר במקצת (N=459)	מסורתית - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשומר (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
									מרכיבי זהות יהודית
66	48	52	66	69	81	81	74	42	הקמת מדינת ישראל
64	50	49	60	64	80	83	77	63	המלחמות שעברנו בישראל
65	41	45	60	70	80	81	84	86	הורים שלך / הבית בו גדלת
61	35	40	57	60	80	82	85	71	העובדה שאתה חי בארץ-ישראל
57	39	46	58	57	66	64	67	71	שאת יהודי אירופה
52	34	34	46	50	72	77	77	63	חשפה העברית
48	8	17	34	54	76	84	84	91	סדר פסח
47	29	34	46	48	56	57	56	61	אשוויץ
44	4	12	29	47	73	88	87	94	דת של העם היהודי
42	30	26	37	37	56	53	59	72	לימוד
42	24	34	40	46	54	50	46	36	מדר גטו ורשה
40	11	15	30	41	61	69	72	82	העזרה שהיהודים נתנים זה לזה
41	3	7	23	44	73	83	85	89	גזית שבת
39	8	11	24	39	70	72	78	83	הדלקת נרות חנוכה
37	26	27	33	36	50	56	44	42	מאבק לצדק חברתי
36	4	18	26	34	53	58	66	80	ההיסטוריה היהודית של 3,000 שנה
27	21	19	22	26	39	32	37	25	90 שנות עברית

הבדלים בכיוון דומה קיימים גם לגבי מרכיבים נוספים המתייחסים להיסטוריה יהודית ולמורשת היהודית, אולם הללו אינם מקטבים בין הדתיים ללא-דתיים. זאת, היות שאחוז קצת יותר גבוה של לא-דתיים מושפעים מהם, והירידה במידת השפעתם היא שיטתית והדרגתית לאורך כל

הקבוצות. על מרכיבים אלה נמנים: בית ההורים, השואה, אושוויץ, לימוד, השפה העברית, וחיים בארץ-ישראל.

דפוס שונה של הבדלים לפי זהות דתית התגלה לגבי מרכיבים המתייחסים לחוויה הציונית בארץ – "הקמת מדינת ישראל" ו"מלחמות ישראל". הקשר שבין מרכיבים אלה לזהות דתית הוא דו-טוני בעיקרו. דהיינו, החרדים מצד אחד והלא-שומרים מצד שני הם הפחות מושפעים ממרכיבים אלה בהשוואה ליתר, אם כי רבים למדי בשתי הקבוצות המנוגדות מייחסים השפעה "רבה מאוד" למרכיבים אלה בהזדהותם היהודית.

לא נמצאו הבדלים משמעותיים לפי זהות דתית בהערכת ההשפעה של "מאבק לצדק חברתי" ו"ספרות עברית" על ההזדהות היהודית. ללא תלות בזהות דתית, ספרות עברית למעשה אינה נתפסת כמרכיב של הזהות היהודית, והיא נמצאת בתחתית המדרג של כמעט כל הקבוצות לפי זהות דתית. זאת, בניגוד לשפה העברית, שהיא כזכור מרכיב זהות הרבה יותר מרכזי.

ההבדלים לפי רמת הזהות הדתית שנדונו עד כה, אינם מתייחסים למדרג מרכיבי הזהות של כל אחת מקבוצות הזהות הדתית, דהיינו – אילו מרכיבים משפיעים יותר ואילו פחות בתוך כל אחת מהקבוצות. תופעה המזדקרת מיד לעין מהסתכלות על לוח 3.15, היא האחוז הגבוה של המייחסים השפעה רבה לרוב המרכיבים שנבדקו, בקרב החרדים, הדתיים ובמידה מסוימת גם בקרב המסורתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת. אם כי עוצמת החיוב משתנה ממרכיב למרכיב, בחלק מהמקרים האחוזים דומים מאוד ולפעמים אף זהים.

בראש מדרג מרכיבי הזהות של החרדים עומדת הדת היהודית ומיד לאחריה כל המרכיבים האחרים המתייחסים למסורת היהודית (סדר פסח, נרות שבת, הדלקת נרות חנוכה) ולמורשת היהודית (עזרה הדדית, בית ההורים, לימוד, השפה העברית). אחריהם באים מרכיבים המתייחסים להיסטוריה היהודית ובייחוד לשואה. מרכיבי זהות המתייחסים לחוויה הציונית בארץ – הקמת המדינה וספרות עברית – חותמים את מדרג מרכיבי הזהות של החרדים.

גם בראש מדרגי הדתיים נמצאים הדת היהודית ומרכיבי המסורת והמורשת היהודית, אולם שלא כמו אצל החרדים, מיד לאחריהם ממוקמים הקמת המדינה, מלחמות ישראל וחיים בארץ-ישראל בהפרש לא גדול של אחוזים. כלומר, אצל הדתיים מתקיים מעין איזון – ברמה גבוהה של "השפעה" – בין המרכיב הדתי לבין המרכיב הלאומי-ציוני הקשור לארץ. אחרי מרכיבי החוויה הציונית ממוקמים מרכיבי הזהות המתייחסים להיסטוריה היהודית ולשואה. את המדרג חותמת שוב ספרות עברית. הן אצל החרדים והן אצל הדתיים, השואה בכללותה כמרכיב זהות נמצאת בחציו התחתון של המדרג (מקום תשיעי) ואילו היבטיה השונים (אושוויץ ומרד גטו ורשה) נמצאים בתחתית המדרגים.

בכל יתר הקבוצות לפי זהות דתית, החל מהמסורתיים השומרים "במידה רבה" ועד לאנטי-דתיים, מרכיבי הזהות המתייחסים לחוויה הציונית ממוקמים תמיד בראש המדרג

(הקמת המדינה, מלחמות ישראל, חיים בארץ-ישראל). מיד לאחר מרכיבי "הציונות" ממוקמת השואה. מכאן ואילך, נבדלים המדרגים של המסורתיות מאלו של הלא-דתיים. בקרב המסורתיים מקדימים מרכיבי הזהות המתייחסים למסורת הדתית ולמורשת היהודית את מרכיבי הזהות התרבותיים-חברתיים, כמו מאבק לצדק חברתי, ספרות עברית, ואפילו ההיסטוריה היהודית של שלושת אלפי שנים. לעומת זאת במדרגי הלא-דתיים, המרכיבים התרבותיים-חברתיים כמו השפה העברית, מאבק לצדק חברתי וספרות עברית מקדימים את כל מרכיבי הזהות המתייחסים למסורת הדתית ולמורשת היהודית שאצל הלא-דתיים הם החותמים את המדרגים. אולם יש לציין שבכל מקרה, רק מיעוט מהלא-דתיים מייחסים השפעה רבה למרכיבי זהות חברתיים-תרבותיים בהבניית הזדהותם היהודית.

השואה כמרכיב זהות יהודית

נחתום דיון זה בהערה קצרה על השואה והיבטיה השונים כמרכיבי הזהות היהודית של יהודי ישראל, נושא שכאמור נבחן כאן לראשונה. כפי שראינו, השואה על היבטיה השונים היא מרכיב זהות שולי יחסי במדרגים של החרדים והדתיים, ומרכיב זהות מרכזי – לפחות בכללותה – במדרגים של המסורתיים והלא-דתיים, המהווים את רוב הנחקרים. זאת, למרות שהאחוז המוחלט המייחס השפעה למרכיב זה על הזהות היהודית האישית גבוה יותר בקרב הדתיים מאשר בקרב המסורתיים והלא-דתיים.

השואה אינה עומדת בראשו של אף אחד מהמדרגים לפי זהות דתית. אך כפי שנראה להלן (פרק 4) השואה עומדת בראש מדרג מרכיבי הזהות של עולי חבר העמים. אם כן, יש בכך אישוש חלקי לעמדה הגוברת אצל היסטוריונים על הפיכתה של השואה למרכיב זהות יהודית מרכזי, אם לא עיקרי, אצל יהודי התפוצות (Novic, 1999; Wolffsohn, 1994, 1997).

עוד מעלים הנתונים שבכל אחת מן הקבוצות לפי זהות דתית, מייחסים לשואה בכללותה השפעה רבה יותר על ההזדהות היהודית מאשר לכל אחד מהיבטיה שנבדקו – היבט ההשמדה (אושויץ) והיבט הגבורה (מרד גטו ורשה). אולם, נמצא הבדל שיטתי בין שני היבטים אלה לפי מידת השפעתם על ההזדהות היהודית. ברוב הקבוצות לפי זהות דתית, למעט שתי

* P. Novick (1999). *The Holocaust in American Life*, Boston-New York: Houghton Mifflin.

M. Wolffsohn (1994, pbk. 1995). *Eternal Guilt? Forty Years of German-Jewish-Israeli Relations*, New York-London: Columbia University Press.

M. Wolffsohn (1997). *Meine Juden – Eure Juden (= My Jews – Your Jews)*, Munich-Zurich: Piper.

קבוצות המסורתיות וקבוצת הלא-דתיים שאינם שומרים – מייחסים הנבדקים השפעה רבה יותר ל"אושויץ" מאשר למרד גטו ורשה. הפער הגדול ביותר נמצא בקבוצת החרדים אשר 61% מתוכם מייחסים השפעה רבה ל"אושויץ" לעומת 36% המייחסים השפעה רבה למרד גטו ורשה. לפיכך, להיבט ההשמדה אפקט חזק יותר על ההזדהות היהודית מאשר להיבט הגבורה. המסורתיות והלא-דתיים שאינם שומרים, מייחסים השפעה דומה ל"אושויץ" ול"מרד גטו ורשה" על הזדהותם היהודית.

VI. ערכים

במסגרת המחקר נבחנו שני סוגי ערכים: כלליים ויהודים-דתיים. נדון בכל סוג בנפרד.

ערכים כלליים כעקרונות מנחים

הנחקרים נשאלו על ארבעה-עשר ערכים כלליים, ונתבקשו לציין עד כמה כל אחד מהם חשוב כ"עקרון מנחה" בחייהם. בלוח 3.16 מוצגים אחוזי המשיבים "חשוב מאוד" על כל אחד מהערכים לפי סולם זהות דתית.

לוח 3.16**ערכים כלליים כעקרונות מנחים, לפי זהות דתית****(אחוז המשיבים "חשוב מאוד")**

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי - לא שומר (N=115)	לא דתי - לא שומר (N=479)	לא דתי - שומר במקצת (N=793)	מסורתי - שומר במקצת (N=459)	מסורתי - שומר במידה רבה (N=439)	דתי - שומר במידה רבה (N=114)	דתי - מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית / הערך
86	70	74	86	89	93	93	94	97	לכבד הורים
77	75	73	77	77	82	80	82	85	להיות שלם עם עצמך
80	60	63	75	81	86	88	93	97	להקים משפחה
69	73	60	67	73	74	72	68	83	להיות חבר טוב ונאמן
63	54	57	63	71	71	71	56	62	להצליח בעבודה או בלימודים
64	62	62	65	64	69	59	57	54	ללמוד ולקרוא להרחבת אופקים
61	69	65	66	62	63	51	38	38	להנות מהחיים
61	79	73	68	59	55	49	39	37	להיות חופשי לבחור איך להתנהג
59	48	50	53	62	72	70	70	63	להיות אזרח טוב
52	33	41	48	55	63	65	64	69	לתרום לחברה
50	40	44	46	50	60	61	58	57	להבין את ההשקפה של אנשים אחרים
36	48	43	39	38	37	20	17	10	לבלות, לטייל, להתנסות בחוץ-לארץ
31	46	33	34	33	30	23	20	14	להנות מיופי
23	35	26	24	24	25	21	9	9	לעשות הרבה כסף

מהסתכלות על הלוח ניתן להצביע על שלושה דפוסים עיקריים של קשרים בין זהות דתית לבין הערכת חשיבותם של ערכים כלליים כעקרונות מנחים.

(1) חוסר קשר, או קשר חלש בלבד. דפוס זה מתייחס לערכים של שלמות פנימית בכל צורה שהיא, ובמסגרת זאת: "להיות שלם עם עצמך" ו"ללמוד ולקרוא להרחבת אופקים". שני ערכים אלה מקובלים על כל הקבוצות לפי זהות דתית החל מחרדים ועד לאנטי-דתיים. במלים אחרות: רוב הנבדקים בכל אחת מהקבוצות מייחס לשלמות פנימית חשיבות רבה מאוד, כאשר תמיד "להיות שלם עם עצמך" נתפס כערך חשוב יותר מאשר "ללמוד ולקרוא להרחבת אופקים". שלמות פנימית היא אם כן עיקרון מנחה ללא תלות במידת הדתיות. סביר שתוכן השלמות הפנימית שונה אצל נבדקים בעלי זהות דתית שונה, דבר שלא נבדק במסגרת הנוכחית.

(2) קשר חיובי או שלילי. קשר חיובי משמעותו היא שכאשר עולה רמת הזהות הדתית עולה גם מידת החשיבות המיוחסת לערך. ולהפך, המשמעות של קשר שלילי היא שכאשר יורדת הזהות הדתית, עולה מידת חשיבותו של הערך.

קשר חיובי התגלה עם הערכים הבאים: לכבד הורים, להקים משפחה, לתרום לחברה, להיות אזרח טוב, להיות חבר טוב ולהבין את ההשקפה של אנשים אחרים. המשותף לערכים אלה היא היותם בעלי אוריינטציה קולקטיביסטית עם דגש על נתינה או אלטרואיזם כלפי ה"אחר". חלק מערכים אלה – למרות ההבדלים במידת החיוב שלהם לפי הזהות הדתית – מקובלים על רוב הנבדקים בכל הקבוצות כמו למשל: לכבד הורים, להקים משפחה, ולהיות חבר טוב. ואילו הערכים האלטרואיסטים האחרים אינם מקובלים תמיד על כל הקבוצות כמו למשל "לתרום לחברה". בעוד ש-63%-72% מהחרדים, הדתיים והמסורתיים, סבורים שערך זה הוא "חשוב מאוד" הרי כמחצית מהלא-דתיים ושליש מהאנטי-דתיים סבורים כך.

קשר שלילי התגלה עם הערכים הבאים: להנות מהחיים, להיות חופשי לבחור איך להתנהג, לבלות ולטייל בחוץ-לארץ, להנות מיופי ולעשות הרבה כסף. המשותף לערכים אלה הוא היותם ערכים הדוניסטיים וחומרניים עם אוריינטציה אינדיבידואלית-אישית. יש לציין שלמעט הערכים "להנות מהחיים" ו"חופש לבחור איך להתנהג", ערכים המסמלים נהנתנות וחומרנות ממוקמים בסוף מדרג הערכים של כל הקבוצות לפי זהות דתית.

לסיכום: קשרים אלה מאששים פעם נוספת את התופעה לפיה, דתיים (הן מבוגרים והן בני-נוער), נוטים להדגיש יותר בהשוואה ללא-דתיים ערכים קולקטיביסטיים-אלטרואיסטיים

ולהדגיש פחות ערכים המסמלים נהנתנות וחומרנות אישית (למשל, לוי וגוטמן, 1976; מסלובטי ודור-שב, 1983; Levy, 1986; Rokeach 1973)*.

3) קשר דו-טוני: כאשר הקבוצות הקיצוניות לדתיות ולא-דתיות – דומות יותר זו לזו מאשר לקבוצות הביניים: מסורתיים ולא-דתיים השומרים במקצת על המסורת. דמיון כזה בין דתיים ללא-דתיים התגלה ביחוס פחות חשיבות ל"הצלחה בעבודה או בלימודים" והוא נובע כנראה מסיבות שונות ומנקודות ראות שונות. אותו דפוס לגבי ערך זה התגלה גם במחקר הקודם (1991). מכל מקום ההבדלים אינם גדולים.

הדגש הרב יותר של דתיים על ערכים קולקטיביסטיים-אלטרואיסטיים נותן אותותיו במדרגי ההעדפות הערכיות של הקבוצות השונות. בלוח 3.17 מוצגים המדרגים של הערכים הכלליים לפי מידת חשיבותם בעיני ארבע מהקבוצות המייצגות את הרצף של זהות דתית: "דתיים – המקפידים לשמור"; "מסורתיים השומרים במקצת"; "לא-דתיים – לא שומרים" ו"אנטי-דתיים". המדרגים של שלוש הקבוצות הדתיות ושל המסורתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת דומים ביותר, ועל כן מוצגת בלוח רק אחת מקבוצות אלה והיא קבוצת הדתיים ביותר שאינם חרדים.

* ש. לוי, א"ל גוטמן (1976). ערכים ועמדות של הנוער הלומד בישראל, מחקר שני בסדרה, ירושלים: המכון למחקר חברתי שימושי.

נ' מסלובטי, וז' דור-שב (1988). הקשר בין שמירת המסורת הדתית לבין תחומים שונים במבנה הערכים של מתבגרים הלומדים בעיר גדולה בישראל, בשדה חמד, עמ' 90-96.
S. Levy (1986). *The Structure of Social Values*, Jerusalem: The Israel Institute of Applied Social Research.

M. Rokeach (1973). *The Nature of Human Values*, New York: Free Press.

לוח 3.17

מדרג הערכים הכלליים של נחקרים מארבע קבוצות זהות דתית: דתיים המקפידים לשמור,

מסורתיים – שומרים במקצת, לא-דתיים – לא שומרים, אנטי-דתיים

(אחוז המשיבים "חשוב מאוד")

% חשוב מאוד	אנטי-דתיים (N=115)	% חשוב מאוד	לא-דתיים – לא שומרים (N=479)	% חשוב מאוד	מסורתיים – שומרים במקצת (N=459)	% חשוב מאוד	דתיים – מקפידים לשמור (N=192)
79	חופשי לבחור איך להתנהג	74	לכבד הורים	89	לכבד הורים	94	לכבד הורים
75	להיות שלם עם עצמך	73	להיות שלם עם עצמך	81	להקים משפחה	93	להקים משפחה
73	להיות חבר טוב	73	חופשי לבחור איך להתנהג	77	להיות שלם עם עצמך	82	להיות שלם עם עצמך
70	לכבד הורים	65	להנות מהחיים	73	להיות חבר טוב	70	להיות אזרח טוב
69	להנות מהחיים	63	להקים משפחה	71	להצליח בעבודה/לימודים	68	להיות חבר טוב
62	ללמוד ולקרוא להרחבת אופקים	62	ללמוד ולקרוא להרחבת אופקים	64	ללמוד ולקרוא להרחבת אופקים	64	לתרום לחברה
60	להקים משפחה	60	להיות חבר טוב	62	להיות אזרח טוב	58	להבין השקפת אחרים
54	להצליח בעבודה/לימודים	57	להצליח בעבודה/לימודים	62	להנות מהחיים	57	ללמוד ולקרוא להרחבת אופקים
48	לבלות, לטייל בחוץ-לארץ	50	להיות אזרח טוב	59	חופשי לבחור איך להתנהג	56	להצליח בעבודה/לימודים
48	להיות אזרח טוב	44	להבין השקפת אחרים	55	לתרום לחברה	39	חופשי לבחור איך להתנהג
46	להנות מיופי	43	לבלות, לטייל בחוץ-לארץ	50	להבין השקפת אחרים	38	להנות מהחיים
40	להבין השקפת אחרים	41	לתרום לחברה	38	לבלות, לטייל בחוץ-לארץ	20	להנות מיופי
35	לעשות הרבה כסף	33	להנות מיופי	33	להנות מיופי	17	לבלות, לטייל בחוץ-לארץ
33	לתרום לחברה	26	לעשות הרבה כסף	24	לעשות הרבה כסף	9	לעשות הרבה כסף

במדרג הדתיים ישנה הבחנה ברורה בין ערכים קולקטיביסטיים-אלטרואיסטיים לבין ערכים אינדיבידואליסטיים המסמלים נהנתנות וחומרנות אישית. בראש המדרג ממוקמים הערכים "לכבד הורים", "להקים משפחה" ו"להיות שלם עם עצמך". מיד לאחריהם ממוקמים הערכים הקולקטיביסטיים: "להיות אזרח טוב", "להיות חבר טוב", "לתרום לחברה" ו"להבין השקפת אחרים". הללו מקובלים על רוב הדתיים (58%-70%). את המדרג חותמים הערכים המסמלים נהנתנות וחומרנות, אשר רק מיעוט מהדתיים מייחסים להם חשיבות רבה מאוד. יש לציין שבדומה לדתיים, גם המסורתיים מייחסים את החשיבות הרבה ביותר לערכי משפחה (כיבוד הורים והקמת משפחה) ושלמות פנימית, ואף המדרג שלהם נחתם עם אותם שלושה ערכים נהנתניים וחומרניים: לבלות ולטייל בחוץ-לארץ, להנות מיופי ולעשות הרבה כסף. אולם, אצל המסורתיים קיימת הבחנה בין סוגים שונים של ערכים קולקטיביסטיים, כאשר לא כולם מקדימים בחשיבותם את הערכים האינדיבידואליסטיים. למשל, הערך "להצליח בעבודה או בלימודים" מקדים את רוב הערכים הקולקטיביסטיים, ו"להנות מהחיים" ממוקם הרבה יותר גבוה במדרג עם 62% מחייבים (לעומת 38% בקרב הדתיים), ומקדים את הערך "לתרום לחברה", אשר עדיין רוב המסורתיים (55%) מייחסים לו חשיבות רבה מאוד.

במדרג הלא-דתיים "כיבוד הורים" נמצא עדיין במקום הראשון, עם חופש בחירה ושלמות פנימית. אצלם כבר קיימת הבחנה בין "כיבוד הורים" ו"הקמת משפחה" הנתפסת כערך פחות חשוב, אולם אחוז המחייבים אותו עדיין גבוה. גם "להנות מהחיים" ממוקם לקראת ראש המדרג (למרות שאין הבדל באחוז המוחלט של המייחסים לו חשיבות "רבה מאוד" בין המסורתיים והלא-דתיים).

מדרג הלא-דתיים נחתם אף הוא עם אותם שלושה ערכים חומריים, אלא שהפעם מצטרפים אליהם ערכים המתייחסים לחברה – "לתרום לחברה" ו"להבין השקפת אחרים" – הממוקמים לקראת תחתית המדרג.

מדרג הערכים של האנטי-דתיים שונה מהמדרגים של יתר הקבוצות. עבורם הערך החשוב ביותר הוא חופש בחירה ומיד אחריו ממוקמים שלמות פנימית ו"להיות חבר טוב". כלומר, ערכים הנובעים ממוסר כללי מקדימים את ערכי המשפחה וביחוד את הערך "הקמת משפחה", הבסיסיים במערכת הערכים של היהדות. אולם כמו ביתר הקבוצות לפי זהות דתית גם בקבוצת האנטי-דתיים, הרוב הגדול רואים את ערכי המשפחה כעקרונות מנחים "חשובים מאוד". "להנות מהחיים" ממוקם אף הוא בחלקו העליון של מדרג האנטי-דתיים, עם "כיבוד הורים", ואילו הקמת משפחה מתרחקת יותר לחלקו התחתון.

גם את המדרג הזה חותמים אותם שלושה ערכים המסמלים חומרנות, אלא שאחוז המחשיבים אותם בקרב האנטי-דתיים הוא יחסית הגבוה ביותר בהשוואה ליתר הקבוצות (35%-46%). לערכים אלה מצטרפים, כאמור, הערכים החברתיים "להבין השקפת אחרים" ו"לתרום לחברה" שהוא הערך האחרון ברשימה.

אם כן, הערך הקולקטיביסטי על רמת המקור, "תרומה לחברה", הוא משמעותי עבור החרדים והדתיים וגם עבור המסורתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת. העדפתה הערכית של "תרומה לחברה" מתחילה לרדת כבר בקרב המסורתיים השומרים "במקצת", ואילו אצל הלא-דתיים "תרומה לחברה" כבר חותמת את מדרג הערכים.

הדמיון בין כל קבוצות הזהות הדתית מתבטא, מחד גיסא במספר ערכים המשמעותיים לכולן ומאידך גיסא בערכים שאינם משמעותיים עבור כולן. ערכי משפחה ושלמות פנימית הם ערכים משמעותיים (אך לא תמיד הראשונים בסדר העדיפויות) לכל הקבוצות. לעומת זאת, חומרנות לשמה המתבטאת ב"לעשות הרבה כסף" נמצאת בתחתית מדרג העדיפויות הערכיות של כל הקבוצות לפי זהות דתית. כך גם כמה מהערכים ההדוניסטיים. ההבדלים בהעדפות הערכיות, נובעים, כפי שראינו, מהדגש השונה שדתיים ולא-דתיים נותנים לערכים המתייחסים לאוריינטציות שונות.

ערכים יהודיים

ערכים יהודיים נבחנו משני היבטים: (1) ערכי היהדות כעקרונות מנחים. בדומה לערכים כלליים, הוצגו לנחקרים מספר ערכים יהודיים והם נתבקשו לציין לגבי כל אחד מהם עד כמה הוא חשוב להם כעקרון מנחה בחיים; (2) הערכת החשיבות של קיום טקסי מחזור החיים המסורתיים עבור הנחקר ומשפחתו.

(1) ערכים יהודיים כעקרונות מנחים

בלוח 3.18 מפורטים אחוזי הנבדקים שהשיבו "חשוב מאוד" על כל אחד מהערכים היהודיים לפי סולם זהות דתית.

כמצופה, לגבי כל אחד מהערכים שנבדקו – עם הירידה בזהות הדתית הולך ויורד אחוז הנבדקים המייחסים חשיבות רבה מאוד לכל ערך, החל מרוב מכריע בקרב החרדים והדתיים ה"מקפידים", ועד למיעוט בקרב האנטי-דתיים והלא-דתיים שאינם שומרים על המסורת. כרגיל, ההבחנה היא שיטתית ודקה מאוד.

בשונה מהערכים הכלליים (לוח 3.16 לעיל), מרבית הערכים היהודיים אינם נתפסים כעקרונות מנחים "חשובים מאוד" בעיני הקבוצות הלא-דתיות, למעט לא-דתיים השומרים "במקצת" על המסורת. מחצית מה"לא-דתיים השומרים במקצת" מייחסים חשיבות רבה מאוד לערכים המביעים השתייכות לעם היהודי ולאֶרֶץ ("לחיות בארץ", ו"להרגיש חלק מהעם היהודי"). היבט ההשתייכות מתבטא גם בחשיבות הרבה (46%) המיוחסת על ידי קבוצה זו לציון חגי ישראל בדרך כלשהי.

לוח 3.18

ערכים יהודיים כעקרונות מנחים, לפי זהות דתית

(אחוז המשיבים "חשוב מאוד")

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
									הערך
60	30	37	51	62	82	83	91	85	לחיות בארץ
58	17	31	50	65	78	84	89	90	להרגיש חלק מהעם היהודי
54	11	23	46	62	81	81	87	85	לחגוג את חגי ישראל בדרך כלשהי
51	28	31	39	52	70	70	81	90	לעזור לנזקקים
45	5	12	23	52	78	91	95	100	להאמין באלוהים
39	7	9	20	40	69	82	88	84	לציין את השבת בדרך כלשהי
38	12	16	24	35	57	66	81	89	לתרום כסף לצדקה
37	2	6	16	35	70	82	92	98	לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת הדתית
37	0	3	13	39	72	89	95	99	לשמור כשרות
27	0	3	5	16	49	84	93	98	לשמור על השבת לפי המסורת הדתית
22	1	3	3	10	35	70	85	98	להיות דתי (לשמור מצוות)

כל הערכים היהודיים נתפסים כ"חשובים מאוד" על ידי רוב מכריע של החרדים והדתיים: 85%-100% מהחרדים, 85%-95% מהדתיים המקפידים לשמור על המסורת ו-66%-91% מהדתיים השומרים על המסורת במידה רבה. לפיכך, הגישה של החרדים והדתיים המקפידים לשמור על המסורת, היא יותר הוליסטית בהשוואה לגישתם של הדתיים השומרים על המסורת "במידה רבה", המפגינים קצת יותר סלקטיביות: למשל שני שליש מהדתיים השומרים "במידה רבה" מייחסים חשיבות רבה מאוד ל"תרומה לצדקה" לעומת 91% מהם המייחסים חשיבות רבה מאוד לאמונה באלוהים. אם כי גם החרדים והדתיים "המקפידים לשמור" מייחסים יותר חשיבות לאמונה באלוהים מאשר לתרומה לצדקה, הפער בין שני ערכים אלה הוא יותר קטן בקבוצות אלה.

הצד השווה לחרדים ולדתיים הוא מדרג הערכים היהודיים. בכל אחת מקבוצות אלה, אמונה באלוהים ממוקמת בראש המדרג, ואחריה באות חלק ממצוות הדת הספציפיות, המקדימות את הערכים המביעים השתייכות יהודית. ביתר הקבוצות, הערכים המבטאים השתייכות לעם היהודי ("להרגיש חלק מהעם היהודי" ו"לחיות בארץ") ולמסורת היהודית (ציון חגי ישראל בדרך כלשהי) מקדימים את כל הערכים המתייחסים למצוות הדת. (רק המסורתיים השומרים "במידה

רבה" מייחסים חשיבות דומה לערכי ההשתייכות ולאמונה באלוהים). אולם בעוד שהערכים המביעים השתייכות לעם היהודי חשובים "מאוד" לרוב המסורתיים ולמחצית הלא-דתיים השומרים "במקצת" על המסורת, רק מיעוט (אם כי ניכר) מה"לא שומרים כלל על המסורת" (לא-דתיים ואנטי-דתיים) רואים בהם ערכים חשובים מאוד. בהקשר זה של ערכים יהודיים המביעים השתייכות, בולטת שוב חשיבותה של זיקה כלשהי למסורת (שמירה "במקצת"). זאת ועוד, עם הירידה בזהות הדתית, החל מהמסורתיים, הגישה לערכים היהודיים היא סלקטיבית. בכל קבוצה קיים מדרג ברור של ערכים יהודיים, החל מערכי השתייכות לעם היהודי ועד "להיות דתי" (שמירת מצוות באופן כללי). ביחוד בולט המדרג של המסורתיים השומרים "במקצת", אשר דפוס גישתם הערכית-יהודית יהווה אולי אינדיקציה ל"מסורתיים" בחברה הישראלית.

כללית אם כן, ניתן לראות בערכים המביעים השתייכות לעם היהודי ערכים מוסכמים או מקובלים על רוב שכבות הציבור, בעוד ששמירת מצוות ספציפיות נתפסת כעקרון מנחה רק בעיני המקפידים לשמור על המסורת והשומרים עליה "במידה רבה" בין אם הם חרדים, דתיים, או מסורתיים.

החופשיים לגמרי מבחינה דתית (לא-דתיים ואנטי-דתיים) מבחינים באופן ברור בערכי ההשתייכות בין "לחיות בארץ" לבין "להרגיש חלק מהעם היהודי", כאשר לחיות בארץ בולט יותר בחשיבותו. בשתי קבוצות אלו "עזרה לנזקקים" מקדימה את הערך השלישי של השתייכות יהודית "ציון חגי ישראל בדרך כלשהי". לפיכך, ההשתייכות הערכית ליהדות של הלא-דתיים הקיצוניים היא באמצעות ערכים "יהודיים", שמשמעותם אינה נובעת בהכרח רק מהקוד של היהדות: כמו למשל, "לחיות בארץ" (ציונות) ו"עזרה לנזקקים" (מוסר כללי), להבדיל מ"תרומה לצדקה".

(2) חשיבות טקסי מחזור החיים

בנוסף על ערכים יהודיים נשאלו הנחקרים עד כמה חשוב להם שבמשפחתם ייערכו הטקסים היהודיים הדתיים לציון השלבים השונים של מחזור החיים: לידה (ברית מילה), התבגרות (בר-מצווה, בת-מצווה), נישואין ומוות (קבורה, קדיש ושבעה). בלוח 3.19 מפורטים אחוזי הנבדקים הסבורים ש"חשוב מאוד" שבמשפחתם ייערכו הטקסים היהודיים המסורתיים הקשורים למחזור החיים. התופעה המזדקרת מיד לעין היא הגישה ההוליסטית לטקסים אלה בכל אחת מהקבוצות לפי זהות דתית, למעט חגיגת "בת-מצווה", הנבדלת מיתר הטקסים בכך שפחות נבדקים רואים בה טקס "חשוב מאוד". לכל יתר טקסי מחזור החיים מייחסים חשיבות דומה מאוד, וקשה לדבר על מדרג משמעותי אפילו בקבוצת המסורתיים השומרים "במקצת"

לוח 3.19

הערכת החשיבות של טקסי מחזור החיים, לפי זהות דתית(אחוז המשיבים "חשוב מאוד")

אחוז במדגם המשולב	אנטי-דתי – לא שומר (N=115)	לא דתי – לא שומר (N=479)	לא דתי – שומר במקצת (N=793)	מסורתי – שומר במקצת (N=459)	מסורתי – שומר במידה רבה (N=439)	דתי – שומר במידה רבה (N=114)	דתי – מקפיד לשמור (N=192)	חרדי (N=126)	זהות דתית
									הטקס
64	11	25	53	80	94	98	98	98	ברית מילה בטקס דתי
64	11	22	53	80	94	98	97	99	קדיש אחרי הורים
62	14	21	50	77	92	98	97	99	שבעה
60	9	17	48	78	92	99	98	99	טקס קבורה דתי
60	11	19	47	75	93	97	97	96	עליה לתורה בבר-מצווה
59	10	18	45	74	92	98	98	99	טקס נישואין בברכת רב
43	7	11	35	49	67	65	80	73	בת מצווה

על המסורת. אולם כצפוי, ירידה בזהות הדתית קשורה לירידה בהערכת חשיבותם של טקסי מחזור החיים. כך, בכל הקבוצות הדתיות, כולל מסורתיים השומרים "במידה רבה", כמעט כל הנחקרים מציינים ש"חשוב מאוד" שטקסים אלה, למעט "בת-מצווה", יערכו במשפחתם: 96%-99% בקרב החרדים והדתיים, ו-92%-94% אצל המסורתיים השומרים "במידה רבה" על המסורת.

דפוס הוליסטי דומה מתקיים גם לגבי השומרים "במקצת" על המסורת: מסורתיים ולא-דתיים. אלא ששתי קבוצות אלה שונות מאוד בעוצמת החיוב שלהן את טקסי מחזור החיים: 74%-80% בקרב המסורתיים לעומת כמחצית (47%-53%) בקרב הלא-דתיים השומרים "במקצת". רק מיעוט מה"לא שומרים כלל" מייחסים חשיבות רבה מאוד לכל טקסי מחזור החיים, כאשר הלא-דתיים קצת יותר חיוביים מהאנטי-דתיים (18%-25% ו-10%-14% בהתאמה).

למרות שאין כמעט מדרג, בכל זאת ניכרת מגמה כלשהי בקרב נחקרים שאינם שומרים "במידה רבה" על המסורת – החל ממסורתיים השומרים "במקצת" ועד לאנטי-דתיים – להעדיף במקצת טקסים דתיים יהודיים הקשורים בלידה ופטירה, בעיקר ברית מילה, קדיש אחרי הורים ושבעה. כלומר, טקסים המסמלים יותר מכל השתייכות לקבוצה: כניסה אליה ויציאה ממנה כיהודי. באופן בולט מתבטא דפוס זה באחוז האנטי-דתיים הסבורים שטקסים אלה "כלל אינם חשובים": שליש מהם סבורים שברית מילה וטקס קבורה דתי "כלל אינם חשובים", לעומת מחצית הסבורים כך לגבי יתר הטקסים. בתווך ממוקם "קדיש אחרי הורים" עם 42% שוללים.

כך, אפילו ה"אנטי-דתיים" מבטאים שאיפה להשתייכות לעם היהודי ומחויבות להמשכיות הזהות היהודית.

ביתר הקבוצות לפי זהות דתית, אחוז זניח (0%-5%) מציינים ש"כלל לא חשוב" לציין את טקסי מחזור החיים, למעט הלא-דתיים שאינם שומרים כלל על המסורת, אשר כ-17%-28% מהם סבורים כך, אך ללא מגמה שיטתית של העדפת טקס זה או אחר.

לפיכך, ציון מסורתי של "נקודות מפנה" בחיים יותר מאשר קיום פרטני של המצוות, הוא שמבטא את השתייכותם לעם היהודי ומחויבותם להמשך הזהות היהודית של ה"לא-דתיים" ושל ה"מסורתיים השומרים במקצת על המסורת", המהווים יחד את רוב הציבור (68%). סביר שגם בהקשר זה מתקיים תהליך של חילון הסמלים הדתיים, המתבטא בין היתר בירידה מסוימת בהערכת החשיבות של קיום הטקסים בצורתם המסורתית (פרק 1). המחקר הנוכחי אינו עוסק בתכניהם של שינויים אלה, אשר אין ספק שחשוב לחוקרם לעומק.

פרק 4

דפוסי אמונות והתנהגות לפי מוצא הנחקריםמבוא

במחקר הקודם מ-1991 וגם במחקר זה (ראה פרק 2), עמדנו על כך שמידת הדתיות ומידת שמירת המסורת קשורות למוצא האתני. רבים יותר מילידי ארצות אסיה-אפריקה, "המזרחיים" ובניהם מגדירים עצמם כשומרי מסורת בהשוואה לילידי אירופה, "המערביים" ובניהם. ואילו ילידי ישראל שהוריהם ילידי ישראל דומים יותר ל"מערביים" בהתנהגותם ובזהותם הדתית.

פרק זה מתמקד במוצא הנחקרים (ארץ המוצא של הנחקר ושל אביו) כיוון שמוצא מאפיין במידה רבה התנהגות קבוצתית לפי המסורת שהיתה נהוגה בבית ההורים בארצות המוצא השונות, בהתייחס למגוון של מצוות, לאמונות ונהגים הקשורים בחיי היום-יום, לשבת, לחגים וכד'. הנחקרים חולקו לחמש קבוצות מוצא עיקריות מהמזרחיים ביותר למערביים ביותר: (1) ילידי ארצות המזרח (אסיה-אפריקה); (2) ילידי ישראל בנים ליוצאי המזרח; (3) ילידי ישראל בנים לילידי ישראל (להלן: ישראל-ישראל); (4) ילידי ישראל בנים לילידי ארצות המערב; (5) ילידי ארצות המערב (אירופה-אמריקה). עולי חבר העמים שעלו לארץ בעשור האחרון – מהווים קבוצה נוספת – הקבוצה השישית.*

חלוקה זו בוחנת גם הבדלים אתניים וגם הבדלים בין-דוריים בין ילידי המזרח ובניהם (ילידי הארץ ממוצא מזרחי) ובין ילידי המערב ובניהם (ילידי הארץ ממוצא מערבי).

הנחקרים נתבקשו גם לציין האם הם אשכנזים, מזרחיים או ממוצא "מערב" (אחד ההורים אשכנזי והשני מזרחי). כ-90% מילידי המזרח ובניהם (ילידי ישראל ממוצא מזרחי) אכן השיבו "מזרחים", ובמקביל – כ-90% מילידי המערב ובניהם (ילידי ישראל ממוצא מערבי) השיבו "אשכנזים". מקרב קבוצת ילידי ישראל שהוריהם אף הם ילידי ישראל, 48% הם אשכנזים, 36% מזרחים ו-16% רואים עצמם גם כך וגם כך – "מערביים".

המאפיין הבולט ביותר של השוני בין קבוצות המוצא הוא אופן השמירה על המסורת הדתית, כפי שצוין גם בפרק 2 לעיל. מזרח ומערב שונים מבחינת הרקע הדתי ומבחינת אופן שמירת המסורת. ככל שמשתייכים למוצא מזרחי, שומרים יותר, וככל שזזים "מערבה", שומרים פחות. לוח מס' 4.1 מציג הבדלים אלה משלושת ההיבטים הבאים:

* ראה השיטה של דגימת עולי חבר העמים במבוא לדו"ח.

1. חינוך במסגרת דתית

קיימת ירידה באחוז אלה שהתחנכו במסגרת דתית מ-46% בקרב יוצאי המזרח ל-25% בקרב המערביים (5% בקרב העולים).

2. רצון שהילדים ישמרו על המסורת הדתית (על כול/רוב דקדוקיה)

ילידי המזרח ובניהם רוצים בהמשכיות שמירת המסורת הדתית בהקפדה ובמידה רבה, אצל ילדיהם הרבה יותר מאשר ילידי המערב ובניהם וילידי ישראל-ישראל, ועוד פחות מקרב עולי חבר העמים (60% ו-50% לעומת 30% בהתאמה, ולעומת 15% מקרב העולים).

3. אורח חיים ברוח היהדות

בקרב כל קבוצות המוצא הרוב מעידים על עצמם שאורח חייהם הוא ברוח ערכי היהדות. כך סבורים כ-80% מקרב ילידי המזרח ובניהם לעומת כ-60% מקרב יוצאי המערב ובניהם וילידי ישראל-ישראל. (אצל עולי חבר העמים אחוז הסבורים כך הוא כ-40%).

4.1 לוח

הבטים שונים של שמירת מסורת לפי מוצא הנחקרים באחוזים

מוצא: הנחקר אביו	מזרח מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	סה"כ המדגם המשולב (N=2839)
אחוז* אלה שהתחנכו במסגרת דתית	46	43	29	28	25	5	31
אחוז* הרוצים שילדיהם ישמרו על המסורת (יקפידו וישמרו במידה רבה)	58	50	35	32	29	15	38
אחוז* המאמינים שאורח החיים שלהם הוא ברוח ערכי היהדות	85	79	60	60	62	46	67

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל אחד מהנושאים בנפרד, ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

פעם נוספת קיימת עדות לכך שישראלים ממוצא מזרחי, הן יוצאי ארצות המזרח והן בניהם, קרובים יותר ליהדות ולמסורת ומרגישים יתר קרבה וזהות יהודית מאשר יוצאי המערב ובניהם. עם זאת חשוב לציין שההבדל בין מזרחיים ומערביים אינו מאוד ניכר, אך משמעותי. שמונה מכל עשרה "מזרחים" מרגישים שהם חיים ברוח ערכי היהדות בעוד שמתוך ה"אשכנזים" שישה מעשרה מרגישים כך. זאת בהשוואה לכמחצית מעולי חבר העמים שמרגישים כך. חשוב כמו כן לציין שההבדל הבין דורי ניכר יותר בקרב המזרחים ובניהם מאשר בקרב

המערבים ובניהם. כמו כן, ילידי ישראל בנים לילידי הארץ דומים יותר לאשכנזים.
הקשר החזק עם מוצא אתני ניכר כמעט בכל הנושאים שנבדקו במחקר. תחילה נבחן את
שמירת המסורת הדתית במגוון תחומים, ונפתח בצביון השבת.

I. שמירת המסורת הדתית במגוון תחומים

1. צביון השבת כמעוצב על ידי הפרט

במסגרת זו נבדקו שלושה נושאים מרכזיים: (1) מצוות "עשה" של השבת; (2) מצוות "לא תעשה" – מה נמנעים אנשים לעשות בשבת / על מה מקפידים שלא לעשות; (3) אופן בילוי השבת "בפועל" – מה עושים אנשים בשבת במסגרת אישית ו/או משפחתית. לוח 4.2 מראה את אחוז הנחקרים בכל קבוצת מוצא ואת מנהגי השבת שלהם.

כאשר מתבוננים בכל שלושה הנושאים הללו גם יחד ניתן לאפיין את "תרבות השבת" אצל קבוצות המוצא השונות לפי תווי-היכר אלה:

- קווים ברורים יותר של "תרבות השבת" קיימים אצל יוצאי ארצות המזרח. ניתן לומר אפילו שקבוצה זו מקיימת מעין דפוס מסורתי של השבת. דהיינו, רוב של כשלושה רבעים מקרב קבוצה זו מקיימים סעודת ליל שבת, מדליקים נרות שבת (עם ברכה) ועורכים קידוש. צורת הבילוי האופיינית היא בילוי עם המשפחה, ומנוחה. כלומר, ניתן לאפיין בבירור "שבת משפחתית" המלווה במצוות "עשה" אם כי לא בכולן. לקיום השבת באופן זה מתלוות גם מצוות מתחום "לא תעשה" אם כי ברמה נמוכה במעט יותר של כ-60%: המנעות מעבודה בפומבי, ו/או בבית, והמנעות מהדלקת אש.

- אצל ילידי ישראל ממוצא מזרחי נשמר דפוס דומה של השבת, אך בדרגת ביצוע נמוכה יותר. פרט לסעודת ליל שבת שנשמרת על ידי כ-70%, שאר המסורות הנלוות: הדלקת נרות שבת, עריכת קידוש, בילוי בחיק המשפחה ומנוחה הן ברמה של כ-60%, ולכך מתלווה נסיעה להורים / משפחה. יתכן מאוד שנסיעה זו היא לשם עריכת סעודת ליל השבת המסורתית עם ההורים.

- אצל הקבוצה הבאה ברצף של מזרח עד מערב, ילידי ישראל-ישראל (שהוריהם אף הם ילידי ישראל), קיימת תמונה חלקית יותר של השבת המסורתית. 60% מדווחים על נסיעה להורים, ואילו פעילויות השבת המסורתיות מתקיימות בדרגה של כ-50%. אלא שבאותה דרגה, בצד הבילוי המשפחתי והמנוחה, מתקיימות גם פעולות שאינן פעולות השבת המסורתית האופיינית, כגון האזנה לרדיו / צפייה בטלוויזיה, פעילות ספורטיבית ורחצה בים, אך גם קריאה.

- אצל ילידי ישראל ממוצא מערבי, כמו אצל ילידי ישראל האחרים (ישראל-מזרח וישראל-ישראל), הנסיעה למשפחה בשבת היא ברמה של כ-60%. סעודת ליל השבת מתקיימת אצל כ-50%, ובאותה דרגה – אצל כמחצית מקבוצה זו נוהגים לקיים פעילות ספורטיבית או רחצה בים בשבת, בילוי משפחתי, מנוחה, קריאה, האזנה לרדיו וצפייה בטלוויזיה. מצוות "עשה" המסורתיות מתקיימות ברמה של כ-40%, בצד יציאה לטיולים,

יציאה לבילוי בתשלום ויציאה לאכול בחוץ בשבת.

- אצל יוצאי ארצות המערב הדפוס השכיח ביותר של כ-60% הוא בילוי משפחתי, מנוחה, האזנה לרדיו וצפייה בטלוויזיה. בשיעור נמוך יותר, 50% מבליים בקריאה ובנסיעה למשפחה. קיום סעודת ליל שבת והדלקת נרות – רווחים אצל כ-40%. על עריכת קידוש בליל שבת מדווחים כ-30% מיוצאי המערב, ובשיעור דומה נמנעים מעבודה בשבת ויוצאים לבילוי בתשלום, לאכול בחוץ, לטייל ולרחוץ בים.

- אצל עולי חבר העמים, הדפוס השכיח ביותר של התנהגות בשבת הוא נסיעה לבני משפחה, האזנה לרדיו וצפייה בטלוויזיה – זאת אצל כ-60% מהעולים. לאחר מכן, ברמה של כ-50%, באים מנוחה, בילוי משפחתי ויציאה לאכול בחוץ.

אצל עולי חבר העמים פעולות שבת מסורתיות כגון סעודה, נרות, קידוש, הן ברמה נמוכה ביותר כ-10%.

נראה כי אצל יוצאי המערב, בניהם וילידי ישראל בנים לילידי ישראל, יש עירוב של פעולות מסורתיות עם פעולות בשבת שאינן של שמירת מצוות, אך שתיהן לא ברמה מאוד גבוהה. כלומר, אם ניתן לאפיין מהי פעילות השבת הרווחת אצל יוצאי המזרח ובניהם לא ניתן להצביע על פעילות שבת אופיינית אצל האחרים, אלא על פעילות פסיבית של מנוחה ובילוי בחיק המשפחה. פעילות אופיינית של הפרת שבת, כמו קניות, היא נמוכה ביותר אצל כל קבוצות המוצא. בדומה לכך, ההימנעות מבילוי בתשלום אופיינית לכ-20% מיוצאי המערב ובניהם וילידי ישראל בנים לילידי ישראל, ואופיינית קצת יותר לילידי ישראל ממוצא מזרחי – כ-30% לעומת 50% מהוריהם. (יתכן שהימנעות מפעילות זו קשורה לא רק לאופי השבת אלא גם לגיל הנחקרים ולאמצעים הכלכליים העומדים לרשותם.)

לוח 4.2

מצוות "עשה" ומצוות "לא תעשה" הקשורות לשבת ופעילות לבילוי השבת לפי מוצאאחוז המדווחים על עשייה או המנעות

רמת האחוזים %	עולי חבר העמים (N=373)	מערב מערב (N=508)	ישראל מערב (N=359)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מזרח (N=714)	מזרח מזרח (N=385)
70					סעודת ליל שבת	סעודת ליל שבת נרות עם ברכה נרות שבת קידוש בילוי משפחתי מנוחה
60	רדיו/TV נסיעה למשפחה	בילוי משפחתי מנוחה רדיו / TV	נסיעה למשפחה	נסיעה למשפחה	נרות עם ברכה נרות שבת קידוש בילוי מנוחה נסיעה למשפחה	לא עובד בפומבי לא עובד בבית לא מדליק אש
50	בילוי משפחתי מנוחה אוכל בחוץ	קריאה נסיעה למשפחה	מתרחץ בים/ספורט בילוי משפחתי מנוחה קריאה רדיו / TV סעודה	סעודת ליל שבת בילוי משפחתי מנוחה רדיו/TV מתרחץ בים/ספורט	לא עובד בחוץ לא עובד בבית לא מדליק אש רדיו / TV	לא יוצא לקניות לא מבלה בתשלום
40	מתרחץ בים/ספורט	סעודת ליל שבת נרות עם ברכה נרות שבת	נרות עם ברכה נרות שבת קידוש מטייל מבלה בחוץ	נרות עם ברכה נרות שבת קידוש קריאה מטייל מבלה בחוץ	לא יוצא לקניות קריאה מתרחץ בים/ספורט	תפילה בליל שבת תפילה בשבת לא נוסע לא חשמל/טלפון קריאה רדיו/TV נסיעה למשפחה
30	קריאה מטייל	קידוש לא עובד בחוץ לא עובד בבית לא יוצא לקניות מתרחץ בים/ספורט מטייל אוכל בחוץ	לא עובד בחוץ לא עובד בבית לא אש	לא עובד בחוץ לא עובד בבית לא אש	תפילה ליל שבת תפילה שבת לא מבלה בתשלום לא נוסע לא חשמל/טלפון	
20	נרות שבת לא עובד בחוץ לא יוצא לקניות	תפילה ליל שבת תפילה בשבת לא אש לא מבלה בתשלום לא נוסע לא חשמל/טלפון	תפילה ליל שבת תפילה בשבת לא יוצא לקניות לא מבלה בתשלום לא נוסע לא חשמל/טלפון קניות	תפילה ליל שבת תפילה בשבת לא יוצא לקניות לא מבלה בתשלום לא נוסע לא חשמל/טלפון קניות		מתרחץ בים /ספורט מטייל מבלה ואוכל בחוץ
10	סעודת ליל שבת נרות ברכה קידוש לא עובד בבית לא מדליק אש לא מבלה בתשלום לא נוסע קניות	קניות			קניות	קניות
	תפילה ליל שבת תפילה שבת לא חשמל/טלפון					

פירוט צביון השבת אצל הפרט

בלוח 4.2 ראינו את צביון השבת בכללותו. נראה זאת ביתר פירוט גם בלוחות 4.3 ו-4.4.

מצוות "עשה"

סעודה מיוחדת בליל שבת, הדלקת נרות שבת עם ברכה וללא ברכה, עריכת קידוש בליל שבת – מסורות שבת אלו הן נחלתם של כ-70% מיוצאי המזרח, כ-60% מילידי ישראל ממוצא מזרחי, כ-40% מילידי ישראל-ישראל, מילידי ישראל ממוצא מערבי ומילידי ארצות המערב ומיעוט של 5% מקרב עולי חבר העמים הנוהגים כך.

ואילו תפילה בבית-הכנסת בליל שבת או בשבת בבוקר היא נחלתם של כ-40% מילידי המזרח, כ-30% מבניהם, כ-20% מקבוצת ילידי ישראל-ישראל, ישראל – ממוצא מערבי וילידי המערב ואחוזים ספורים מקרב עולי חבר העמים.

מצוות "לא תעשה"

באשר למצוות "לא תעשה", גם כאן התמונה דומה מאוד מבחינת ההדרגתיות שקיימת בכל קבוצות המוצא – המנעות מעבודה בפומבי, המנעות מעבודה בבית, המנעות מהדלקת אש הן הנשמרות ביותר. לאחריהן המנעות מיציאה לקניות והמנעות מבילוי הכרוך בתשלום, ולבסוף – המנעות מנסיעה והמנעות מהדלקת חשמל או שימוש בטלפון. הדרגתיות זו בולטת יותר אצל יוצאי המזרח ובניהם אשר מקפידים להמנע יותר מאחרים, וקיימת בצורה פחות בולטת אצל האחרים.

כך, כ-60% מילידי המזרח וכ-50% מבניהם נמנעים מעבודה בבית ובחוף ומהדלקת אש, לעומת כ-30% מקבוצות המוצא האחרות ומיעוט מקרב עולי חבר העמים (כ-15%).

פעולות אחרות הקשורות לאופן הבילוי בשבת

נסיעה להורים ולמשפחה "תמיד" ו"לעתים קרובות" אופיינית לכל הקבוצות, ליוצאי המערב קצת פחות ואילו לילידי המזרח – פחות מאשר לכל האחרים (ניתן להניח שבניהם הם שנוסעים אליהם).

רחצה בים ובבריכה אופיינית בעיקר לילידי ישראל בנים לילידי ישראל, לצעירים יותר ואופיינית פחות מכל – למזרחיים.

אכילה בחוף בשבת אופיינית יותר לעולי חבר העמים, לילידי ישראל-ישראל וישראל-מערב.

יציאה לקניות בשבת היא הפעולה האופיינית פחות מכל בקרב כל הקבוצות. נוהגים לעשות כך יותר מילידי ישראל-ישראל וממוצא מערבי (לא יותר מ-20% נוהגים כך "תמיד" ו"לעתים

קרובות").

כאשר בוחנים לגופן את מצוות "עשה" הקשורות בשבת – סעודת ליל שבת, הדלקת נרות (עם או בלי ברכה), עריכת קידוש, תפילה בבית הכנסת בליל שבת ובשבת בבוקר – ניכרת בבירור ירידה באחוז מקיימי מצוות אלו ככל שעוברים ממזרח למערב אצל קבוצות המוצא השונות (ראה לוח 4.3). תמונה דומה מתקבלת כאשר נבדקות מצוות "לא תעשה" הקשורות בשבת: המנעות מעבודה בפומבי ובבית, המנעות מהדלקת אש, מנסיעה או מבילוי בתשלום, מהדלקת חשמל / שימוש בטלפון ומקניות. קיים פער ניכר בין ילידי המזרח ובניהם לבין האחרים – ילידי ארצות המערב ובניהם וילידי ישראל בנים להורים ילידי ישראל.

לגבי מצוות "עשה" הקשורות בשבת, כ-70% מילידי ארצות המזרח ו-60% מבניהם מקפידים עליהן "תמיד". זאת לעומת כ-40% מקרב הקבוצה השניה ולעומת כ-15% מקרב העולים.

לגבי מצוות "לא תעשה" קיימת מגמה מקבילה בהבדלים קלים:

עבודה – כ-60% מילידי המזרח וכ-50% מבניהם נמנעים מעבודה בשבת ומהדלקת אש. זאת, לעומת קרוב ל-30% מהקבוצה השניה מערב-ישראל, ולעומת כ-15% מעולי חבר העמים.

המנעות מבילוי בתשלום וקניות בשבת – באשר ליציאה לבילוי וקניות, התמונה שונה במקצת, שכן גדל ההבדל בין ילידי ארצות המזרח לבין בניהם, ילידי ישראל ממוצא מזרחי; כ-50% מילידי המזרח נמנעים מכך "תמיד" לעומת כ-35% מבניהם, כ-20% מקבוצת ישראל-מערב וכעשירית מעולי חבר העמים.

נסיעה ושימוש בחשמל/טלפון – כ-40% מיוצאי המזרח נמנעים "תמיד" מנסיעה ומשימוש בחשמל/טלפון לעומת כ-26% מבניהם, לעומת פחות מ-20% מקבוצת ישראל-מערב ומיעוט של 5% מקרב עולי חבר העמים.

לוח 4.4 מציג הבטים נוספים של צביון השבת מבחינת הנהוג לבלות בבית ומחוץ לבית.

הבילוי בבית – בילוי משפחתי ומנוחה מאפיינים יותר מכל את כל קבוצות המוצא, כולל העולים. כך נוהגים "תמיד" כ-70% מילידי המזרח, כ-60% מבניהם, כ-60% מיוצאי המערב וכ-50% מילידי ישראל ממוצא מערבי, ילידי ישראל-ישראל והעולים.

קריאה, האזנה לרדיו וצפייה בטלוויזיה אופייניים לכ-40%-50% מכל קבוצות המוצא, כאשר האזנה לרדיו וצפייה בטלוויזיה אופייניים פחות לילידי המזרח (36%) ואופייניים יותר לילידי ארצות המערב ולעולים – כ-60%.

כלומר, בבילוי "פסיבי" של השבת קיים דמיון רב בין הקבוצות. המנוחה בחיק המשפחה אופיינית לכולן – קצת יותר לקבוצות הגיל המבוגרות יותר ופחות לילידי ישראל-ישראל.

בילוי מחוץ לבית – בבילוי מחוץ לבית בשבת נכללו פעולות שאנשים עושים בשבת הכרוכות בדרך כלל בחילול שבת; שאלנו את הנחקרים מה הם עושים בשבת ולא ממה הם נמנעים בשבת. נמצא כי נסיעה למשפחה שהיא פעולה אופיינית לכל הקבוצות, אופיינית פחות ליוצאי ארצות המזרח (כ-40% לעומת 50% מיוצאי המערב ו-60% לכל האחרים). רחצה בים ובבריכה ופעילות ספורטיבית גם הן אופייניות פחות ליוצאי המזרח וליוצאי המערב (20% ו-30% בהתאמה) ואופיינית יותר לילידי ישראל ולעולים מחבר העמים (בייחוד לילידי ישראל ממוצא מערבי, וילידי ישראל-ישראל). כך גם לגבי טיולים בשבת להכרת הארץ.

אכילה ובילוי בחוץ בשבת אופייניות יותר לעולים (כ-50%) וילידי ישראל בנים לילידי הארץ וממוצא מערבי (כ-40%) מאשר לילידי המערב וילידי ישראל ממוצא מזרחי (כ-30%), ופחות מכל הן אופייניות לילידי המזרח – כ-20%.

לוח 4.3

צביון השבת כמעוצב על ידי הפרט לפי מוצא (באחוזים)

מוצא: הנחקר אביו	מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
מצוות "עשה" אחוז* המשיבים "תמיד"							
סעודה מיוחדת בליל שבת	74	67	48	45	36	15	50
הדלקת נרות שבת עם ברכה	72	64	39	38	38	16	47
הדלקת נרות שבת	67	58	41	41	39	26	47
קידוש בליל שבת	70	61	37	35	30	10	42
תפילה בבית-כנסת בליל שבת	41	29	23	18	15	4	22
תפילה בבית-כנסת בשבת בבוקר	40	26	22	17	15	3	21
מצוות "לא תעשה" אחוז* המשיבים "תמיד"							
נמנע לעבוד בפומבי מחוץ לבית	61	50	30	28	33	24	39
נמנע מלעבוד בבית	56	45	27	26	26	15	34
נמנע מהדלקת אש	58	47	27	25	22	10	33
נמנע מיציאה לקניות	53	40	24	22	26	19	32
נמנע מבילוי הכרוך בתשלום	48	33	22	20	22	13	27
נמנע מנסיעה	44	30	21	19	19	9	24
נמנע מהדלקת חשמל/טלפון	41	26	19	18	17	5	22

לוח 4.4

בילוי בשבת לפי מוצא (באחוזים)

מוצא: הנחקר אביו	מזרח מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
בילוי בבית - אחוז המשיבים "תמיד"							
בילוי עם המשפחה	68	63	52	52	60	51	59
מנוחה	74	57	46	54	63	50	58
קריאה	45	42	38	45	48	35	42
צפיה בטלוויזיה/ האזנה לרדיו	36	48	52	52	58	58	51
בילוי מחוץ לבית - אחוז המשיבים "תמיד" ו"לעיתים קרובות"							
נסיעה להורים/ למשפחה	36	56	61	63	49	57	54
רחצה בים ובבריכה/ פעילות ספורטיבית	24	41	54	46	35	36	40
טיול להכרת הארץ	24	34	40	39	34	32	35
יציאה לבלות ולאכול בחוץ	19	32	43	40	30	47	35
יציאה לקניות	10	15	23	20	15	12	16

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל נושא בנפרד, ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

השכלה מוצא ושמירת השבת

ידוע שהשכלה ומוצא קשורים ביניהם, ולכן ראוי היה לבדוק האם לרמת ההשכלה יש תפקיד בתוך קבוצות המוצא.*

לוח 4.5

רמת השכלה לפי מוצא הנחקרים - באחוזים

מוצא: הנחקר אביו	מזרח מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
עד וכולל 12 שנות לימוד	81	69	55	45	51	28	56
13 + שנות לימוד	11	18	23	25	16	19	19
השכלה אקדמית מלאה	8	13	22	30	33	53	25
סה"כ %	100	100	100	100	100	100	100

* חשוב לציין כי מכיוון שאחוז בעלי רמת ההשכלה האקדמית בקרב ילידי המזרח ובקרב בניהם נמוך יחסית, יש לראות בנתונים אלה מגמה בלבד עקב המספר הקטן יחסית של נחקרים כאלה במדגם.

מהתבוננות בלוח מס' 4.5 נראה כי "מזרחיים" ו"מערביים" שונים ברמת ההשכלה הפורמלית. אחוז בעלי תואר אקדמי עולה מ-8% בקרב יוצאי המזרח ל-33% בקרב יוצאי ארצות המערב, ול-53% בקרב עולי חבר העמים. השאלה שנבדקה היא האם הבדלים אלה ברמת ההשכלה מאפיינים את רמת השמירה השונה על המסורת.

לוח 4.6 מראה כי רמת ההשכלה קשורה לדרגות שונות של שמירת מסורת בקבוצות המוצא השונות. ככלל, רמת השכלה גבוהה הולכת בד בבד עם רמה נמוכה של שמירת מסורת. אך קיימות מספר הסתייגויות: (1) נמצאה מגמה לפיה דפוס זה אינו כולל את כל הקבוצות. דפוס זה אופייני בעיקר לילידי ישראל-ישראל וילידי ישראל ממוצא מזרחי. כך למשל, רמת שמירת המסורת של ילידי המזרח אינה קשורה כמעט כלל לרמת ההשכלה בקרב קבוצה זו.

(2) לא תמיד ירידה בשמירת המסורת קשורה עם השכלה גבוהה. לעתים דווקא קבוצות ההשכלה של +13 שנות לימוד שומרות על מצוות השבת קצת יותר מקבוצות ההשכלה האחרות הנמוכות יותר והרבה יותר מקבוצת האקדמאים.

(3) חשוב מכל לציין שבשונה ממוצא הנחקרים, רמת ההשכלה אינה מגלה הבדלים ניכרים באופן שמירת המסורת.

כך למשל אם נבחן את הנוהג להדליק נרות שבת (הראשון בלוח 4.6) נראה כי בכל קבוצות המוצא בקרב בעלי השכלה אקדמית יש ירידה באחוז הנוהגים להדליק נרות שבת ככל ש"זזים" ממזרח למערב; 66%; 55%; 30%; 39%; 34% ובקרב עולי חבר העמים 22%. יש לציין שילידי ישראל בנים לילידי ישראל שומרים פחות מילידי ישראל ממוצא מערבי בעלי אותה רמת השכלה, ומעולי חבר העמים.

ניתן אפוא לסכם שבתוך כל קבוצות המוצא, עם העליה ברמת ההשכלה חלה לרוב ירידה במידת השמירה על המסורת הדתית של השבת. אך עדיין ההבדלים לפי מוצא נשארים יציבים. תמונה זו נכונה עוד יותר לגבי ילידי הארץ מאשר לגבי יוצאי המזרח והמערב. בייחוד לגבי ילידי ישראל ממוצא מזרחי וילידי ישראל שהוריהם ילידי ישראל.

חשוב אם כן לציין שבקרב ילידי ישראל, לרמת ההשכלה אין קשר חד כווני עם שמירת מסורת. בעוד שהכי משכילים הם השומרים פחות, הרי קיימת מגמה לפיה אחוז שומרי שבת עולה ככל שנעים מהשכלה נמוכה להשכלה בינונית. במלים אחרות: בקרב ילידי ישראל בעלי ההשכלה הבינונית שומרים יותר מאשר בקרב בעלי רמת ההשכלה הנמוכה או הגבוהה יותר.

לוח 4.6

אחוז* המקפידים "תמיד" על מצוות "עשה" ו"לא תעשה" בשבת לפי מוצא ולפי רמת

השכלה בכל קבוצה

עולי חבר העמים (N=373)			מערב מערב (N=508)			ישראל מערב (N=359)			ישראל ישראל (N=416)			ישראל מזרח (N=714)			מזרח מזרח (N=385)			מוצא: הנחקר אביו
ג.	ב.	נ.	ג.	ב.	נ.	ג.	ב.	נ.	ג.	ב.	נ.	ג.	ב.	נ.	ג.	ב.	נ.	
197	72	102	168	83	255	106	89	164	89	97	227	95	127	486	29	45	306	רמת השכלה** = N
22	29	39	34	45	41	39	43	41	30	49	42	55	64	56	66	62	67	הדלקת נרות שבת
8	10	12	26	33	31	33	40	34	20	46	39	47	70	61	62	60	72	קידוש בליל שבת
15	15	16	34	40	37	45	49	43	36	58	48	56	76	67	76	69	75	סעודה מיוחדת בליל שבת
2	3	8	13	14	16	15	25	16	10	31	25	20	39	28	41	40	41	תפילה בבית-כנסת בליל שבת
7	7	12	15	18	22	17	28	15	11	30	21	26	41	28	41	36	45	אחוז הנמנעים מנסיעה בשבת

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל פריט בנפרד מקרב כל קבוצות המוצא ורמת השכלה ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

** השכלה נמוכה, בינונית, גבוהה. יש להתייחס בזהירות לנתונים המבוססים על מספר קטן יחסית של נחקרים במדגם (N) ולראותם בבחינת מגמה בלבד.

2. כשרות

לוח 4.7 מראה כי כ-80% מילידי המזרח שומרים כשרות (84% אוכלים מזון כשר ו-78% נמנעים מאכילת טרף). זאת, לעומת כ-70% מבניהם (74% ו-69% בהתאמה). קיים פער ניכר בין מזרחים ואשכנזים. אחוז שומרי הכשרות בקרב הלא-מזרחיים נמוך יותר: בקרב קבוצת ישראל-מערב, ילידי ישראל-ישראל וילידי ישראל ממוצא מערבי הוא כ-50%, בקרב ילידי המערב כ-40% ואילו בקרב עולי חבר העמים כרבע – 26%.

נציין כי ילידי ישראל ממוצא מזרחי שומרים כשרות פחות מהוריהם, בעוד שילידי ישראל ממוצא מערבי אינם שונים בהרבה מהוריהם.

מאידך גיסא, שמירה על כלים נפרדים לבשר וחלב בבית אינה נחלת רבים: כשני שליש מילידי המזרח, כמחצית מבניהם, כ-30% מקרב האחרים וכ-17% מקרב עולי חבר העמים.

4.7 לוח

שמירת כשרות לפי מוצא (באחוזים)

% במדגם המשולב (N=2839)	עולי חבר העמים (N=373)	מערב (N=508)	ישראל מערב (N=359)	ישראל (N=416)	ישראל מזרח (N=714)	מזרח (N=385)	מוצא: הנחקר אביו
							שמירת כשרות אחוז* המשיבים "תמיד"
56	25	41	45	51	74	84	אוכל מזון כשר
54	24	42	47	50	69	78	נמנע מאכילת טרף
40	17	29	30	35	55	65	שומר על כלים נפרדים לבשר וחלב

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל נושא בנפרד ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

3. ציון חגים ומועדים

כ-80% מקרב כלל הנחקרים משתתפים "תמיד" בסדר פסח כלשהו: 90% ומעלה מקרב ילידי המזרח ובניהם, כ-80% מקרב ילידי ישראל בנים לילידי הארץ וממוצא מערבי, כ-70% מקרב ילידי המערב וכרבע (26%) מקרב עולי חבר העמים (ראה לוח 4.8).

תמונת סדר פסח כהלכתו דומה בעיקרה, מקיימים אותו: 80%-90% מקרב ילידי המזרח ובניהם, 60% מקרב ילידי ישראל שהם בנים לילידי הארץ וממוצא מערבי, 55% מקרב ילידי המערב ו-15% מקרב עולי חבר העמים.

המנעות מאכילת חמץ בפסח – גם היא בשיעור דומה: 85% מקרב ילידי המזרח ובניהם, 80% מקרב ילידי ישראל בנים לילידי הארץ וממוצא מערבי, 60% מקרב ילידי המערב ו-35%

מקרב עולי חבר העמים. בכלים מיוחדים לפסח משתמשים כ-80% ו-70% מקרב ילידי המזרח ובניהם, כ-40% מקרב ילידי ישראל ממוצא מערבי וילידי ישראל-ישראל, ו-20% מקרב עולי חבר העמים.

הדלקת נרות חנוכה אופיינית לשני שלישי מקרב הנחקרים – כ-80% מקרב ילידי המזרח ובניהם, כ-60% מקרב ילידי ישראל ממוצא מערבי וילידי ישראל בנים לילידי הארץ וילידי המערב ו-40% מקרב עולי חבר העמים.

צום יום הכיפורים אופייני לכשני שלישי מהנחקרים – 90% מילידי המזרח, 80% מבניהם, 60% מקרב ילידי ישראל-ישראל, וכמחצית מקרב ישראל מערב והוריהם, ו-40% מקרב עולי חבר העמים.

שבועות – כשני שלישי מילידי המזרח ובניהם אוכלים מאכלי חלב, לעומת כמחצית מקרב ילידי ישראל-ישראל, ישראל-מערב והוריהם וכשליש מעולי חבר העמים. **תיקון ליל שבועות** פחות נפוץ – מקיימים אותו כ-30% מילידי המזרח, בסביבות 20% מבניהם, כ-15% מילידי המערב ובניהם ומיעוט קטן מעולי חבר העמים.

על **סוכה כשרה** מדווחים כמחצית מילידי המזרח ובניהם, כשליש מילידי ישראל ממוצא מערבי, וילידי ישראל-ישראל, כ-20% מילידי המערב ופחות מעשירית מעולי חבר העמים.

פורים – כ-60% מילידי המזרח ובניהם חוגגים בפורים, כמחצית מילידי ישראל-ישראל וילידי ישראל ממוצא מערבי, כ-40% מילידי המערב וכ-27% מעולי חבר העמים. **שמיעת מגילת אסתר** אופיינית פחות: כ-60% מילידי המזרח, כ-40% מבניהם, כשליש מהאחרים וכ-15% מעולי חבר העמים.

בעוד שבנים לילידי המזרח נוטים לשמור על מסורת החגים קצת פחות מהוריהם, בקרב יוצאי המערב קיימת לגבי חלק מהמסורות מגמה לפיה הבנים מציינים יותר כמה מהן בהשוואה להוריהם: למשל, השתתפות בסדר כלשהו, הדלקת נרות חנוכה, ציון הפורים ובניית סוכה. סביר להניח שמגמה זו נובעת מהרצון להנחיל את המסורת לדור הצעיר. לפני עשור תופעה זו התבטאה רק לגבי בניית סוכה (ההבדל הבין-דורי הוא בסביבות 10%).

לסיכום: אנו רואים פעם נוספת שקיים פער בין מזרח ומערב גם לגבי אופן ציון חגי ומועדי ישראל. כמעט כל ילידי המזרח ובניהם מציינים את פסח, חנוכה ויום הכיפורים. לעומת כמחצית מהאחרים וכשליש מקרב עולי חבר העמים.

מעל למחצית מקרב ילידי המזרח ובניהם חוגגים את פורים, שבועות וסוכות, לעומת פחות ממחצית מקרב האחרים וכשליש מקרב עולי חבר העמים.

קריאת מגילת אסתר בפורים ותיקון ליל שבועות פחות אופייניים בקרב כל קבוצות המוצא.

עולי חבר העמים מאופיינים בעיקר בהדלקת נרות חנוכה וצום יום הכיפורים (40%)
(ראה לוח 4.8).

נציין כי אין פער בין-דורי ניכר בתוך קבוצת המזרחיים והמערביים. בניס ליוצאי המזרח מתנהגים בדומה להוריהם, וכך גם בניס ליוצאי המערב. ילידי ישראל בניס לילידי ישראל הם קבוצה שדומה מאוד למערביים.

לוח 4.8

ציון חגים ומועדים, לפי מוצא (באחוזים)

% במדגם המשולב (N=2839)	עולי חבר העמים (N=373)	מערב מערב (N=508)	ישראל מערב (N=359)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מזרח (N=714)	מזרח מזרח (N=385)	מוצא: הנחקר אביו
							ציון חגים ומועדים אחוז המשיבים "תמיד"
77	26	73	84	81	93	93	משתתף בסדר פסח מכל סוג שהוא
67	40	61	66	59	79	84	מדליק נרות חנוכה
62	15	54	60	59	80	89	משתתף או עורך סדר פסח כהלכתו
63	34	58	55	56	79	84	לא אוכל חמץ בפסח
64	41	54	50	58	80	88	צום ביום הכיפורים
51	21	39	37	45	72	78	משתמש בכלים מיוחדים לפסח
52	32	45	48	50	61	66	אוכל מאכלי חלב בשבועות
50	27	38	50	54	60	60	חוגג בפורים (מסיבות, תחפושות, משלוח מנות)
37	6	22	36	37	54	53	בונה סוכה כשרה*
36	16	30	29	32	45	58	שומע קריאת מגילת אסתר בפורים
18	7	13	15	19	20	30	לומד בליל שבועות (תיקון שבועות)

* אחוז המשיבים שבונים סוכה ואוכלים בה את כל הארוחות או חלקן.

בכל קבוצות המוצא, למעט העולים, השתתפות בסדר פסח מדורגת במקום הראשון ואליה מצטרפים: המנעות מאכילת חמץ בפסח, צום יום הכיפורים והדלקת נרות חנוכה. בולטת ההשתתפות המעטה של העולים בסדר פסח כלשהו (26%) לעומת האחרים: כ-80% מקבוצת ישראל מערב ו-90% מילידי המזרח ובניהם. בקרב העולים הדלקת נרות חנוכה והמנעות מאכילת חמץ בפסח שכיחים יותר מאשר השתתפות בסדר פסח. גם שאר החגים מצוינים על ידי עולי חבר העמים הרבה פחות בהשוואה לקבוצות המוצא האחרות.

4. תפילה, ביקור בבית הכנסת ושמירת מצוות ומנהגים במגוון תחומים

א. תפילה בבית הכנסת

1. ביקור בבית הכנסת בימים הנוראים

כשני שלישי מילידי המזרח (67%), קצת למעלה ממחצית מבניהם (53%) וכ-40% מקבוצת מערב וישראל-ישראל מבקרים בבית הכנסת בראש השנה ויום כיפור בכל/רוב/חלק מזמן התפילה. קרוב ל-20% מעולי חבר העמים נוהגים כך. בכל הקבוצות – ביום הכיפורים נוהגים להתפלל בבית הכנסת קצת יותר מאשר בראש השנה (ראה לוח 4.9).

2. הנהג להתפלל והנהג לבקר בבית הכנסת

התמונה שונה כאשר מדובר בנהג להתפלל יום-יום ולבקר בבית הכנסת באופן קבוע. אחוז המתפללים מידי יום עולה על אחוז המבקרים בבית הכנסת דרך קבע (ביום חול וכמעט כל שבת). תפילה יומית (לפחות מידי פעם) אופיינית לכ-40% מילידי המזרח, לכשליש מבניהם ולכ-25% מהקבוצות האחרות. הנהג לבקר דרך קבע בבית הכנסת הוא של כ-40% מילידי המזרח לעומת כ-20%-25% מהאחרים. מיעוט מקרב עולי חבר העמים נוהגים לבקר בבית הכנסת דרך קבע או להתפלל מידי יום – 4%-5%.

3. תפילה מהסידור

כמחצית מילידי המזרח ובניהם יודעים להתפלל מהסידור באופן מלא, לעומת כשליש מקבוצות המוצא האחרות ומיעוט של כ-5% מעולי חבר העמים.

4. הנחת תפילין

הנחת תפילין גם היא אופיינית יותר ליוצאי המזרח ובניהם, כ-40% ו-30% (בהתאמה) עושים זאת בקביעות, לעומת כחמישית מהקבוצות האחרות ומיעוט מעולי חבר העמים. נראה אפוא כי תפילה יומית, ביקור דרך קבע בבית הכנסת, הידע להתפלל מהסידור והנחת תפילין מקובלים הרבה יותר אצל ילידי המזרח ובניהם מאשר אצל יוצאי המערב ובניהם וילידי ישראל בניס לילידי הארץ. נוהגים אלה קיימים אצל חלק קטן יחסית מעולי חבר העמים.

לוח 4.9

תפילה וביקור בבית הכנסת לפי מוצא (באחוזים)

מוצא: הנחקר אביו	מזרח מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים המשולב (N=373)	% במדגם (N=2839)
א. ביקור בבית-כנסת בימים הנוראים							
1. ראש השנה:							
אחוז המהגים להשתתף בתפילה בבית הכנסת כ/רוב זמן התפילה או בחלק מהזמן	64	50	38	34	39	14	41
אחוז הבאים רק לתקיעת השופר	10	10	9	8	6	5	8
לא מתפללים בבית-כנסת בראש השנה	26	40	53	58	55	81	51
סה"כ %	100	100	100	100	100	100	100
2. יום הכיפורים							
נוהגים להשתתף בתפילה בבית הכנסת כ/רוב זמן התפילה או בחלק מהזמן	69	56	44	39	45	22	47
באים רק לתפילה מסוימת (כל נדרי, נעילה, יזכור)	12	13	11	11	9	3	11
לא מתפללים בבית הכנסת* ביום הכיפורים	19	31	45	50	46	75	42
סה"כ %	100	100	100	100	100	100	100
ב. הנהג להתפלל בימי חול							
"יתמיד"	19	13	14	12	10	3	12
לעתים קרובות/מידי פעם	27	23	14	12	13	9	17
אף פעם לא	54	64	72	76	77	88	70
סה"כ %	100	100	100	100	100	100	100
ג. תדירות הביקור בבית-כנסת							
אחוז* המבקרים בימי חול כולל שבתות וחגים בכל פעם או כמעט בכל פעם	23	15	15	14	11	2	14
אחוז* המבקרים כל שבת וחג אך לא בימי חול	15	11	8	7	6	2	9
ד. אחוז* המשיבים שיודעים להתפלל מהסידור באופן מלא	55	48	33	35	33	5	36
ה. הנהג להניח תפילין:							
בקביעות	39	28	21	20	20	3	23
לפעמים / לעתים רחוקות	27	27	16	15	14	11	19
לא מניח תפילין* (בין אם יש ובין אם אין בבית)	34	45	63	65	66	85	58

* בין 2% ל-4% אינם מתפללים בבית הכנסת, אך מתפללים בבית בראש השנה, וביום הכיפורים (4% ו-7% בהתאמה השיבו כך מקרב עולי חבר העמים).

ב. שמירת מצוות ומנהגים שונים

מזוזה – כמעט לכולם מזוזה בבתיהם. לקרוב ל-90% מקרב יוצאי המזרח ובניהם יש מזוזה על כל דלת כנדרש לעומת כשני שלישי (66%) מקרב ילידי ישראל בנים לילידי הארץ, קרוב ל-60% מקרב יוצאי המערב ובניהם וכמחצית (47%) מקרב העולים. כשני שלישי מיוצאי המזרח ובניהם

"בטוחים" שהמזוזה מגנה על הבית לעומת כשליש מהאחרים וכחמישית מקרב העולים מחבר העמים.

הקדשת זמן לעזרה לנזקקים – מעל מחצית (59% ו-53%) מקרב כל קבוצות המוצא מקדישים זמן לעזרה לנזקקים – נוהגים כך "לעתים קרובות" ו"לפעמים". אצל עולי חבר העמים נוהגים כך קצת פחות ממחצית (44%).

ביקור בקברי צדיקים – אופייני בעיקר ליוצאי המזרח (50%) ולאחר מכן לבניהם ילידי ישראל ממוצא מזרחי (38%), ל-25% מקרב ילידי ישראל-ישראל, ובסביבות 15% מקרב יוצאי המערב ובניהם. כעשירית מקרב עולי חבר העמים נוהגים לבקר בקברי צדיקים "לעתים קרובות" ו"לפעמים".

כיסוי ראש – 27% מיוצאי המזרח הולכים דרך קבע בכיסוי ראש לעומת 12%-16% מהקבוצות האחרות ומיעוט של 4% מקרב עולי חבר העמים.

לסיכום: מנהגים מסורתיים אופייניים במידה הרבה ביותר לקבוצה הראשונה – לילידי המזרח ולבניהם, ופחות לקבוצה השניה – ילידי המערב ובניהם וילידי ישראל בנים לילידי הארץ, ופחות מכל לעולי חבר העמים.

לוח 4.10

שמירת מצוות ומנהגים במגוון תחומים לפי מוצא

אחוז המשיבים בחיוב*

מוצא: הנחקר אביו	מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
מזוזה							
יש מזוזה בכל הדלתות כמדרש	87	86	66	59	56	47	74
יש מזוזה רק בדלת הכניסה	3	3	12	11	5	43	24
סה"כ יש מזוזה	90	89	78	70	61	90	98
% ה"בטוחים" שהמזוזה מגינה על הבית	68	64	39	34	30	18	45
הקדשת זמן לעזרה לנזקקים							
% הנוהגים כך ("לעתים קרובות" ו"לפעמים")	56	54	53	53	59	44	55
ביקור בקברי צדיקים							
% הנוהגים כך ("לעתים קרובות" ו"לפעמים")	50	38	24	16	15	11	26
% שהולכים בכיסוי ראש "תמיד"	27	14	16	15	12	4	15

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל נושא בנפרד ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

II. עיקרי האמונה

האמונה בכך שיש אלוהים, בכך שיש כוח עליון המכוון את העולם, האמונה בשכר ועונש (גמול למעשים טובים ועונש למעשים רעים) – אלו האמונות שבהן מאמינים "בלב שלם" במידה הרבה ביותר. לאחריהן מאמינים בכך שהתורה והמצוות הן ציווי אלוהי, שהעם היהודי הוא העם הנבחר, ואילו בחיי העולם הבא, בביאת המשיח ובכך שיהודי שאינו מקיים מצוות – מסכן אחרים – בכך מאמינים "בלב שלם" פחות יחסית.

דרוג האמונות השונות כמעט זהה בקרב קבוצות המוצא השונות. השוני הוא במידת האמונה: יוצאי המזרח מאמינים בצורה מוחלטת בכך שיש אלוהים, בכוח עליון המכוון את העולם ובגמול למעשים טובים כ-80%-90%. זאת לעומת 70%-80% מבניהם, כ-50% מקרב ילידי ישראל-ישראל, מקרב ילידי ישראל ממוצא מערבי ויוצאי המערב, ולעומת כ-30%-40% מקרב עולי חבר העמים.

קיימת ירידה הדרגתית מקבילה (ממזרח למערב) בקרב כל קבוצות המוצא במידת האמונה בכך שהתורה והמצוות הן ציווי אלוהי ושהעם היהודי הוא עם נבחר. כך סבורים 70% מיוצאי המזרח, כ-60% מבניהם, כ-40% מקרב ילידי ישראל-ישראל וילידי ישראל ממוצא מערבי והוריהם וכ-20% מקרב עולי חבר העמים.

אמונה בעולם הבא ובביאת המשיח היא נחלתם של 60% מיוצאי המזרח, כ-50% מבניהם, כ-30%-40% מקרב ילידי ישראל בנים לילידי הארץ וכ-20%-30% מקרב יוצאי המערב ובניהם ופחות מעשירית מקרב עולי חבר העמים.

האמונה בכך שמי שאינו מקיים מצוות מסכן את כל העם היהודי היא של כ-40% מיוצאי המזרח, 20% מבניהם, כ-20% מילידי ישראל-ישראל וילידי ישראל ממוצא מערבי ושל כעשירית ומטה מקרב יוצאי המערב ועולי חבר העמים.

כך, בממוצע 56% מילידי המזרח מאמינים באמונה שלמה ב-9 העיקרים שפורטו, לעומת 48% מבניהם, 35% מקרב ילידי ישראל בנים לילידי הארץ, 30% מקרב יוצאי המערב ובניהם ו-19% מקרב עולי חבר העמים. גם בקרב עולי חבר העמים האמונה בשכר ועונש על מעשים היא בשיעור הגבוה ביותר יחסית לאמונה בשאר העיקרים (ראה לוח 4.11).

לוח 4.11

עיקרי האמונה, לפי מוצא (באחוזים)

% במדגם המשולב (N=2839)	דרוג	עולי חבר העמים (N=373)	דרוג	מערב מערב (N=508)	דרוג	ישראל מערב (N=359)	דרוג	ישראל ישראל (N=416)	דרוג	ישראל מזרח (N=714)	דרוג	מזרח מזרח (N=385)	דרוג	מוצא: הנחקר אביו
														אחוז* המשיבים "מאמין בלב שלם"
61	4	32	1	52	1	49	2	55	1	78	1	86	1	יש אלוהים
58	3	34	2	49	2	48	3	54	2	73	2	82	2	יש כוח עליון המכוון את העולם
59	2	39	3	47	3	50	1	50	3	73	3	78	3	יש גמול למעשים טובים
53	1	42	4	43	4	42	4	49	4	64	4	72	4	יש עונש למעשים רעים
47	5	23	6	35	6	34	6	41	5	64	5	74	5	התורה והמצוות הן ציווי אלוהי
46	6	22	5	36	5	35	5	41	6	62	6	69	6	העם היהודי הוא עם נבחר מכל העמים
37	7	13	7	28	7	27	7	37	7	50	7	58	7	בעולם הבא, בחיים אחרי המוות
32	8	10	8	22	8	23	8	31	8	45	8	55	8	בביאת המשיח
22	9	7	9	13	9	16	9	23	9	29	9	39	9	יהודי שאינו מקיים מצוות מסכן את כל העם היהודי

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל נושא בנפרד, ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

בדיקה נוספת של אמון ללא סייג בעיקרי האמונה נערכה לפי מוצא הנחקרים ורמת השכלתם (נזכיר שההשכלה חולקה לשלוש רמות: 1) עד וכולל 12 שנות לימוד; 2) 13 שנות לימוד ומעלה; 3) השכלה אקדמית מלאה.

הלוח הבא (4.12) מציג את אחוז המאמינים ללא סייג ("בלב שלם") בכל אחד מעיקרי האמונה לפי מוצא ולפי רמת ההשכלה בכל קבוצת מוצא.

לוח 4.12

אחוז* המאמינים ב"לב שלם" בכל אחד מעיקרי האמונה, לפי מוצא ולפי רמת השכלה*

בכל אחת מקבוצות המוצא

מוצא: הנחקר אביו			מזרח (N=385)			ישראל מזרח (N=714)			ישראל (N=416)			ישראל מערב (N=359)			מערב מערב (N=508)			עולי חבר העמים (N=373)		
רמת השכלה** = N	נ	ב	ג	נ	ב	ג	נ	ב	ג	נ	ב	ג	נ	ב	ג	נ	ב	ג		
																			ג	ב
	306	45	29	486	127	95	227	97	89	164	89	106	255	83	168	102	72	197		
יש אלוהים	88	81	72	81	80	58	60	66	32	57	34	57	51	47	51	40	21	33		
יש כוח עליון המכוון את העולם	83	78	72	73	77	64	56	63	37	56	36	56	54	45	40	25	34	34		
יש גמול למעשים טובים	81	60	72	74	72	66	60	65	45	53	47	53	48	44	39	35	40	40		
יש עונש למעשים רעים	76	52	62	65	63	62	52	60	31	48	35	48	44	41	47	42	39	39		
התורה והמצוות הן ציווי אלוהי	78	60	59	67	63	49	46	48	20	37	24	37	36	41	32	28	23	22		
העם היהודי הוא העם הנבחר	73	49	55	67	60	44	44	51	23	37	30	37	39	35	30	30	14	21		
אמונה בחיי העולם הבא	61	44	48	51	57	38	38	47	22	31	20	31	28	31	26	14	15	11		
אמונה בביאת המשיח	58	43	41	45	49	35	34	39	13	26	16	26	23	22	20	11	10	9		
יהודי שלא מקיים מצוות מסכן את האחרים	41	36	29	29	32	23	25	34	6	16	10	17	17	16	6	7	6	7		

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל פריט בנפרד מקרב כל קבוצות המוצא ורמת השכלה ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

** השכלה נמוכה, בינונית, גבוהה. יש להתייחס בזהירות לנתונים המבוססים על מספר קטן יחסית של נחקרים במדגם (N) ולראותם בבחינת מגמה בלבד.

בלוח בולטות המגמות הבאות:

ככלל, בעלי רמת השכלה גבוהה (אקדמית) מביעים פחות "אמונה ללא סייג" בעיקרי האמונה השונים מאשר קבוצות ההשכלה הנמוכות יותר.

בקרב ילידי ישראל ממוצא מזרחי ובקרב ילידי ישראל-ישראל, ההבדל הבולט יותר הוא בין בעלי השכלה אקדמית לבין האחרים; בעלי השכלה אקדמית הם שמאמינים פחות.

בקרב ילידי ישראל ממוצא מערבי, ובקרב ילידי המערב, ההבדלים לפי רמת השכלה פחות ניכרים, אך עם העליה ברמת ההשכלה יורדת לרוב מידת האמונה ללא סייג בעיקרים השונים.

בקרב עולי חבר העמים ההבדלים לא תמיד שיטתיים. עדיין, לרוב, בעלי ההשכלה הנמוכה הם שמאמינים ללא סייג יותר מאחרים. האמונה ללא סייג בכמה מהעיקרים דומה בקרב קבוצות ההשכלה השונות (למשל: האמונה בכך שהתורה והמצוות הן ציווי אלוהי, ביאת המשיח, העולם הבא, ועוד). ובכמה מהנושאים, דווקא בקבוצת ההשכלה האקדמית מאמינים יותר מאשר בקבוצת ההשכלה הבינונית (למשל: יש כוח עליון שמכוון את העולם, העם היהודי הוא העם הנבחר).

חשוב לציין כי כאשר משווים את כל קבוצות בעלי ההשכלה האקדמית לפי מוצא, ההבדלים לפי מוצא הנחקרים גוברים על ההבדלים לפי רמת ההשכלה. לגבי רוב הנושאים נמצא סדר אחיד של מידת האמונה: המאמינים ביותר הם ילידי ארצות המזרח, לאחר מכן בניהם ילידי ישראל ממוצא מזרחי. לאחר מכן יוצאי ארצות המערב, אחריהם ילידי ישראל ממוצא מערבי ולבסוף ילידי ישראל בנים לילידי הארץ.

גם בקרב האקדמאים הפערים בין קבוצת המזרחים והמערביים, כולל ישראל-ישראל, ניכרים ביותר לגבי רוב הנושאים. אחוז המאמינים בקרב הקבוצה הראשונה (המזרחיים) הוא כמעט פי שניים מאשר בקרב הקבוצה השנייה (המערביים וילידי ישראל בנים לילידי הארץ).

III. מקומה של הדת בחיים הציבוריים

1. הצביון הרצוי למדינה מבחינה יהודית ודתית

רוב הנחקרים סבורים שהמדינה צריכה להיות בעלת אופי יהודי אך לאו דווקא דתי. כך סבורים בקרב כל קבוצות המוצא, ללא הבדלים ניכרים, כשעולי חבר העמים סבורים כך אף יותר מאחרים (כ-90% לעומת כ-80% בהתאמה).

לציבור עניין ניכר במקומה של הדת בחיי המדינה. כשלושה רבעים מקרב יוצאי המזרח ובניהם מגלים בכך עניין לעומת כשני שלישי מהמערביים ובניהם, וילידי ישראל-ישראל, כך גם כמחצית מעולי חבר העמים. נציין שרוב מוחלט מקרב כל קבוצות המוצא (84%-90%), ללא הבדל משמעותי ביניהן, סבורים שאדם יכול להיות יהודי טוב גם אם אינו שומר מצוות.

חילוקי הדעות באים לידי ביטוי כאשר עולה השאלה האם זה מעניינה של המדינה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים במדינה יתנהלו על פי המסורת הדתית. כ-70% מיוצאי המזרח וכ-60% מבניהם מצדדים בכך, לעומת כ-37%-45% מקרב יוצאי המערב, בניהם וילידי ישראל בנים לילידי הארץ, ועוד פחות – 33% מקרב עולי חבר העמים (ראה לוח 4.13).

לוח 4.13

הצביון הרצוי למדינה מבחינה יהודית ודתית לפי מוצא (באחוזים)*

מוצא: הנחקר אביו	מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
אחוז* הסבורים שהמדינה צריכה להיות בעלת אופי יהודי אך לאו דווקא דתי	74	78	80	75	79	87	79
אחוז המגלים עניין במקומה של הדת במדינה	77	74	67	66	62	48	66
אחוז הסבורים שעל המדינה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים יתנהלו בהתאם למסורת הדתית	72	61	45	41	37	33	50
אחוז הסבורים שאדם יכול להיות יהודי גם אם אינו שומר מצוות	84	89	89	85	88	90	87

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל פריט בנפרד מקרב כל קבוצות המוצא ורמת השכלה ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

2. צביון השבת ועמדות כלפי פתיחת מרכזי תרבות, בילוי וקניות בשבת

כאשר באים לבדוק את צביון השבת מבחינה ציבורית מתגלה לכאורה סתירה בעמדות הנחקרים. הרוב בעד שמירת הצביון הפומבי של השבת, אך עם זאת הרוב הם בעד פתיחת מקומות בילוי בשבת ותחבורה ציבורית בשבת. נראה כי הרוב אינם רואים בכך סתירה. אין בתשובות משום קריאה להפרת צביון השבת, אלא הכרה בדרישה לאפשר בילוי בשבת (בתי קפה, מסעדות, בתי קולנוע וכד') למעוניינים בכך.

הנחקרים נשאלו האם הם בעד או נגד שאנשים יתחשבו בצביון השבת בפומבי, ללא קשר למידת שמירת השבת שלהם עצמם. בקרב כל קבוצות המוצא, הרוב הם בעד התחשבות בצביון הפומבי של השבת: כ-80% מיוצאי המזרח ובניהם סבורים כך לעומת כ-70% מהמערביים ובניהם וילידי ישראל-ישראל. מחצית מעולי חבר העמים ערים לחשיבות הצביון הפומבי של השבת.

כשבדקים עמדות קונקרטיות לגבי: "פתיחת בתי קולנוע, מרכזי קניות, מקומות בילוי ותחבורה ציבורית בשבת", התמונה משתנה. למרות ההתחשבות שסבורים שיש לגלות כלפי אופי השבת, רוב של כ-70% מקרב הנחקרים הם בעד שבת "פתוחה" להוציא ילידי המזרח (שכמחציתם תומכים בכך), כפי שנראה בלוח 4.14.

פתיחת בתי קולנוע בשבת מחייבים כ-80% מהמערביים, בניהם וילידי ישראל בנים לילידי הארץ וכ-70% מילידי ישראל ממוצא מזרחי, לעומת כמחצית מילידי המזרח. כ-90% מהעולים מצטרפים. אותה רמת תמיכה באחוזים קיימת לגבי פתיחת בתי קפה ומסעדות בשבת, בקיום אירועי ספורט, ובפתיחת מרכזי קניות מחוץ לערים.

קיים שינוי קל לגבי התמיכה בתחבורה ציבורית בשבת: 45% מילידי המזרח תומכים בכך לעומת כ-60% מבניהם, כ-70% מילידי ישראל-ישראל, כ-80% מילידי ישראל ממוצא מערבי וכ-90% מקרב יוצאי המערב ומקרב העולים מחבר העמים.

פתיחת מרכזי קניות בערים זוכה קצת פחות לתמיכה: כ-40% מילידי המזרח לעומת כ-60% מבניהם, כ-70% מקרב המערביים, בניהם, וילידי ישראל-ישראל וכ-80% מעולי חבר העמים.

פתיחת בתי קולנוע מדורגת במקום ראשון אצל ילידי ישראל בנים לילידי הארץ וילידי ישראל ממוצא מזרחי. ארועי ספורט בשבת מדורגים במקום הראשון אצל יוצאי המזרח. תחבורה ציבורית בשבת היא ראשונה בדירוג אצל יוצאי המערב והעולים. פתיחת מרכזי קניות היא במקום האחרון אצל כל קבוצות המוצא.

לוח 4.14

עמדות כלפי פתיחת בתי קולנוע, מרכזי קניות ובילוי בתשלום בשבת, לפי מוצא

אחוז המשיבים בחיוב "בהחלט בעד" ו"בעד"

מוצא: הנחקר אביו	מזרח מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
אירועי ספורט	54	69	77	81	82	87	75
בתי קולנוע	51	70	79	82	81	89	74
בתי קפה ומסעדות	50	68	77	82	82	91	74
מרכזי קניות מחוץ לערים	48	67	78	80	77	87	72
תחבורה ציבורית	45	59	71	77	89	94	69
מרכזי קניות בערים	39	58	69	70	72	79	64

3. שמירת כשרות במוסדות ציבור

הנחקרים התבקשו להתייחס לשתי סוגיות: שמירת כשרות במוסדות ציבור, והתניית מתן תעודת כשרות בכך שמוסדות הציבור שנזקקים להכשר ישמרו על צביון מסורתי.

פרט לעולי חבר העמים ששליש מהם סבורים שצריך שתשמר כשרות במוסדות ציבור, רוב ניכר מקרב כל קבוצות המוצא תומכים בכך: כ-90% מילידי המזרח ובניהם, כ-70% מקרב האחרים כפי שמראה לוח מס' 4.15.

התמונה מתהפכת כאשר נבדקת התניית מתן הכשר למוסדות שהם שומרי כשרות, אך אינם שומרים על שבת או מצוות אחרות.

ילידי המזרח הם הקבוצה היחידה שרובה (56%) סבורים שיש להתנות מתן הכשר למוסדות ציבור בשמירת מצוות אחרות. מחצית ומעלה מהשאר סבורים שאין לקיים התניה זו – 51% מקרב ילידי ישראל ממוצא מזרחי, 61% מקרב ילידי ישראל בנים לילידי הארץ, 68% מקרב יוצאי המערב ובניהם ו-78% מעולי חבר העמים.

4. היבטים אחרים של הדת בחיים הציבוריים:

א. מקור המימון של הרבנות הראשית

הנחקרים נשאלו האם צריך שימשך המצב הנוכחי לפיו הרבנות הראשית ממומנת מתקציב ממשלתי (משרד הדתות), או שיש לממן את הרבנות באמצעות מסגרת אחרת, לא ממשלתית. כ-70% מיוצאי המזרח ובניהם סבורים שיש להמשיך ולממן את הרבנות מתקציב המדינה. זאת, לעומת כמחצית מקרב הקבוצה המערבית, וילידי ישראל בנים לילידי הארץ, ולעומת כרבע מעולי חבר העמים (ראה לוח 4.15).

ב. גיוס בני ישיבות ובנות דתיות לצבא

לוח מס' 4.15 מראה כי בכל קבוצות המוצא יש תמימות דעים לגבי גיוס בחורי ישיבות לצבא; כ-90% מחייבים זאת, כ-65% מקרב כל הקבוצות סבורים כך לגבי גיוס בנות דתיות, פרט לעולי חבר העמים שרק כמחציתם מצדדים בכך. (כ-10%-17% בקרב קבוצות המוצא השונות תומכים בגיוס בנות דתיות לשירות לאומי).

ג. מעמד שווה לזרמים ביהדות

הנחקרים נשאלו האם יש לתת לרפורמים ולקונסרבטיבים אותו מעמד כמו של האורתודוקסים. נראה כי כ-70% מילידי ישראל-ישראל, וילידי המערב ובניהם תומכים בכך, לעומת כ-50% מקרב ילידי המזרח ובניהם ומקרב עולי חבר העמים.

לוח 4.15

עמדות שונות לגבי הדת בחיים הציבוריים, לפי מוצא (באחוזים)*

מוצא: הנחקר אביו	מזרח מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
שמירת כשרות במוסדות ובמקומות ציבוריים							
% הסבורים שצריך שתשמר כשרות במוסדות ציבור	93	86	76	72	71	33	74
% הסבורים שאין להתנות מתן כשרות למוסדות שומרי כשרות בכך שישמרו גם על מצוות אחרות (בהחלט לא ולא)	44	51	61	68	68	78	60
מקורות המימון של הרבנות הראשית							
% הסבורים שצריך להמשיך ולממן את תקציב הרבנות הראשית במסגרת ממשלתית (באמצעות משרד הדתות) (בהחלט צריך, אולי צריך)	75	69	56	52	50	26	57
גיוס בני ישיבות ובנות דתיות לצה"ל							
% התומכים בגיוס בני ישיבות	86	85	84	85	93	94	88
% התומכים בגיוס בנות דתיות לצה"ל	60	65	69	64	65	53	63
% התומכים בגיוס בנות דתיות לשירות לאומי	17	13	9	14	17	12	13
% התומכים במתן מעמד שווה לזרמים השונים ביהדות (מעמדם של הרפורמים והקונסרבטיבים זהה למעמד האורתודוקסים)	49	55	69	73	66	54	61

* הלוח מציג את אחוז המשיבים בחיוב לגבי כל אחד מהנושאים בנפרד ולפיכך אינו מסתכם ב-100%.

ד. הנהגת נישואים אזרחיים

נושא זה נבחן משתי נקודות התייחסות; האחת – עצם הנהגתם של נישואים אזרחיים בארץ, השנייה – האם הנחקר יבחר באפשרות של נישואים אזרחיים לגבי עצמו או בני משפחתו. אם נתייחס לאחוז השוקלים בחיוב: "בהחלט כן" ו"כן" לגבי כל אחת מאפשרויות אלו, נראה כי בכל אחת מקבוצות המוצא קיים פער בין אחוז השוקלים בחיוב הנהגת נישואים אזרחיים במדינה לבין השוקלים בחיוב אפשרות זו לגבי עצמם, כפי שנראה בלוח 4.16.

לוח 4.16**עמדות לגבי הנהגת נישואים אזרחיים, לפי מוצא****(אחוז המשיבים "בהחלט כן" ו"כן")**

מוצא: הנחקר אביו	מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
הנהגת נישואים אזרחיים בארץ	25	42	58	63	62	77	54
יבחרו בנישואים אזרחיים עבור עצמם או בני משפחתם*	12	19	29	35	38	45	29
הפער באחוזים	- 13	- 23	- 29	- 28	- 24	- 32	- 25

* ראה גם לוח 4.17

רוב של כ-60% מהמערביים ובניהם וילידי ישראל-ישראל תומכים בהנהגת נישואים אזרחיים בהבדל ניכר מהמזרחיים ובניהם. בנושא זה קיים גם פער בין-דורי בין יוצאי המזרח לבניהם: 75% מילידי המזרח מתנגדים להנהגת נישואים אזרחיים לעומת 58% מבניהם המתנגדים לכך.

כאמור, כאשר שוקלים הנחקרים אפשרות של נישואים אזרחיים לגבי עצמם או בני משפחתם, יורד במידה ניכרת אחוז המצדדים בכך בכל קבוצות המוצא לפי סדר ממזרח למערב: כ-10% מילידי המזרח, כ-20% מבניהם, זאת לעומת 29% מקרב ילידי ישראל בניו לילידי הארץ, 35% מקרב ילידי ישראל בניו לילידי הארץ ממוצא מערבי ו-38% מיוצאי המערב.

חשוב לציין שב"אחוז המשיבים בחיוב" לגבי עצמם מורכבת התשובה מאחוז אלה ה"בטוחים" בכך ואחוז אלה המשיבים "כן" ומציינים שגם אם הם מצדדים בכך, לצד הנישואים האזרחיים יעריך גם טקס דתי והם ינשאו גם בברכת רב.

רוב מכריע מעולי חבר העמים מחייבים הנהגת נישואים אזרחיים (77%), ואילו 45% השיבו

שהיו בוחרים אפשרות זו עבור עצמם (ראה פירוט בלוח מס' 4.17).

לוח 4.17

עמדות כלפי הנהגת נישואים אזרחיים, לפי מוצא (באחוזים)

מימין מוצג אחוז המשיבים בחיוב לגבי הנהגת נישואים אזרחיים במדינה ומשמאל אחוז המשיבים כך לגבי בחירתם באפשרות זו עבור עצמם או בן משפחה.

מוצא: הנחקר אביו	מזרח (N=385)		ישראל מזרח (N=714)		ישראל מערב (N=416)		מערב מערב (N=508)		עולי חבר העמים (N=373)		% במדגם המשולב (N=2839)	
	לעצמו	במדינה	לעצמו	במדינה	לעצמו	במדינה	לעצמו	במדינה	לעצמו	במדינה	לעצמו	במדינה
הנהגת נישואים אזרחיים:												
בהחלט כן	5	10	10	23	17	33	24	36	27	46	17	30
כן (לגבי עצמו: כן אבל גם בטקס דתי)	7	15	9	19	12	25	11	27	18	31	12	24
אולי כן	7	9	9	11	18	11	13	10	30	16	14	11
אולי לא	2	5	4	3	6	4	5	3	8	2	5	3
לא	28	26	22	17	18	13	19	8	13	4	20	14
בהחלט לא	51	35	45	27	29	14	28	16	3	1	31	18
סה"כ %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

ה. עמדות כלפי מערכת החינוך ותגבור נושאי יהדות בבתי הספר הממלכתיים ובטלוויזיה

1. ארגון מערכת החינוך

הנחקרים נשאלו כיצד יש לארגן את מערכת החינוך בארץ – בשלושה זרמים בחינוך כפי שנהוג כיום, במערכת חינוך אחידה אחת, או בתוספת זרם רביעי חדש של חינוך יהודי מסורתי אך לא דתי.

ההעדפה בקרב כל קבוצות המוצא היא לשלושה זרמים בחינוך, כפי שנהוג כיום: הזרם הממלכתי, הממלכתי-דתי והעצמאי (כך מציינים כ-60% מהמזרחיים, לעומת כמחצית מהמערביים ועולי חבר העמים).

תמיכה במערכת חינוך אחידה לכולם היא במקום השני, כשתומכים בכך כ-20% מהמזרחיים לעומת כ-30% מהאחרים (כולל העולים מחבר העמים). תוספת זרם רביעי לחינוך היא האחרונה בהעדפות – תומכים בה בסביבות 20% אצל כל קבוצות המוצא.

2. תגבור נושאי יהדות בבתי ספר ובטלוויזיה

רוב מקרב כל קבוצות המוצא סבורים שיש להוסיף לימודי יהדות בבתי הספר – כ-90% מילידי המזרח, 70% מבניהם, מעל למחצית מילידי המערב ובניהם ומילידי ישראל-ישראל סבורים כך, זאת, לעומת 30% מעולי חבר העמים.

רוב מקרב כל קבוצות המוצא סבורים שיש לתת תוספת דיון בנושא יהדות בטלוויזיה: כ-80% מילידי המזרח, 70% מבניהם, כ-60% מקרב ילידי ישראל ממוצא מערבי ובנים לילידי הארץ, מעל למחצית מיוצאי המערב (53%) תומכים בכך. זאת, לעומת כשליש מהעולים (ראה לוח 4.18).

לוח 4.18

עמדות כלפי מערכת החינוך ותוספת נושאים יהודיים

בבתי הספר הממלכתיים ובטלוויזיה, לפי מוצא (באחוזים)

מוצא: הנחקר אביו	מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
1. ארגון מערכת החינוך:							
"כיצד צריכה להיות מאורגנת מערכת החינוך בארץ?"	61	59	50	53	55	49	55
שלושה זרמים כמו עכשיו (ממלכתי, ממלכתי-דתי, ודתי-עצמאי)	21	22	28	25	29	30	26
מערכת חינוך אחידה לכולם	17	19	21	22	15	20	19
תוספת זרם רביעי של חינוך ברוח המסורת היהודית, אך לא חינוך דתי							
סה"כ %	100	100	100	100	100	100	100
2. תוספת נושאים יהודיים בבתי הספר ובטלוויזיה – אחוז* הסבורים שיש להוסיף:							
לימודי יהדות בבתי הספר של החינוך הממלכתי הכללי	87	71	58	57	54	29	60
תוספת דיון בנושאי יהדות בטלוויזיה הכללית (ערוץ 1 או 2)	79	68	60	57	52	34	59
דיון בנושאי יהדות – בטלוויזיה החינוכית לילדים	80	70	58	58	55	32	60

* האחוזים מתייחסים לכל נושא בנפרד ולפיכך אינם מסתכמים ב-100%.

IV. יחסים בין קבוצתיים

א. הערכות על טיב היחסים הבין-קבוצתיים

המחקר בדק את הערכת הנחקרים לגבי שלוש מערכות יחסים בחברה הישראלית: יחסי עדות, היחסים בין עולים וותיקים והיחסים בין דתיים ללא-דתיים.

מקרב כלל הנחקרים מחצית מעריכים את יחסי העדות כטובים, כשליש מעריכים את יחסי עולים-ותיקים כטובים ופחות מחמישית משיבים כך לגבי יחסי דתיים-לא-דתיים.

בכל אחת מקבוצות המוצא יחסי דתיים-לא-דתיים נתפסים כבעייתיים ביותר. רוב של 75% ומעלה בכל אחת מתת קבוצות האוכלוסייה סבורים שהיחסים בין דתיים ולא-דתיים אינם טובים.

כשליש מהנחקרים סבורים שיחסי עולים וותיקים הם טובים, עולי חבר העמים סבורים כך קצת יותר מאחרים – 42%.

בכל אחת מקבוצות המוצא, פרט לעולי חבר העמים, מעריכים שהיחסים הבין-קבוצתיים הטובים ביותר הם היחסים הבין-עדתיים. אך כאן קיים פער גדול יותר בהערכות בין קבוצה לקבוצה: קצת למעלה ממחצית מקרב ילידי המזרח ובניהם וילידי ישראל-ישראל סבורים כך (53% ו-54% בהתאמה) לעומת פחות ממחצית – 45% מילידי ישראל ממוצא מערבי, קצת למעלה משליש מילידי המערב (37%) וכרבע מעולי חבר העמים (26%).

לוח 4.19

הערכת טיב היחסים הבין קבוצתיים, לפי מוצא

אחוז המציינים בחיוב את טיב היחסים ("טוב מאוד" ו"די טוב")

מוצא: הנחקר אביו	מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
טיב היחסים בין: עדות – מזרחיים-אשכנזיים	53	53	54	45	37	26	46
עולים וותיקים	38	34	30	30	37	42	35
דתיים-לא-דתיים	24	19	13	14	24	18	17

ב. ההרגשה שמעוררים היבטים חיצוניים של שמירת מסורת

הנחקרים נשאלו על הופעה, לבוש וסגנון התנהגות הקשורים לשמירת מסורת ועל הרגשות שהתנהגויות אלו מעוררות בהם מחויבות מאוד עד שלילית מאוד.

הלוח הבא (4.20) מציג את דרוג תשעה אופני הלבוש וההתנהגויות מהחיובי ביותר לחיובי במידה המעטה ביותר.

לוח 4.20

אחוז המציגים רגשות חיוביים לגבי הבטים חיצוניים של שמירת מסורת, לפי מוצא

(באחוזים)

ההיבטים:	מוצא: הנחקר אביו		מזרח (N=385)		ישראל (N=714)		ישראל (N=416)		ישראל מערב (N=359)		מערב (N=508)		עולי חבר העמים (N=373)		% במדגם המשולב (N=2839)	
	מאוד חיובית	סה"כ חיובית	מאוד חיובית	סה"כ חיובית	מאוד חיובית	סה"כ חיובית	מאוד חיובית	סה"כ חיובית	מאוד חיובית	סה"כ חיובית	מאוד חיובית	סה"כ חיובית	מאוד חיובית	סה"כ חיובית	מאוד חיובית	סה"כ חיובית
חובשי כיפה	41	97	37	96	30	90	25	91	17	89	6	64	22	72		
נוהגים לנשק מזוזה	41	97	37	95	32	86	21	84	18	85	5	61	22	70		
נשים בכיסוי ראש	32	88	25	82	21	74	19	70	14	73	3	54	15	56		
טלית קטן בחוץ	32	84	25	82	22	71	17	74	13	69	3	45	14	54		
תלבושת חרדית	23	66	16	58	16	47	13	44	9	47	2	36	11	41		
זוגות מתנשקים בפומבי	3	32	9	47	17	63	13	54	10	46	5	48	7	38		
ילדים הנוסעים באופניים ביום כיפור	2	21	5	36	9	51	7	44	4	34	6	51	4	30		
הופעה היפית	1	16	5	28	10	44	6	33	5	26	1	26	4	23		
אוכלי חמץ בפסח בפומבי	3	9	1	8	5	22	3	16	3	17	1	15	2	12		

אצל כל קבוצות המוצא, פרט לעולי חבר העמים ולילידי ישראל-ישראל – הדרוג זהה. חבישת כיפה, נישוק מזוזה, נשים בכיסוי ראש, לובשי טלית קטן בחוץ ואנשים בתלבושת חרדית – מעוררים בסך הכל תחושה חיובית אם כי אחוז נמוך יחסית מציגים יחס חיובי מאוד. כאשר מדובר בתופעות מתירניות – אלו מעוררות יחס חיובי אצל פחות ממחצית הנחקרים ומטה, ואילו הפרת החגים בפומבי מעוררת את התגובות השליליות ביותר בקרב כל קבוצות המוצא.

ככל שהמוצא הוא יותר מערבי, פוחת היחס החיובי כלפי חובשי כיפה, כלפי הנוהגים לנשק מזוזה, כלפי נשים בכיסוי ראש והלובשים טלית קטן בחוץ. כך, כ-40% מקרב המזרחים ובניהם מתייחסים בחיוב רב לחובשי כיפה ולמנשקי מזוזה, ואחוז זה יורד ל-30% בקרב ישראל-ישראל, ל-20% בקרב ילידי המערב ובניהם ול-5% בקרב עולי חבר העמים. לגבי נשים בכיסוי ראש ולובשי טלית קטן בחוץ קיימת אותה המגמה אך בהבדלים פחות ניכרים. לתלבושת חרדית מתייחסים בחיוב רב רק מיעוט מקרב כל קבוצה.

מאידך גיסא, מיעוט בלבד מקרב כל קבוצה מתייחס בחיוב רב למי שמפר חגים בפומבי או לתופעות מתירניות. קבוצות הבולטות יותר מאחרות בסך כל היחס החיובי לזוגות המתנשקים בפומבי, הם ילידי ישראל-ישראל וילידי ישראל ממוצא מערבי – 63% ו-54% (בהתאמה). זאת, לעומת 32% מילידי המזרח ו-47% מקרב האחרים.

ביחס להופעה "היפית" והפרת החגים בפומבי, היחס השלילי עולה על היחס החיובי בכל קבוצות המוצא.

V. זהות והזדהות יהודית

א. השתייכות

מספר שאלות בדקו את תחושת השייכות לעם היהודי ולישראל. הנחקרים נשאלו האם הם מרגישים שהם חלק מהעם היהודי בעולם (כ-68% השיבו "בהחלט כן"), והאם הם מרגישים ישראלים (74% השיבו "בהחלט כן"). אחוז נמוך יותר רוצים להיוולד כיהודים (57%) וכישראלים (51%).

קצת למעלה משני שלישי סבורים שהעם בישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ-לארץ, אך עם זאת, שיעור דומה סבורים שליהודים בארץ ובעולם גורל משותף (69% ו-70% בהתאמה).

בכל קבוצות המוצא, רוב הנבדקים מרגישים חלק מהעם היהודי, יוצאי המזרח ובניהם יותר מאחרים (כ-75% לעומת כ-60% בהתאמה). כאשר מדובר בהשתייכות ישראלית, כ-60% מילידי המערב מרגישים כך לעומת רוב גדול יותר (70%-80%) מהאחרים. מעניין לציין שילידי ישראל שהם בני לילידי הארץ, מרגישים ישראלים קצת פחות בהשוואה לילידי הארץ האחרים (70% וכ-80% בהתאמה).

בקרב ילידי המערב וילידי המזרח, אין הבדל בין הרגשת ההשתייכות היהודית והישראלית, ואילו בקרב ילידי הארץ ההרגשה כישראלים גוברת על ההרגשה כחלק מהעם היהודי בעולם. אצל עולי חבר העמים המגמה הפוכה: כשליש מהם מרגישים שייכות לעם היהודי ועוד פחות – כרבע – לישראל.

כ-80% מילידי המזרח ובניהם סבורים שליהודי ישראל וליהודי הגולה גורל משותף, לעומת כ-70% מקרב ילידי ישראל-ישראל ויוצאי המערב. ואילו ילידי ישראל ממוצא מערבי ועולי חבר העמים חושבים כך פחות מאחרים כ-60%. הערכה זו קיימת בצד ההערכה שהעם בישראל הוא אחר מאשר היהודים בחוץ-לארץ. עולי חבר העמים וילידי ארצות המערב סבורים כך קצת יותר מהאחרים (כ-80% לעומת כ-70% מקרב האחרים).

האם היו רוצים להיוולד כיהודים וכישראלים?

כמחצית מילידי ישראל בני לילידי הארץ וילידי ישראל ממוצא מערבי משיבים בחיוב על שתי השאלות. אצל קבוצות המוצא האחרות קיים הבדל בין רצונם להיוולד כיהודים ובין רצונם להיוולד כישראלים, כשהשתייכותם היהודית גבוהה ביחס להשתייכותם הישראלית בהפרש של כ-10%. אך עדיין הרצון להיוולד כיהודי גבוה הרבה יותר אצל יוצאי המזרח ובניהם כ-70% לעומת כ-50% מילידי המערב ובניהם וילידי ישראל-ישראל, ולעומת כ-30% מקרב עולי חבר העמים.

כך גם לגבי הרצון להיוולד כישראלים. כשני שלישי מקרב ילידי המזרח ובניהם השיבו בחיוב

לעומת כמחצית מילידי ישראל בנים לילידי הארץ וממוצא מערבי, לעומת כ-40% מילידי המערב. מעולי חבר העמים השיבו כך 17% (ראה לוח 4.21).

לוח 4.21

הרגשת השתייכות לעם היהודי בעולם ולישראל, לפי מוצא

אחוז המשיבים בחיוב

מוצא: הנחקר אביו	מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
מרגיש שאתה חלק מהעם היהודי בעולם (כן בהחלט)	79	75	60	58	62	35	63
מרגיש ישראלי (כן בהחלט)	77	83	69	78	61	24	68
היה רוצה להיוולד יהודי (מאוד רוצה)	76	70	52	51	52	29	57
היה רוצה להיוולד ישראלי (מאוד רוצה)	65	66	50	51	43	17	51
העם היהודי בישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחו"ל (בהחלט מסכים, מסכים)	66	69	71	73	77	83	71
ליהודי ישראל וליהודי הגולה גורל משותף (בהחלט מסכים, מסכים)	79	81	68	61	69	57	68

נראה אפוא כי תחושת הישראליות והתחושה שהעם בישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ-לארץ, מקיפות רוב של כ-70%-80% כמעט מקרב כל קבוצות המוצא (להוציא עולי חבר העמים).

קיים גם הבדל לגבי ההנחה שליהודי ישראל והגולה גורל משותף, ושקיימת תחושה של השתייכות לעם היהודי בעולם. כ-70%-80% מקרב ה"מזרחיים" לעומת 60% מה"מערביים" וישראל-ישראל השיבו בחיוב.

באשר לרצון להיוולד כישראלי וכיהודי, כאן ניתן בבירור לראות הבדל בין כ-70%-80% מילידי המזרח ובניהם שהשיבו בחיוב לעומת כ-50% מקרב המערביים ובניהם ומקרב ילידי ישראל בנים לילידי הארץ.

כלומר למזרחיים הרגשת השתייכות יהודית וישראלית חזקה יותר מאשר לאחרים; לעולים מחבר העמים תחושת השתייכות חלשה יחסית (כ-20%-30%).

ב. מרכיבי זהות יהודית כמניעים להזדהות יהודית

הנחקרים נשאלו על מספר מרכיבי זהות – מרכיבים דתיים, לאומיים, היסטוריים, תרבותיים וחברתיים. הם נתבקשו להעריך את מידת השפעה של כל אחד משבעה-עשר מרכיבי הזהות על ההרגשה שהם חלק מהעם היהודי ורוצים להיות חלק ממנו. הרוב מייחסים השפעה לכל

אחד מהמרכיבים, אך עוצמת ההשפעה משתנה ממרכיב אחד למשנהו. לוח 4.22 מציג את מדרג מרכיבי הזהות לפי אחוז המשיבים "משפיע מאוד", כשבטור השמאלי, לגבי כל אחת מקבוצות המוצא מופיע סה"כ אחוז המייחסים השפעה – "משפיע מאוד" ו"משפיע".

לוח 4.22

מידת ההשפעה של מרכיבי הזהות היהודית, לפי מוצא (באחוזים)

% במדגם המשולב (N=2839)	עולי חבר העמים (N=373)		מערב מערב (N=508)		ישראל מערב (N=359)		ישראל ישראל (N=416)		ישראל מזרח (N=714)		מזרח מזרח (N=385)		מוצא: הנחקר אביו	
	"משיפיע מאוד"	סה"כ משיפיע	"משיפיע מאוד"	סה"כ משיפיע	"משיפיע מאוד"	סה"כ משיפיע	"משיפיע מאוד"	סה"כ משיפיע	"משיפיע מאוד"	סה"כ משיפיע	"משיפיע מאוד"	סה"כ משיפיע		"משיפיע מאוד"
93	66	88	38	92	66	93	71	91	65	95	72	99	79	הקמת המדינה
93	65	87	41	88	62	91	60	92	67	96	73	96	79	בית ההורים
92	64	82	33	88	63	94	69	93	63	96	72	96	77	המלחמות שעברנו
92	61	81	34	90	60	93	64	91	57	95	69	97	77	העובדה שחי בארץ
82	48	57	17	78	42	80	44	80	44	91	60	96	72	סדר פסח
85	52	60	18	81	46	88	56	86	51	92	64	95	69	השפה העברית
79	41	49	18	62	34	61	32	61	32	80	53	90	68	נרות שבת
78	44	57	15	71	38	75	38	76	41	87	58	93	66	הדת של העם היהודי
74	39	56	19	70	32	73	30	68	34	83	50	91	64	נרות חנוכה
91	57	94	46	94	63	91	60	90	56	90	57	92	63	שואת יהודי אירופה
78	40	64	18	76	32	74	36	78	37	85	52	91	61	עזרה הדדית
87	47	84	32	88	50	85	48	86	44	86	50	91	53	אושויץ
76	36	68	15	80	37	74	31	74	35	73	39	86	53	ההיסטוריה של 3,000 שנה
78	37	54	15	76	37	78	38	77	31	87	44	86	49	מאבק לצדק חברתי
82	42	67	25	82	41	80	37	82	39	86	50	87	48	לימוד
81	42	77	29	82	47	80	40	78	39	81	46	89	48	מרד גטו וורשה
65	27	27	8	65	39	73	25	66	26	72	32	79	39	ספרות עברית

בלוח נראה כי מרכיבי הזהות של החוויה הציונית – עצם החיים בארץ, הקמת המדינה, המלחמות שעברנו ובית ההורים מוערכים כ"משפיעים מאוד" קצת יותר על יוצאי המזרח מאשר על האחרים. כ-80% מיוצאי המזרח משיבים שיש השפעה רבה לכך על הזדהותם היהודית, לעומת כ-70% מבניהם, וכ-63% מקרב האחרים. חשוב לציין שילידי ישראל בניו לילידי הארץ מייחסים פחות חשיבות לעצם החיים בארץ בהשוואה לאחרים: 57% מהם השיבו כך לעומת 64% מילידי ישראל-מערב, 69% מקרב ילידי ישראל-מזרח, ולעומת 60% מילידי המערב ו-77% מקבוצות המזרחיים.

ההבדל הבולט ביותר בין המזרחיים ובניהם לבין האחרים הוא במרכיבי הזהות הקשורים לדת

ולמסורת היהודית. הערכת ההשפעה של מרכיבים אלה על הזדהות יהודית גבוהה הרבה יותר אצל המזרחיים ובניהם בהשוואה לכל האחרים. כך לגבי סדר פסח, נרות שבת, הדת של העם היהודי, נרות חנוכה ועזרה הדדית בין יהודים (ראה לוח 4.22).

לפי מדרג ההשפעה בקרב קבוצות המוצא השונות, עולה כי החוויה הציונית המשותפת – הקמת המדינה, בית ההורים, המלחמות שהיו בארץ, והעובדה שחיים בארץ – תופשים את המקומות הראשונים בדרגת השפעתם. אלו הם ארבעת מרכיבי הזדהות המשפיעים ביותר אצל ילידי המזרח וגם בקרב ילידי הארץ ממוצא מזרחי או בנים לילידי הארץ ממוצא מערבי. ואילו בקרב ילידי ארצות המערב השואה מצטרפת לארבעת מרכיבי החוויה הציונית.

השוואה בין ותיקים (מקרב כל קבוצות המוצא) לבין עולי חבר העמים

בהשוואה בין עולים לוותיקים, קיימות מספר מגמות בולטות לגבי מידת ההשפעה של מרכיבי הזדהות השונים על הזדהות יהודית.

ראשית נציין כי בקרב עולי חבר העמים אחוז המציינים "משפיע מאוד" נמוך ביחס לכל הקבוצות האחרות. אך כאשר נבחנת סך כל ההשפעה ("משפיע מאוד" ו"משפיע") נראה כי קיים פער בולט בשיעור ההשפעה הזו בינם לבין הוותיקים בעיקר בהתייחס למניעי ההזדהות של המרכיב הדתי והתרבותי. הבדלים אלה מצטמצמים כאשר מדובר בהשפעת השואה והנושאים הקשורים בה, ובחוויה הציונית של עצם החיים בארץ והנושאים המתקשרים אליה (ראה לוח 4.23).

לוח 4.23

מידת ההשפעה של מרכיבי הזהות היהודית כמניעים להזדהות יהודית - השוואה בין ותיקים ועולי חבר העמים לפי דירוג סדר חשיבותם, ולפי מידת ההשפעה (באחוזים)*

עולי חבר העמים		ותיקים		מרכיבי הזהות:
% סה"כ ההשפעה ("משפיע מאוד" ו"משפיע")	דירוג ההשפעה	% סה"כ ההשפעה ("משפיע מאוד" ו"משפיע")	דירוג ההשפעה	
89	2	94	1	הקמת המדינה
82	5	93	2	המלחמות שעברנו בישראל
81	6	93	3	העובדה שאתה חי בארץ
87	3	92	4	ההורים שלך / הבית בו גדלת
94	1	91	5	השוואה
60	11	88	6	השפה העברית
67	9	88	7	לימוד
84	4	87	8	אושוויץ (מחנה ההשמדה)
57	14	86	9	סדר פסח
77	7	82	10	מרד גטו ורשה
54	15	82	11	המאבק לצדק חברתי
58	12	81	12	הדת של העם היהודי
64	10	81	13	העזרה שיהודים נותנים זה לזה
68	8	77	14	ההיסטוריה של למעלה מ-3,000 שנה
57	13	77	15	הדלקת נרות חנוכה
49	16	71	16	נרות שבת
27	17	70	17	ספרות עברית

* כאשר הדירוג זהה דורג כראשון המרכיב שבו אחוז המשיבים "משפיע מאוד" – גבוה יותר.

בחירת דירוג השפעתם של המרכיבים השונים מעלה כי עצם הקמת המדינה, החיים בארץ, בית ההורים והשוואה מדורגים במקומות הראשונים (1-5), הן בקרב ותיקים והן בקרב העולים, פרט לשוואה ולמרכיביה (גטו ורשה ואושוויץ), שמדורגים אצל עולי חבר העמים במקום גבוה יותר (1, 4 ו-7 לעומת 5, 8 ו-10 בקרב הוותיקים).

השפה העברית תופשת מקום גבוה יותר אצל ותיקים מאשר בקרב עולי חבר העמים (מקום 6 לעומת 11), ואילו ההיסטוריה היהודית העתיקה תופשת מקום גבוה יותר אצל עולי חבר העמים מאשר אצל הוותיקים (מקום 8 לעומת 14 בהתאמה).

הבדל בולט נוסף בדירוג הוא של סדר פסח (מקום 9 אצל הוותיקים ו-14 אצל העולים), ושל המאבק לצדק חברתי (מקום 11 לעומת 15).

VI. ערכים

נבדקו שלושה סוגי ערכים. שניים מהם כעקרונות מנחים בחיים: א. ערכים כלליים; ב. מצוות הדת; השלישי – ג. טקסים מסורתיים של מחזור החיים. לגבי שני הראשונים נשאלו הנחקרים: "עד כמה חשוב לך שכל אחד מהבאים יהיה עקרון מנחה בחייך?". לגבי הטקסים המסורתיים של מחזור החיים נשאלו: "עד כמה חשוב לך שאתה או שבמשפחתך יעשו את כל אחד מהדברים הבאים?".

א. ערכים כלליים

בקרב כל קבוצות המוצא שלושה עקרונות כלליים מדורגים כ"חשובים מאוד" בראש הרשימה; כיבוד הורים, להיות שלם עם עצמך ולהקים משפחה. (אצל עולי חבר העמים העקרון של שלמות פנימית נמוך יותר אך עדיין כיבוד הורים והקמת משפחה מדורגים ראשונים). ברמת האחוזים – הערכים הכלליים הקשורים לכיבוד הורים, הקמת משפחה ושלמות פנימית נתפסים כ"חשובים מאוד" על ידי כ-80%-90% מקבוצות המוצא השונות.

הערכים המתייחסים לנהנתנות: נסיעה לטיול ובילוי בחוץ-לארץ, "עשיית כסף" והנאה אסתטית – מדורגים בקרב כל קבוצות המוצא במקומות האחרונים אך "להנות מהחיים" מדורג גבוה יותר.

ערכים הקשורים לחברות טובה, לאזרחות טובה, לפיתוח עצמי כולל ערכים הקשורים לחופש אישי והנאה מהחיים נתפשים כ"חשובים מאוד" על ידי כ-60%-70% מקרב קבוצות המוצא השונות.

ערכים של הבנת האחר ותרומה לחברה נתפשים כחשובים מאוד על ידי כ-50%-60% מקרב הקבוצות השונות, ואילו ערכי הנהנתנות – בילוי והנאה אסתטית "חשובים מאוד" ברמה של כ-20%-30%. "לעשות הרבה כסף" מופיע במקום האחרון וחשוב מאוד לכ-20%.

ככלל, עולי חבר העמים מייחסים חשיבות באופן דומה לאחרים, אך נוטים להשיב "חשוב מאוד" פחות מאחרים (ראה לוח 4.24).

לוח 4.24

ערכים כלליים כעקרונות מנחים, לפי מוצא

(אחוז המשיבים "חשוב מאוד")

מוצא: הנחקר אביו	עולי חבר העמים (N=373)	מערב מערב (N=508)	ישראל מערב (N=359)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מזרח (N=714)	מזרח מזרח (N=385)	% במדגם המשולב (N=2839)
ערכים כלליים אוניברסליים כעקרונות מנחים: "עד כמה חשוב לך שכל אחד מהבאים יהיה עקרון מנחה בחייך?"							
לכבד הורים	77	86	86	83	88	92	86
להיות שלם עם עצמך	48	77	82	82	84	82	78
להקים משפחה	62	81	75	77	79	88	77
להיות חבר טוב ונאמן	54	67	69	70	75	70	69
להצליח בעבודה או בלימודים	43	64	62	63	71	70	63
ללמוד ולקרוא לשם הרחבת אופקים	51	61	67	59	67	65	64
להנות מהחיים	37	58	62	68	67	66	61
להיות חופשי לבחור איך להתנהג	43	64	71	67	62	58	61
להיות אזרח טוב	29	62	64	52	64	73	59
לתרום לחברה	14	55	52	51	62	63	52
להבין את ההשקפה של אנשים אחרים	28	49	54	50	56	60	50
לבלות, לטייל, להתנסות בחוץ-לארץ	29	34	35	40	39	33	36
להנות מיופי	28	37	30	28	28	35	31
לעשות הרבה כסף	17	19	19	26	28	24	23

ב. ערכים יהודיים

בעוד שבחשיבות שמייחסים לערכים אוניברסליים כעקרון מנחה בחיים לא נמצאו הבדלים בולטים לפי קבוצות מוצא, קיים הבדל ניכר לפי מוצא, במידת החשיבות שמייחסים לערכים יהודיים כעקרונות מנחים בחיים. "לחיות בארץ" הוא הראשון בשכיחותו בקרב כל קבוצות המוצא (ובמקום שני אצל עולי חבר העמים). לאחר ערך זה תופשים את המקומות הראשונים אצל כל הקבוצות: "להרגיש חלק מהעם היהודי" ו"לציין את חגי ישראל בדרך כלשהי".

במקומות האחרונים בחשיבות מופיעים הערך של שמירת השבת לפי המסורת הדתית והערך של להיות דתי ולשמור מצוות – כך אצל כל קבוצות המוצא.

קיימים מספר הבדלים בולטים במידת החשיבות שמייחסים לערכים היהודיים לפי מוצא:

1. קיים פער בין ילידי המזרח לבין בניהם, ילידי ישראל ממוצא מזרחי, במידת החשיבות שמייחסים לכל אחד מהערכים היהודיים כעקרונות מנחים בחיים. ערכים אלה חשובים להורים ילידי המזרח יותר מאשר לבניהם – ילידי הארץ. הפער בולט בעיקר כשמדובר בשמירת מצוות, והוא בסביבות ה-15%. כך לגבי עצם הערך להיות דתי, לשמור על

השבת לפי המסורת הדתית, לשמור כשרות, לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת הדתית. כך לגבי הערך של אמונה באלוהים וגם לגבי ציון השבת בדרך כלשהי (ראה לוח 4.25).

2. במידת החשיבות שמייחסים לערכים אלה של היהדות, קיים פער ניכר בין ה"מזרחיים" ילידי המזרח ובניהם, לבין ה"מערביים" ילידי המערב ובניהם וילידי ישראל בנים ילידי הארץ. ערכים אלה חשובים הרבה יותר ל"מזרחיים" ופחות יחסית לכל האחרים. גם הערך "לחיות בארץ", שמדורג ראשון אצל כל הקבוצות, חשוב מאוד לכ-75% מהמזרחיים – הקבוצה הראשונה ול-60% מהמערביים – הקבוצה השנייה. הפערים גדולים כאשר מדובר בכל אחד מהערכים האחרים: הפער בין החשיבות הממוצעת לכלל ערכי היהדות שמעניקים ילידי המזרח ובניהם ובין החשיבות הממוצעת שמעניקים ילידי המערב ובניהם וילידי ישראל-ישראל נע בין כ-20% לכ-30%. הפער גדול בעיקר כשמדובר בחשיבות שמייחסים לאמונה באלוהים, לשמירת כשרות ולציון החגים לפי המסורת הדתית. המזרחיים מייחסים לכך חשיבות גדולה כמעט פי שתיים מאשר המערביים. לוח 4.25 מראה פעם נוספת שילידי ישראל בנים ילידי הארץ דומים ל"מערביים" הרבה יותר מאשר ל"מזרחיים".

לוח 4.25

ערכים יהודיים כעקרונות מנחים, לפי מוצא

(אחוז המשיבים "חשוב מאוד")

מוצא: הנחקר אביו	מערב מערב (N=508)	ישראל מערב (N=359)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מזרח (N=714)	מזרח מזרח (N=385)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
ערכים יהודיים כעקרונות מנחים: "עד כמה חשוב לך שכל אחד מהבאים יהיה עקרון מנחה בחייך?"							
לחיות בארץ	60	60	51	71	78	29	60
להרגיש חלק מהעם היהודי	60	50	48	69	77	31	58
לחגוג ולציון את חגי ישראל בדרך כלשהי	49	50	47	67	77	28	54
לעזור לנזקקים	50	51	47	60	69	19	51
להאמין באלוהים	36	32	40	60	75	17	45
לציון את השבת בדרך כלשהי	33	33	33	50	63	12	39
לתרום כסף לצדקה	34	33	36	48	57	11	38
לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת הדתית	30	27	33	50	63	8	37
לשמור כשרות	26	27	32	51	64	10	37
לשמור על השבת לפי המסורת הדתית	20	20	23	35	50	8	27
להיות דתי (לשמור מצוות)	14	20	21	26	42	8	22

השוואה בין הוותיקים מכל קבוצות המוצא לבין עולי חבר העמים

בקרב עולי חבר העמים מצטיירת התמונה הבאה: הנטייה שלהם לציין שערכים יהודיים חשובים "מאוד" כעקרונות מנחים בחיים נמוכה ביחס לכל קבוצות המוצא האחרות (לוח 4.25), אך יחד עם זאת גם כאשר משווים את כלל החשיבות שמייחסת לערכים היהודיים קיים פער ניכר בין ותיקים מכל קבוצות המוצא ובין עולי חבר העמים. הפער הניכר ביותר (37%) קיים לגבי כלל החשיבות שמייחסים לקיום החגים בדרך המסורתית הדתית ולשמירת כשרות.

לאחר מכן קיים פער של כ-25% לגבי הערך של האמונה באלוהים וציון השבת בדרך דתית מסורתית או אף ציון השבת בדרך כלשהי. פער של כ-20% קיים לגבי הערך "להיות אדם דתי (לשמור מצוות)". פער של כ-15% קיים לגבי הערכים "לחיות בארץ", או "לתרום כסף לצדקה", והפרש של כ-10% קיים לגבי הערכים "להיות חלק מהעם היהודי", "לעזור לנזקקים" ו"לציין את חגי ישראל בדרך כלשהי". חשוב לציין שלמרות הפער באחוזים הרי שדירוג הערכים היהודיים זהה בקרב עולים וותיקים (ראה לוח 4.26).

לוח 4.26

אחוז המייחסים חשיבות לערכים יהודיים בקרב ותיקים

(מקבוצות מוצא שונות) ובקרב עולי חבר העמים

דירוג	האחוז מקרב כל קבוצות המוצא הנחקרות	אחוז מקרב עולי חבר העמים	דירוג	סה"כ מייחסים חשיבות לכל אחד מהערכים הבאים:
1	97	89	1	לעזור לנזקקים
2	92	82	2	להיות חלק מהעם היהודי
3	91	82	3	לחגוג את חגי ישראל בדרך כלשהי
4	91	75	4	לחיות בארץ
5	85	69	5	לתרום כסף לצדקה
6	74	51	6	להאמין באלוהים
7	71	47	7	לציין את השבת בדרך כלשהי
8	68	31	8	לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת הדתית
9	63	26	9	לשמור כשרות
10	52	27	10	לציין את השבת לפי המסורת הדתית
11	49	30	11	להיות אדם דתי, שומר מצוות

ג. טקסי מחזור החיים

בנוסף לשאלות על ערכים כלליים וערכים יהודיים נשאלו הנחקרים עד כמה חשוב להם שבמשפחתם ייערכו הטקסים הדתיים היהודים לציון השלבים השונים של מחזור החיים: ברית מילה, בר/בת-מצווה, נישואים וטקסים הקשורים במוות (קבורה, קדיש ושבעה). מתשובותיהם עולה כי הקבוצה ה"מזרחית" (יוצאי המזרח ובניהם) מייחסת חשיבות רבה לכל טקסי מחזור החיים – 90% ו-80% בהתאמה השיבו כך לגבי כל אחד מהם (להוציא בת-מצווה). ואילו ה"מערביים" מייחסים חשיבות רבה לטקסים אלה בשיעור נמוך יותר (50%-60%). אצל עולי חבר העמים כ-30% משיבים שטקסים אלו "מאוד חשובים" להם.

ציון טקס בת-מצווה הוא בעל חשיבות נמוכה יחסית בקרב כל קבוצות המוצא (ראה לוח 4.27).

לוח 4.27**ייחוס חשיבות לטקסים מסורתיים של מחזור החיים, לפי מוצא****(אחוז המשיבים "חשוב מאוד")**

מוצא: הנחקר אביו	מזרח מזרח (N=385)	ישראל מזרח (N=714)	ישראל ישראל (N=416)	ישראל מערב (N=359)	מערב מערב (N=508)	עולי חבר העמים (N=373)	% במדגם המשולב (N=2839)
"עד כמה חשוב לך שאתה או שבמשפחתך יעשו, כל אחד מהדברים הבאים?"							
ברית מילה כטקס דתי	90	80	61	59	56	28	64
קדיש אחרי הורים	90	80	62	56	53	28	64
"שבעה"	89	80	61	55	52	23	62
טקס קבורה דתי	89	78	55	48	51	27	60
עליה לתורה בבר-מצווה	89	77	56	54	51	23	60
טקס נישואים בברכת רב	88	75	55	47	51	24	59
בת-מצווה	65	52	38	37	40	20	43

לוח 4.28

ייחוס חשיבות לטקסים מסורתיים של מחזור החיים –

השוואה בין הוותיקים לעולי חבר העמים

עולי חבר העמים	ותיקים	טקסי מחזור החיים:
סה"כ המייחסים חשיבות	סה"כ אחוז המייחסים חשיבות	
71	89	לשבת שבעה
78	88	לזמר קדיש אחרי הנורים
65	87	טקס ברית מילה
60	86	עליה לתורה בבר-מצווה
72	83	טקס קבורה דתי
61	81	טקס נישואים בברכת רב
61	74	בת-מצווה

גם כשמתייחסים לסך כל המייחסים חשיבות לטקסים אלה "חשוב מאוד" ו"חשוב", נראה כי קיים פער בין חמש קבוצות המוצא הוותיקות לבין עולי חבר העמים. הפערים שנמצאו הם: בין 20% ל-25% לגבי עליה לתורה בבר-מצווה, טקס ברית מילה, טקס נישואים בברכת רב, ו"שבעה". הפער מצטמצם לכ-10% לגבי החשיבות של אמירת קדיש, טקס קבורה דתי ובת-מצווה.

סיכום הממצאים לפי מוצא

ב"פרישת" קבוצות המוצא מהמזרחיים ביותר למערביים ביותר מתגלה חוקיות החוזרת כמעט בכל הנושאים שנבדקו במחקר. ככל שמזרחיים יותר, כך שומרים יותר על התנהגות יהודית מסורתית על כל מרכיביה וככל ש'נעים מערבה', כך שמירת המסורת הדתית פוחתת.

- חשוב לציין שנחקרים המעידים על עצמם שהם "מעורבים" כלומר שאחד ההורים מזרחי והשני אשכנזי, אימצו לעצמם בעיקר דפוסי התנהגות מערביים יותר, והם שומרי מסורת בדומה ל"אשכנזים".

- הבדלים לפי קבוצות מוצא קיימים בבירור ב"תרבות השבת". אצל יוצאי המזרח קיים דפוס מסורתי של הלכות שבת, דהיינו רובם מקיימים את מצוות השבת ובנוסף לכך השבת היא משפחתית באופן ברור. בניהם דומים להם באופי בילוי השבת, אך דרגת השמירה נמוכה יותר. ואילו, אצל כל האחרים – המערביים ובנים לילידי הארץ – אין אחידות רבה בשמירת השבת, פרט לנושא הבילוי המשפחתי והמנוחה.

- באשר לצינור חגים ומועדים – השתתפות בסדר פסח, המנעות מאכילת חמץ בפסח, צום יום הכיפורים והדלקת נרות חנוכה – מאפיינים חלק גדול מקרב כל אחת מקבוצות המוצא. אצל עולי חבר העמים התמונה שונה; בולטת השתתפות מועטת בסדר פסח ובצינור השבת ושאר החגים והמועדים.

- תפילה יומית, ביקור דרך קבע בבית-כנסת, הידע כיצד להתפלל מהסידור והנחת תפילין – כל אלה מקובלים הרבה יותר אצל יוצאי המזרח ובניהם מאשר אצל המערביים והם נחלת חלק קטן של עולי חבר העמים. גם מנהגים אחרים כמו כיסוי ראש, ביקור בקברי צדיקים, אמונה בהגנה שמספקת המזוזה – אופייניים הרבה יותר לילידי המזרח ובניהם ופחות לקבוצה השנייה – המערביים.

- כאשר נבחנים עיקרי האמונה כמו קיום האלוהים, כוח עליון, העולם הבא, העם היהודי כעם נבחר וכד', נראה כי בקרב יוצאי המזרח אמונה ללא עוררין רווחת הרבה יותר מאשר בקרב האחרים. אחוז המאמינים באמונה שלמה בכל אחד מהנושאים שפורטו יורד ממעל למחצית מקרב המזרחיים לכשליש מקרב המערביים ולחמישית מקרב עולי חבר העמים.

- רוב הנחקרים מקרב כל קבוצות המוצא סבורים שהמדינה צריכה להיות בעלת אופי יהודי אך לא דווקא דתי. חילוקי הדעות באים לידי ביטוי כאשר עולה השאלה האם המדינה צריכה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים יתנהלו על פי המסורת הדתית. רוב מקרב המזרחיים מצדדים בכך לעומת רוב מקרב המערביים – שמתנגדים לכך.

- בסוגיות דת ומדינה שנבדקו עולה תופעה מעניינת: מחד גיסא, רוב ניכר בעד שמירת הצינור הפומבי של השבת, אך מאידך גיסא, רוב ניכר בעד פתיחת מקומות בילוי בשבת.

רוב ניכר בעד שמירת כשרות במקומות ציבוריים, אך עם זאת קיימת התנגדות לא מעטה להתניית מתן תעודת כשרות למוסדות ציבור בכך שישמרו על מצוות אחרות. נזכיר כי מגמות אלו הסותרות לכאורה, משתלבות עם הטענה שהמדינה צריכה להיות בעלת אופי יהודי, אך לאו דווקא דתי. אך יתכן כי אין בכך משום סתירה ואף לא קריאה להפרת צביון השבת, אלא בצד ההכרה בשבת, קיימת הדרישה לאפשר בילוי בשבת (בתי-קפה, מסעדות, קולנוע) למעוניינים בכך. לכך גם מתלווה הפער שבין התמיכה בהנהגת נישואים אזרחיים במדינה לבין מידת העניין באופציה זו עבור הנחקר ובני משפחתו. כלומר שתמיכה באפשרות לנישואים אזרחיים אינה מלווה בהכרח בבחירה אישית באפשרות זו.

- לפי קבוצות המוצא נראה כי ילידי המזרח מתנגדים לפתיחת מקומות בילוי בשבת יותר מכל האחרים, כולל בניהם ילידי ישראל ממוצא מזרחי. ילידי המזרח הם הקבוצה היחידה שיותר ממחציתה סבורים שיש להתנות מתן ההכשר למוסדות ציבור בשמירת מצוות אחרות. רוב מקרב האחרים (ממחצית ועד לשני שלישי) חושבים שאין לנהוג כך ומצטרפים אליהם כשלושה רבעים מעולי חבר העמים.

- בכל אחת מקבוצות המוצא, כולל עולי חבר העמים, קיים פער בין השוקלים בחיוב הנהגת נישואים אזרחיים במדינה לבין השוקלים בחיוב אפשרות זו לגבי עצמם או בני משפחתם. בנושא זה קיים הבדל ניכר בין יוצאי המזרח לבניהם. 42% מילידי ישראל ממוצא מזרחי תומכים בהנהגת נישואים אזרחיים במדינה לעומת 25% מילידי המזרח עצמם, וזאת בהשוואה ל-60% מה"מערביים" וילידי ישראל-ישראל. אחוז הסבורים שיבחרו בנישואים אזרחיים עבור עצמם ומשפחתם, (ה"בטוחים בכך" ואלה שהשיבו שישלבו טקס דתי נוסף לאזרחי) נמוך יותר בכל אחת מקבוצות המוצא (כ-10% מילידי המזרח, 20% מבניהם ובסביבות שליש מה"מערביים").

- מקרב עולי חבר העמים רוב מכריע (כ-80%) תומך בהנהגת נישואים אזרחיים וקצת פחות ממחצית (45%) שוקלים אפשרות זו לגבי עצמם.

- בכל קבוצות המוצא יש תמימות דעים לגבי גיוס בחורי ישיבות לצבא (כ-90% סבורים כך) וכשני שלישי תומכים בגיוס בנות דתיות.

- כאשר נבדקת מערכת היחסים הבין-קבוצתיים – עדות (אשכנזים-מזרחים), ותיקים ועולים, דתיים ולא-דתיים, נמצא שבכל אחת מקבוצות המוצא היחסים בין דתיים ללא-דתיים נתפסים כבעייתיים ביותר הן כשלעצמם והן ביחס ליחסים בין-קבוצתיים אחרים. רוב של 75% ומעלה בקרב כל אחת מהקבוצות סבורים שהיחסים בין דתיים ללא-דתיים אינם טובים.

- כשנבדקו תגובות להתנהגות והופעה חיצונית הקשורה לשמירת דת ומסורת נראה כי בסך הכל ההרגשות כלפי תופעות חיצוניות של שמירת מסורת הן חיוביות. אך הרגשה "מאוד

חיובית" אינה רבה במיוחד. כך לגבי חבישת כיפה, הנוהג לנשק מזוזה, נשים בכיסוי ראש, לובשי טלית קטן "בחוץ", או תלבושת חרדית. ההרגשה החיובית דועכת ככל שנעים ממזרח למערב. יחד עם זאת הפרת החגים בפומבי כמו רכיבה על אופניים ביום כיפור ואכילת חמץ בפסח בפומבי – מעוררות רגשות שליליים בקרב כל קבוצות המוצא.

בדיקת זהות והשתייכות יהודית מעלה את התמונה הבאה: תחושת הישראליות וההערכה שהעם בישראל הוא עם אחר מאשר העם היהודי בעולם, מקיפה רוב של כ-70%-80% מקרב כל קבוצות המוצא (להוציא עולי חבר העמים). בדיקת הרצון להיוולד כיהודי וכישראלי מצביעה על הבדל ברור בין כ-70%-80% מילידי המזרח ובניהם שהיו רוצים בכך, לעומת כ-50% מקרב המערביים וילידי ישראל בנים לילידי הארץ. כך גם לגבי הכרת הגורל המשותף עם יהודי העולם ותחושת השייכות לעם היהודי בעולם. כלומר, למזרחים הרגשת השתייכות יהודית חזקה יותר מאשר לאחרים. אצל עולי חבר העמים תחושות אלו – חלשות יחסית (בסביבות 30%).

בבדיקת מרכיבי הזהות היהודית כמשפיעים על ההרגשה של להיות חלק מהעם היהודי, נראה כי הקמת המדינה, בית ההורים, המלחמות שהיו בארץ ועצם החיים בארץ – הם שתופשים את המקום הראשון בחשיבותו בקרב כל הקבוצות (פרט לעולי חבר העמים).

מבדיקת ערכים אוניברסליים וערכים יהודיים כ"עקרונ מנחה בחיים", ומבדיקת חשיבות טקסי מחזור החיים, נראה שלגבי הערכים האוניברסליים לא נמצאו הבדלים בולטים מאוד לפי מוצא, אך קיים הבדל ניכר במידת החשיבות שמייחסים לערכים יהודיים כעקרונות מנחים בחיים. בנושא זה קיים פער בולט בין המזרחיים לבין האחרים, וכמו כן ערכים אלה חשובים לילידי ארצות המזרח יותר מאשר לבניהם – ילידי הארץ. הפער בולט בעיקר כשמדובר בשמירת מצוות: בעצם הערך "להיות דתי", בשמירת שבת, חגים וכשרות. גם בערך "לחיות בארץ" קיים פער בין מזרחיים ומערביים (75% לעומת 60% בהתאמה), כאשר ילידי ישראל בנים לילידי הארץ מייחסים לכך פחות חשיבות מהאחרים. אצל עולי חבר העמים, החשיבות שמייחסים לערכים יהודיים כעקרונות מנחים בחיים נמוכה ביחס לכל קבוצות המוצא האחרות.

אותה המגמה חוזרת לגבי טקסי מחזור החיים; הקבוצה המזרחית מייחסת חשיבות רבה לכל הטקסים (80%-90%), הקבוצה המערבית מייחסת חשיבות רבה בשיעור נמוך יותר (בין 50%-60%) ועולי חבר העמים – פחות מאחרים.

חשוב לציין שרוב מקרב כל קבוצות המוצא סבורים שיש לתגבר את הנושא היהודי בלימודים בבתי-הספר ובשידורי הטלוויזיה הכללית והחינוכית.

ניתן לראות כי שמירה של יותר מסורות יהודיות בעוצמה גבוהה מאפיינת את יוצאי המזרח. ככל ש"נעים" מערבה – תופעה זו אופיינית פחות.

- אותה מגמה קימת בניתוח לפי קבוצות מוצא לגבי הזדהות יהודית וערכים יהודיים כמנחים בחיים. אך תחושת הישראליות וציון החגים בדרך הלא-דתית מקיפים את רוב שכבות האוכלוסייה.
- מבחינת סוגיות דת ומדינה עולה כי הרצון של הרוב הוא לחיים ברוח היהדות מתוך אפשרות בחירה.
- באשר לעולי חבר העמים, עדיין מוקדם להכליל ולאפיין קבוצה זו, שהיתה זרה לערכי היהדות במשך עשרות שנים, כיוון שהיא בעיצומו של תהליך הקליטה בארץ.

פרק 5

ראיה מסכמת של ממצאי המחקר

לאור אירועים פוליטיים וחברתיים בישראל נראה היה לחוקרים שיש מקום לבדוק האם החברה הישראלית הולכת ונעשית דתית יותר, או שמא חלה הקצנה בעמדות החיוביות והשליליות ביחס לאמונה דתית והתנהגות דתית. זאת על רקע תופעות כמו הפוליטיזציה של הדתיות כפי שניכרה במסע הבחירות של נתניהו ("נתניהו טוב ליהודים"), או העלייה המתמדת בכוחה ובהשפעתה של מפלגת ש"ס הדתית-עדתית, או הניסיונות לקשור עדתיות ודתיות להחמרה ביחסים בין פלגים בחברה. ברם, נמנענו במחקרנו מעיסוק בפוליטיקה, אם כי אירועים מעין אלה בהחלט עשויים להדהד במוחם של המרואיינים, הן במבט לאחור והן כראיית הנולד. ואכן, כבר בתחילת הראיון, קיים רמז לרמת עניין הולכת וגוברת בנושאי דת. ב-1991, 61% מהמרואיינים אמרו שהם "מתעניינים מאוד" או "מתעניינים" ב"שאלות המתייחסות למקומה של הדת במדינת ישראל". ב-1999, שיעור זה עלה ל-69%. על-פי תפיסת המרואיינים, חלה גם החמרה משמעותית ביחסים הבין-קבוצתיים בישראל, בייחוד בקבוצות הנבדלות באופיין הדתי.

המחקר הנוכחי הוא דוגמה יוצאת דופן של המשכיות במחקר חברתי. הוא מטפל ברוב הנושאים והשאלות אליהם התייחסנו במחקר הקודם. השימוש בשאלות המנוסחות באופן זהה מאפשר להעריך את מידת השינוי והיציבות לאורך תקופה של כמעט עשר שנים. יחד, שני המחקרים משמשים כסמנים של מגמות חברתיות.

לסוג זה של מחקר חוזר יש יתרון נוסף בכך שהוא מאפשר להעמיק בסוגיות העולות מתוך המסקנות של המחקר הקודם. למשל, המחקר הקודם (1991) העלה הבדלים בין ההגדרה העצמית של הנחקרים את אופי הזהות הדתית שלהם לבין דיווחיהם על התנהגותם היהודית-דתית. הבדל זה קיים גם במחקר הנוכחי (1999), בכך שהמגדירים עצמם "לא-דתיים" ממשיכים לקיים את המסורת הדתית באופנים שונים. במחקר הנוכחי מוצעת דרך משוכללת יותר למדוד דתיות, אשר מצמצמת באופן ניכר את ההבדל בין הגדרת הזהות הדתית לבין ההתנהגות הדתית. המדד המעודן יותר מאפשר בחינה מעמיקה בהרבה של משמעות הגדרות-עצמיות כמו "דתי", "מסורתי" ואפילו "לא-דתי".

עוד שאלה העולה מהמחקר הקודם התייחסה להבדלים בין דוריים של קבוצות עדתיות בחברה הישראלית-יהודית: אלה שהגיעו לישראל מארצות המערב ("מערביים"), וקהילות המזרח שמקורן באפריקה ובאסיה ("מזרחיים"). במחקר 1991 נמצא כי בנים ליוצאי המערב היו דומים מאוד להוריהם באמונותיהם, במסורות ובערכים שלהם, בעוד שנראה היה שבניהם של יוצאי המזרח מתרחקים מהמסורתיות של הוריהם. המחקר הנוכחי מאפשר לבחון תופעה זו מקרוב, וכן לבחון מגמות בקרב ילידי ישראל בנים לילידי הארץ שמספרם באוכלוסיית המדגם עלה.

מוקד שלישי של המחקר הנוכחי קשור בהגעתם לישראל של מספר גדול מאוד של עולים מחבר העמים (ברית המועצות לשעבר). הרכב המדגם הקודם והראיונות בעברית לא היו יכולים לאפשר ייצוג הולם לקבוצה זו (המונה עתה כמעט 20% מהאוכלוסייה היהודית). לכן הפעם התווסף למדגם המקורי מדגם מייצג של עולים שעלו אחרי 1989. ה"מדגם המשולב" מייצג את כל היהודים הישראלים ב-1999, כולל עולים חדשים. ניתוח הנתונים על-פי מוצא עדתי מאפשר השוואה של עולי חבר העמים עם חמש קבוצות של ותיקים שנחלקים על-פי עדתיות וחלוקה דורית (יוצאי המזרח, בניהם, יוצאי המערב, בניהם, וילידי ישראל בני לילידי הארץ).

מחקר זה מאורגן, אם כן, על-פי שלושת הנושאים האלה. הפרק הראשון דן בשאלה הכוללת של יציבות ושינוי של ערכים, אמונות, מסורות ויחסים בין-קבוצתיים במשך העשור שחלף בין שני המחקרים. בפרקים 2 ו-3 של המחקר הנוכחי נבחנים מחדש היחסים בין זהות דתית לבין הצורות השונות של קיום מצוות ושל אמונות הנכללות בשני המחקרים. הסולם החדש של זהות דתית (המבוסס הפעם על שתי שאלות, זאת על זהות דתית ושאלה נוספת על מידת השמירה על המסורת הדתית) הוכח כמנבא טוב בהרבה מהשאלה היחידה על מידת השמירה על המסורת הדתית שנכללה במחקר מ-1991. הניתוח חשף ייצוג נרחב של שתי קבוצות בחברה הישראלית המגדירות עצמן "מסורתיות", אך הנבדלות ברמת השמירה על המסורת, כמו גם את ההבדלים בין קבוצות שדומות ברמת השמירה על המסורת, אך נבדלות בהגדרתן העצמית הדתית. ההשוואות האלה מתחילות ב"חרדים" בקצה אחד של הרצף ומסתיימת ב"אנטי-דתיים" בקצה האחר. ההתנהגויות והאמונות הקשורות לשמונת הטיפוסים הסולמיים של זהות דתית מקנות משמעות מוחשית לכל טיפוס.

הפרק הרביעי מתמקד במנבא האחר של ערכים ונוהגים, הוא העדתיות. דתיות ועדתיות אמנם קשורות זו בזו, אך המבט ההשוואתי בשש הקבוצות ה"אתניות" (דור ראשון ושני מארצות המזרח ומארצות המערב, דור שלישי של ישראלים ועולים חדשים מחבר העמים) מגדיר את המיקום החברתי של ההמשכיות והשינוי על פני המפה הסוציולוגית של ישראל היהודית.

פרק זה בא לסקור את הממצאים העיקריים ולשלב ביניהם. נסקור את מגוון הממצאים מנקודות המבט של כל פן של הנתונים שהוזכרו לעיל, כלומר: המשכיות ושינוי, אמונות ונוהגים הקשורים בכל אחד מדרגות הזהות הדתית, והאמונות והנוהגים הקשורים לרקע עדתי ובין-דורי.

I. יציבות ושינוי במשך העשור האחרון

1. זהות דתית, אמונות ונוהגים

התמונה של דתיות על-פי הגדרה עצמית שונה אך במעט ממה שהיתה בראשית העשור* (העולים מחבר העמים לא נכללו בהשוואה זו**). ב-1990 ההתפלגות עמדה על 15% דתיים (3% חרדים ועוד 12% דתיים), 42% מסורתיים ו-43% לא-דתיים (ובתוכם 5% אנטי-דתיים). ההתפלגות ב-1999 היתה 17% דתיים (5% חרדים ועוד 12% דתיים), 35% מסורתיים ו-48% לא-דתיים (ובתוכם 5% אנטי-דתיים). במשך העשור חלה ירידה (מ-42% ל-35%) בשיעור המגדירים עצמם מסורתיים. בה-בעת, קיימת עלייה מתונה בשיעור המגדירים עצמם "לא-דתיים" (מ-38% ל-43%), ויש רמז לעלייה במגדירים עצמם "חרדים". בתשובה לשאלה "היום, האם אתה חש דתי יותר או דתי פחות משהיית בעבר", ניכרת עלייה מ-1991 (מ-18% ל-23%) בשיעור המעידים על עצמם שהם "דתיים יותר", רובם מקרב המעידים על עצמם כדתיים עוד מקודם (לוח 2.11).

ניכרת גם עלייה ברמת הדבקות בכמה אמונות דתיות, בייחוד באמונה בשכר ועונש.

ביחס לשמירה על המסורת, התמונה מורכבת באותה מידה. בתשובה לשאלה הישירה "האם אתה נוהג לשמור על המסורת על כל דקדוקיה? (מקפיד, במידה רבה, שומר במקצת, לא שומר כלל)", אין שינוי: התפלגות התשובות ב-1991 היתה 14%-24%-41%-21% וב-1999 היא היתה 16%-20%-43%-21%. יש לשים לב שמספר המגדירים עצמם "לא-דתיים" כפול מזה של המגדירים עצמם "לא שומרים כלל".

הנבדקים תיארו את רמת השמירה על המסורת של הוריהם כגבוהה משלהם – 55% מההורים (בהשוואה ל-36% מהנבדקים) מצויים בקטגוריות "מקפיד" ו"במידה רבה". בתשובה לשאלה "עד כמה היית רוצה שילדיך ישמרו על המסורת הדתית", התפלגות התשובות היתה זזה בשני המחקרים (14%-27%-46%-13%). כפי שראינו ב-1991, ניכר גם היום שההורים מקווים שילדיהם ישמרו על המסורת יותר משהם עצמם עושים זאת, בייחוד בקרב ה"לא שומרים כלל". למרות היציבות בשמירת המסורת על-פי תשובות הנבדקים באופן כללי, יש ראיות לשינוי בקיום

* שאלה זו נשאלה בסקר שוטף של מכון גוטמן באוגוסט 1990 במסגרת המחקר "תרבות הפנאי בישראל".

** עולים חדשים אינם כלולים בחלק זה של הפרק כדי להבטיח שאפשר יהיה לייחס שינוי, אם קיים, למדגם דומה שנחקר ב-1991. מובן שעמדות והתנהגות של ותיקים עשויות להיות מושפעות מבואם של עולים חדשים.

של נוהגים טקסיים מסוימים. יש ירידה מסוימת בדיווח על הדלקת נרות שבת סמלית* (מ-56% ל-50%), בהימנעות מאכילת מזון לא כשר (64% ל-58%), ובחשיבות המיוחסת לקיום טקס נישואים דתי (69% ל-64%) – שלושה מהסמנים החשובים ביותר של התנהגות דתית בקרב מי שאינו שומר על המסורת. מהצד האחר, חלה עלייה בנוכחות בסדר פסח כלשהו, בכך שיש מזוזות בכל דלת בבית (רוב האוכלוסייה נוהגת כך) ובהקמת סוכה (מיעוט מהאוכלוסייה נוהגת כך). ובכל זאת, בנוכחות שגרתית בבית הכנסת בשבת ובחגים אין שינוי מ-1991 (25%) כמו גם במגוון סמנים אחרים של נוהגים דתיים.

בעוד ש-35% של היהודים בישראל מדווחים בשני המועדים שהם שומרים בקפידה ("על כל דקדוקיה") (16%) או "במידה רבה" (21%), מספר זה גבוה מעט יותר ממספר האנשים שמקיימים את מקבץ המצוות הנהוגים על-ידי האורתודוקסים. למשל, 27% "תמיד" נמנעים מנסיעה בשבת, 24% אינם מדליקים חשמל בשבת, 25% מתפללים בבית הכנסת בשבת בבוקר ובליל שבת, 26% מניחים תפילין בקביעות, וכד'. אם ה-10%-4% הנוספים שמקיימים את הנוהגים האלה "לעיתים קרובות" נלקחים בחשבון, כי אז מגיע ל-35% מספר המדווחים כי הם שומרים על המסורת בקפידה או "במידה רבה". יש לציין שוב שמספר זה גבוה בהרבה ממספר (17%) המגדירים עצמם "חרדים" ו-"דתיים", ולכן מצטרפים לכאן בהכרח משיבים מקרב שורות ה"מסורתיים". זו הסיבה שהמחקר הנוכחי משלב את שתי השאלות, על הזהות הדתית ועל מידת הדתיות, לסולם חדש. כך מתברר, ראה להלן ובפרק 2, ש-29% מהישראלים היהודים מגדירים עצמם "לא-דתיים ושומרים במקצת".

עובדה מרתקת העולה משני המחקרים של קרן "אבי-חי" היא המתאם הלא-שלם בין עצם הקיום של נוהגים מסוימים לבין ההגדרה העצמית הן הדתית והן של מידת שמירת המסורת. כך למשל, את נוהגי ערב שבת (נרות, קידוש, ארוחה חגיגית) מקיימים בקביעות 50% או יותר מהיהודים בישראל. דוגמה אחרת היא שיותר משני שלישים צמים ביום כיפור ונוכחים בבית הכנסת במשך חלק מהיום לפחות. פחות מפתיעה היא העובדה ש-22%-40% נמנעים מלעבור על מצוות "לא תעשה" בשבת, או ש-60% אחוז מקיימים חלק מחוקי הכשרות (44% שומרים על כלים נפרדים לבשר ולחלב). מספר גדול יותר מהנבדקים (68%) מקפידים לא לאכול חמץ בפסח. בסוכות, יותר מ-50% יושבים בסוכה כלשהי ו-40% מאזינים לקריאת המגילה בפורים. כ-70% טוענים ש"חשוב מאוד" שמשפחתם תקיים את הטקסים הדתיים הקשורים בלידה, בר-מצווה (מספר קטן יותר לבת-מצווה), נישואים ומוות. סדר פסח "חשוב מאוד" ל-85% מהנבדקים.

שיעור המשיבים "אף פעם לא" על קיום הנוהגים הללו נע מ-2% על השתתפות בסדר פסח

* ללא הקפדה על עיתוי וברכה.

מכל סוג שהוא, דרך 25% שאינם מציינים את השבת בדרך כלשהי או שאינם מקיימים כל היבט של הכשרות, 35% שאינם פוקדים את בית הכנסת ביום כיפור, ו-60%-65% ש"אף פעם" אינם נמנעים מנסיעה או הדלקת חשמל בשבת. התשובות לחיוב ולשלילה לשאלות על מנהגים ספציפיים, אינן עולות בקנה אחד עם ה-21% שמצהירים שהם "לא שומרים כלל" או עם ה-48% המגדירים עצמם "לא-דתיים".

ככלל, נראה כי יהיה נכון להסיק שביחס לקיום מצוות ב-1999, כמו גם ביחס לערכי הזהות והאמונה, אין כמעט שינוי לעומת ממצאי 1991. יציבות והמשכיות וכן סלקטיביות בקיום נוהגים, הן המסקנות העיקריות העולות מהנתונים בשתי התקופות. אך בהשוואת נתוני 1999 עם אלה מ-1991, נמצאה ירידה במספר המקיימים את המצוות הפופולריות ביותר, כמו שמירה על ערב שבת, הדלקת נרות, הקפדה על מזון כשר וקיום טקס נישואים דתי. למרות העלייה המתונה בקיום החגים, יש להסיק, כנראה, כי אלה עשויים להיות סימנים של ירידה קלה בקיום מצוות. העולים מחבר העמים תורמים להחרפת המגמה, אך הם אינם כלולים בסיכום זה עד עתה.

התמונה הכוללת, אם כן, היא של דרגה גבוהה של המשכיות יהודית במהלך העשור האחרון של המאה ה-20, המתבטאת בזהות דתית, באמונות ובקיום מסורת. הפן הראוי ביותר לציון בשני המועדים הוא דרגת הסלקטיביות בקיום המסורת. יש ראיות, מעטות אמנם, למגמה מסוימת של קיטוב בזהות דתית, לעלייה מעטה באמונה דתית, ולירידה מסוימת בקיום נוהגים דתיים פופולריים.

2. העם היהודי ועמדות ביחס ליהדות בחיים הציבוריים

רוב גדול של יהודים ישראלים (95%) חשים כי יש להם חלק בישראל ובעם היהודי. הזהות הישראלית "חזקה" קצת יותר מהזהות היהודית (74% לעומת 68% השיבו "כן בהחלט", על כל אחת מהזהויות). זאת ועוד: רוב הנבדקים (כ-80%) היו רוצים להיוולד באותן זהויות אילו היתה להם האפשרות להיוולד מחדש.

שינוי משמעותי יותר מסתמן בתפיסת העם היהודי בארץ ובתפוצות כשונים זה מזה. שני שלישים מהיהודים בישראל מסכימים כי "העם היהודי במדינת ישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ-לארץ". נתון זה גבוה ביותר מ-10% מזה שנרשם ב-1991. יש שינוי מקביל בשיעור המסכימים כי ליהודים בישראל וליהודי הגולה גורל משותף. הסכמה עם טענה זו פחתה בעשור שבין המחקרים מ-76% ל-70%.

נבדקים מייחסים את תחושת השייכות היהודית קודם כול למרכיבים קיומיים; להוריהם, לחיים בארץ, ולחווית המדינה. לתחושה שהם חלק מהעם היהודי הם מייחסים פחות חשיבות למרכיבים של אמונה, מסורת וחגים, ופחות מכול להיסטוריה העתיקה של העם היהודי. עם זאת, ניתוח "אובייקטיבי" יותר של המרכיבים האלה (לוח 1.9) מגלה כי הדת והמסורת קשורים

יותר לזהות יהודית מאשר החוויה הציונית (הקיומית). מההבדלים האלה בתוצאות – בין זו המבוססת על ההערכה הסובייקטיבית של הנבדקים לבין זו המבוססת על מתאם אובייקטיבי – אפשר להסיק כי למסורת השפעה חזקה יותר משהנבדקים עצמם מעריכים.

הנטיית התאומות האלה עשויות לעמוד ביסוד הסתירות, לכאורה, בעמדות לגבי יהדותה של המדינה. הנבדקים מחייבים את הקביעה כי למדינה צריך להיות אופי יהודי, אך לאו דווקא אופי דתי, כפי שהם מעידים גם לגבי עצמם. אולם הם חלוקים בדעתם בקשר להצעה "שהחיים הציבוריים במדינה יתנהלו לפי המסורת הדתית היהודית". לדוגמה, 74% שוללים את תופעת האנשים האוכלים חמץ בפסח בפומבי. יותר מ-60% מחייבים תוספת של לימודי יהדות בבתי הספר, ותוספת של דיון בנושאי יהדות בטלוויזיה. במקביל חלה התרחקות ברורה מכל פרשנות קשיחה של ההצעות האלה, כפי שבא לידי ביטוי בעניין המופחת (מ-71% ל-60% במהלך העשור) בכך ש"במוסדות ציבור בהחלט צריך שהאוכל יהיה כשר" ובעלייה המתונה (35% ל-40%) במספר התומכים "בהחלט" בפתיחת בתי הקולנוע ובהפעלת תחבורה ציבורית בשבת. כפי שכבר הוזכר, ניכרת עלייה מקבילה בתמיכה למיסודם של נישואים אזרחיים (43% ל-49%).

במחקר הנוכחי קיימים הדים לחוסר שביעות הרצון מפעילותה של הרבנות הראשית שנרשמה כבר במחקר מ-1991. אמנם הרוב (61%) סבורים שהרבנות צריכה להיות ממומנת מתקציב המדינה, אך קיימת ביקורת של הרוב (58%), כפי שהיתה גם בפעם הקודמת, על הנוהג של הרבנות להתנות מתן תעודת כשרות למוסדות בשמירת מצוות אחרות, וכפי שהוזכר, התמיכה בנישואים אזרחיים עלתה במקצת מ-43% ל-49%. כמו ב-1991, יותר מ-60% תומכים בכך שהקונסרבטיבים והרפורמים יהיו בעלי מעמד שווה לזה של האורתודוקסים.

בהערכת טיב היחסים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית, שיעור המשיבים שהיחסים בין הדתיים לבין הלא-דתיים "לא טובים" עלה מ-71% ל-82%, ובהקשר ליחסים בין עדות ישראל, שיעור המשיבים כך עלה מ-32% ל-51%. סממנים חיצוניים של זהות פלורליסטית אינם מעוררים הרגשות שליליות, על-פי המשיבים. תלבושת חרדית מעוררת הרגשות שליליות בקרב חלק מהנבדקים (37%), אך הרבה פחות מהופעה "היפית" (55%).

העניין הגובר, שצוין בתחילת הפרק, במקומה של הדת במדינה משתקף בנתונים האלה. ברור לעין כי הרוב הגדול בהחלט מזדהה כיהודי וישראלי, ותומך ברעיון שהמדינה, בייחוד בפן הציבורי שלה, צריכה לשקף ערכים יהודים, ושהממשלה צריכה ליטול חלק ביישום הציבורי.

כמעט שני שלישים תומכים בתוספת של לימודי יהדות בבתי הספר של החינוך הממלכתי הכללי ובתוספת של דיון בנושאי יהדות בטלוויזיה. עם זאת, ניכרת נסיגה מאכיפתה של המסורת, כמו ההקפדה על כשרות במקומות ציבוריים, או סגירה של בתי קולנוע בשבת. אם כך, השאלה על הביטויים החלופיים של היהדות, הן ברמת המדינה והן ברמת הפרט, נותרת פתוחה. מה הם

ביטויים אלה, כפי שרואים אותם הנבדקים? ברקע לשאלה הזו מהדהדת גם הדאגה הגוברת לנוכח היחסים המדרדרים בין הדתיים לבין הלא-דתיים, והחריגה של הרבנות מסמכותה בעיני הנבדקים.

3. ערכים

לנבדקים הוצגו שתי מערכות ערכים, אחת כללית והאחרת יהודית, והם התבקשו להעריך את חשיבותה של כל אחת מהמערכות כעקרונות מנחים בחייהם.

בהשוואה ל-1991, הערך "שייכות לעם היהודי" והערך "לחיות בארץ" איבדו קצת ממרכזיותם. זה אמנם מעניין, אך הערכים הללו עדיין מדורגים במקום גבוה ביותר. רק ערכים כמו קשרי משפחה ותחושת שלמות עצמית עולים עליהם.

מעניין לציין כי מערכת הערכים הקשורה בפיתוח אישי, כמו להיות חופשי לבחור איך להתנהג, להצליח בעבודה או בלימודים, להרחיב אופקים, להיות שלם עם עצמך ולהנות מהחיים, מדורגים כמקבץ אחרי ערכים קיומיים של משפחה ושל זהות יהודית וישראלית. אלה הן שאיפות אוניברסליות בעיקרן, אף שהן מלוות בחשיבות הגבוהה המיוחסת לציין חגים יהודים (לא בהכרח באופן דתי). מכאן נראה כי ציון החגים הוא הביטוי המוחשי לשייכות יהודית.

המקבץ השלישי קשור בקולקטיביזם-אלטרואיזם. הוא כולל ערכים כמו צדקה, עזרה לנזקקים, תרומה לחברה, להיות אזרח טוב, ולהבין את ההשקפה של אנשים אחרים. זו מערכת הערכים היחידה שחלה עלייה עקבית בחשיבותה מ-1991 ל-1999. כפי שנראה בהמשך, יש בערכים אלה ביטוי הן למסורת והן למודרניות. מעניין לציין כי הערכים בקוטב האחר, של חומרנות (כסף) ושל אסתטיקה (יופי) מצויים במקום נמוך בסולם החשיבות, וחשיבותם פחתה מאז 1991.

מערכת ערכים הקשורה בדת מדורגת בהמשך, ברמת חשיבות כמעט כמו אלטרואיזם. היא כוללת את האמונה באל, שמירה על כשרות ועל השבת וציון חגי ישראל. כפי שהוזכר, החגים, כמו השבת, נתפסים כ"עקרונות מנחים" חשובים כשהם מוגדרים במונחים כלליים (לצינים בדרך כלשהי) ולא דווקא במונחים הלכתיים.

לסיכום: היהודים בישראל רואים עצמם כמודרכים על-ידי היותם עם, והם ממוקדים סביב הישגיות המעורבת בהנאה, בשלמות עם עצמם, ובכיבוד האחר. ה"משפחה" קשורה קשר הדוק לשייכות יהודית, אף שהמשפחה חשובה לכול. חומרנות ונהנתנות, נשללות כערכים מרכזיים על-ידי רוב הישראלים. ראוי לציין, כי המחקר הנוכחי מאשש שערכים הקשורים למשפחה, לעם ולאלטרואיזם הם בעלי מתאם חיובי עם דתיות, בעוד שחומרנות ונהנתנות הם במתאם שלילי אתה.

תמונה זו לא היתה שלמה אילו לא היתה מוגדרת שוב בהקשר שבו כ-70% מהיהודים בישראל מדגישים (ב-1999 כפי שעשו ב-1991) כי "אורח החיים שלהם הוא ברוח הערכים של היהדות", על-ידי ההצהרה ש"אדם יכול להיות יהודי טוב גם אם הוא לא שומר על המסורת הדתית". תשעה אנשים מתוך עשרה סבורים כך.

II. סולם זהות דתית כמפתח להבנה

ההישג המרכזי של מחקר זה הוא, אולי, הגדרת סולם זהות דתית הבנוי מהגדרה עצמית של דתיות (מחרדי ועד לאנטי-דתי) וכן מהערכה עצמית של מידת השמירה על המסורת הדתית (משמירה בקפידה ועד "לא שומר כלל"). שילוב של שתי השאלות האלה ב"סולם גוטמן" מגביר את כושר הניבוי (בהשוואה ל-1991, אז נעשה שימוש רק בשאלת שמירת המסורת) ומצמצם במידה רבה, את הפער בין ההגדרה העצמית לבין רמות מקבילות של התנהגות דתית. הסולם המשופר גם משמש למתן "משמעות" להגדרה העצמית. עתה, אנו יכולים לציין את האמונות, הערכים וההתנהגויות המבטאות את ההגדרה העצמית כחרדי או כלא-דתי, או להבחין בין מי שמגדירים עצמם כמסורתיים ושומרים "במידה רבה" לבין אלה המגדירים עצמם כמסורתיים ושומרים "במקצת".

סולם הזהות הדתית (לוח 2.1) המוצג כאן בגירסה פשטנית יותר (לוח 5.1) מניב שמונה טיפוסים. לטיפוסים שבקצוות משויכים מספר קטן ביותר של משיבים (בטיפוסים "חרדים" ו"אנטי-דתיים"). כל אחד מהם מייצג 4%-5% מהאוכלוסייה. שני הפרופילים הדתיים (יחד 11%) מתחלקים למגדירים עצמם "דתי - מקפיד" (7%) ו"דתי - שומר במידה רבה" (4%). שתי קבוצות המסורתיים - "מסורתי - שומר במידה רבה" ו"מסורתי - שומר במקצת" כוללות יותר משליש מהאוכלוסייה, כ-17% בכל קבוצה. שתי הקבוצות הלא-דתיות הנחלקות בדרגת השמירה על המסורת ("שומר במקצת" ו"לא שומר") כוללות כמעט מחצית מהאוכלוסייה, 29%-18% בהתאמה. שילוב זה של הגדרה עצמית דתית והערכה של מידת שמירת המסורת הדתית מניב טיפולוגיה מדויקת יותר של דתיות משראינו בעבר.*

* המספרים הללו מבוססים על "המדגם המשולב" (כלומר, "המדגם הכלל ארצי" ומדגם העולים) המייצג את כלל האוכלוסייה היהודית הבוגרת בארץ.

לוח 5.1

סולם זהות דתית*

פרופיל		% במדגם המשולב**
1	חרדי	5
2	דתי - מקפיד	7
3	דתי - שומר במידה רבה	4
4	מסורתי - שומר במידה רבה	16
5	מסורתי - שומר במקצת	17
6	לא-דתי - שומר במקצת	29
7	לא-דתי - לא שומר	18
8	אנטי-דתי	4
	סה"כ %	100
	=N	(2,717)

* לפרטים, ראה לוח 2.1.

** כולל עולים חדשים מחבר העמים.

גברים ונשים מתפלגים באופן שווה בין הטיפוסים הסולמיים. לגיל כמעט אין קשר להתפלגות (ראה לוח 2.2). החציון* של הקבוצה הפחות משכילה מצוי בטיפוס-סולם 4, בעוד שהחציון עבור הקבוצה המשכילה ביותר מצוי בפרופיל 6. החציון עבור קבוצות הביניים מצוי בטיפוס-סולם 5 (יש לשים לב לריכוז הגבוה של בעלי 12 שנות לימוד).

ההבדל הגדול ביותר מצוי בהתפלגות של קבוצות "אתניות" על-פי שמונת הפרופילים. יצרנו שש קבוצות כאלה - אלה שנולדו בחוץ-לארץ, במזרח ובמערב, אלה שנולדו בארץ להורים ממוצא מזרחי או להורים ממוצא מערבי, אלה שנולדו בארץ להורים ילידי הארץ ועולים חדשים מחבר העמים. למעשה, הקבוצות הללו מוגדרות על-פי אתניות וחלוקה דורית.

צלווח של "אתניות" עם סולם הזהות הדתית (לוח 2.6) מראה כי יותר ממחצית הנבדקים שנולדו במזרח שייכים לטיפוסים הסולמיים הדתיים ביותר, והחציון (וכן השכיח) נופל בפרופיל 4, כלומר בקרב מי שמגדירים עצמם "מסורתי - שומר במידה רבה". החציון עבור ילדיהם, ישראלים מאבות מזרחיים, נופל בפרופיל 5 ("מסורתיים - שומרים במקצת"). בדרגה הבאה בסולם - "לא-דתי - שומר במקצת" מצוי החציון עבור אלה שנולדו במערב, שנולדו בישראל לאבות ילידי המערב או לאבות ילידי הארץ, וכן עבור העולים מחבר העמים. יש לשים לב כי קבוצת ישראל-ישראל (הכוללת אשכנזים ומזרחיים) דומה יותר לקבוצות המערב מאשר

* הטיפוס הסולמי שבו נמצא האחוז ה-50, כלומר בטיפוס שמחלק את הקבוצה לשני חלקים

לקבוצות המזרח.

בדיקת הצלוח בכיוון ההפוך (לוח 2.7), במטרה להתחקות אחר ההרכב האתני של כל אחת מקבוצות הזהות הדתית, מראה שבקרב החרדים יש ייצוג-יתר של קבוצת ישראל-ישראל. קבוצה זו מהווה 16% מאוכלוסיית המדגם, והם 31% מהחרדים. גם לקבוצת ישראל-מערב יש ייצוג יתר בין החרדים. ככלל, ברור שלטיפוסים-סולמיים 2-5, מ"דתי – מקפיד לשמור" ועד "מסורתי – שומר במקצת" יש תרומת-יתר משתי הקבוצות המזרחיות, בעוד שבטיפוסים 6-8, הלא-דתיים, יש תרומת-יתר מהקבוצות המערביות, במיוחד ממי שנולדו במערב. העובדה שילדיהם של הורים ילידי המזרח נעשו פחות דתיים מהוריהם עולה באופן ברור מהנתונים, עובדה שצוינה כבר במחקר מ-1991. אך נראה כי עתה קיימת מגמה לפיה בנים להורים ילידי המערב מקוטבים יותר, כלומר בחלקם דתיים יותר ובחלקם (הגדול יותר) דתיים פחות מהוריהם. לא ראינו מגמה זו לקיטוב בין שני הדורות המערביים במחקר 1991.

ההתאמה בין אתניות לבין זהות דתית אינה שלמה. מעל ומעבר למתאם בין השניים, כל אחד מהם מנבא באופן חזק ועצמאי את האמונות וההתנהגויות של היהודים בישראל. לכן הקדשנו פרקים נפרדים לשני המדדים. פרק 3 עוסק בזהות דתית, ופרק 4 במוצא עדתי. פרק זה בא בעקבותיהם ומסכם את עיקרי הממצאים.

השוואת זהות-עצמית דתית עם תשובות לשאלות אחרות על זהות יהודית והתנהגות דתית מבהירה כי הסולם החדש הוא כלי ניבוי טוב. למשל, לשאלה "האם היית אומר שאורת החיים שלך הוא ברוח הערכים של היהדות?", התשובה "כן, בהחלט" ניתנת על-ידי כל הנבדקים בארבעת הפרופילים הראשונים, על-ידי 87% מהנבדקים בפרופיל 5, ועל-ידי 54%, 26% ו-16% מהנבדקים בשלושת הפרופילים האחרונים. מגמת הירידה המספרית נראית גם בתשובה לשאלה "האם כיום אתה מרגיש את עצמך יותר דתי או פחות דתי בהשוואה למה שהיית בעבר?", אף שהטווח הפעם נע מ-62% בקצה החרדי ועד ל-2% בקצה ה"אנטי-דתי".

סולם הזהות הדתית מנבא שמירה על נוהגים דתיים באופן יוצא מן הכלל. כל ירידה בדרגה בסולם מקושרת לשמירה מופחתת, אך הטווח משתנה מנוהג לנוהג, כמו גם נקודות התפנית בעקומה (הטיפוסים-הסולמיים שבהם רמת השמירה משתנה באופן חד). כך, 100% מטיפוסים-סולם 1 – 3 צמים ביום כיפור, ובהמשך, מספר הצמים יורד מדרגה לדרגה מטיפוס-סולם 4 ועד לטיפוס-סולם 8 (94% – 81% – 55% – 19% – 4%). יש לשים לב לירידה החדה שבין טיפוס 6 ל-7, כלומר בין הנבדקים ה"דתיים – השומרים במקצת" (55%) לבין מי ש"לא-דתי – לא שומר" (19%).

אין לזלזל גם בכך שחמישית מחברי הקבוצה המגדירה עצמה כלא-דתית ולא שומרת נוהגת לצום ביום כיפור! מחצית מקבוצה זו גם משתתפת בסדר פסח כלשהו. יותר מרבע מדליקים נרות חנוכה, נמנעים מלאכול חמץ בפסח וחוגגים את פורים בדרך כלשהי. מיעוט (קטן יותר)

מקרב ה"אנטי-דתיים" נוהגים כך. 37% מהם משתתפים בסדר פסח מסוג כלשהו, ו-22% מדליקים נרות חנוכה (לוח 3.4).

הירידות החדות מטיפוס-סולם אחד למשנהו מגלות עד כמה הסולם מבחין בין פרופיל אחד לאחר. למשל, בנוהגים הקשורים בשבת (לוח 3.1), 79% מטיפוס-סולם 3 (דתי – שומר במידה רבה) נמנעים משימוש בחשמל או בטלפון וכד', בעוד שרק 31% מטיפוס-סולם 4 (מסורתי – שומר במידה רבה) נוהגים כך. למרות הדמיון בהגדרתם את רמת הדתיות שלהם ("במידה רבה"), ההתנהגות שלהם בשבת שונה תכלית השינוי. עוד דוגמה לכך היא ש-79% מהנבדקים בטיפוס-סולם 4 (מסורתי – שומר במידה רבה) עורכים קידוש בליל שבת, בהשוואה ל-51% הנוהגים כך מקרב טיפוס-סולם 5. במקרה הראשון (חשמל), שתי הקבוצות טענו לרמה דומה של שמירה והיו שונות בהגדרתן העצמית כדתיים לעומת מסורתיים. במקרה השני (קידוש), שני הטיפוסים הסולמיים נבדלים במידת השמירה, אך לא בהגדרתם העצמית כ"מסורתיים". במלים אחרות, ואולי באופן מפתיע, שני המרכיבים של הסולם הכרחיים להגדרת איפיון מספק של התנהגות הנבדקים.

במבט מעמיק יותר במגמות אלה אפשר לטעון כי שלושת הטיפוסים-הסולמיים הראשונים עקביים וכמעט זהים בשמירת השבת, מלבד הירידה בטיפוס 3 בנוכחות בבית הכנסת. הנבדקים מטיפוס 4 (מסורתי – שומר במידה רבה) כבר מקיימים באופן סלקטיבי את מצוות ה"לא תעשה" של השבת. כך, רוב הקבוצה הזו נמנעת מעבודה או הדלקת אש או עריכת קניות בשבת, אך אינה נמנעת מנסיעה או משימוש בחשמל בשבת. בדרגה הבאה אנו מוצאים שמחצית מהנבדקים מטיפוס-סולם 5 (מסורתי – שומר במקצת) מקיימים את מצוות ה"עשה" ומתעלמים במידה רבה ממצוות ה"לא תעשה", ורק מיעוט מקרב טיפוס-סולם 6 מקיימים את מצוות ה"עשה" של השבת.

אשר לחגים: רוב מקרב פרופיל 2 (דתיים – מקפידים) מצטרף לחרדים בקיום תיקון ליל שבועות. הם "פוגשים" את הנבדקים מקרב פרופיל 3 בסוכה, ואליהם מצטרפים נבדקים מטיפוס-סולם 4 לקריאת המגילה. רוב מקרב טיפוס-סולם 5 מצטרף אל כל הנזכרים לעיל לעוגת הגבינה המסורתית בשבועות, ו"מחזקים" על-ידי טיפוס-סולם 6 בסדר כהלכתו, בהדלקת נרות חנוכה, וגם בצום יום כיפור. רוב מקרב טיפוס-סולם 7 משתתף בסדר פסח, אך לא בהכרח בסדר כהלכתו. רק 37% מקרב טיפוס-סולם 8 משתתפים בסדר פסח כלשהו.

סולם הזהות הדתית מאפיין יפה גם את ההבדלים בהגדרת ההשתייכות לעם היהודי ולמדינה, וכן את ההבדלים בעמדות כלפי האופי היהודי של המדינה. אך בעניינים הללו, הסולם מאופיין לעתים במבנה לא ליניארי, כי הדתיים מאוד והחילוניים מאוד דומים זה לזה יותר משהם מצויים בשני קצוות של רצף ליניארי. לדוגמא, המודל הקווי מתאים למשיבים "בהחלט מרגיש חלק מהעם היהודי בעולם", כאשר הטווח נע בין 90% מהחרדים ל-34% מקרב ה"אנטי-דתיים", כשמספר המשיבים יורד ככל שיורדים בדרגות סולם הזהות הדתית. מאידך גיסא, עקומת

המשיבים כי הם "בהחלט מרגישים ישראלים", אינה ליניארית. שיא של 85% נמצא בטיפוס-סולם 4 (מסורתיים – שומרים במידה רבה) בעוד שאחוז החרדים והאנטי-דתיים המזדהים כישראלים נמוך בהרבה (53%). מכאן ברור כי החרדים ושתי הקבוצות הדתיות חשים יותר כיהודים מישראלים, ושיתר הנבדקים חשים יותר כישראלים מיהודים. בתשובה לשאלה לו היתה האפשרות להיוולד מחדש – היהודיות גוברת על הישראליות בקרב שישה משמונת הפרופילים, ורק האנטי-דתיים מעדיפים את הזהות הישראלית על היהודית. אולם ההבדלים בהעדפות קטנים, מלבד אצל החרדים, שרק מחציתם היו מעדיפים להיוולד ישראלים לעומת 98% שהיו בוחרים להיוולד יהודים. הלא-דתיים והאנטי-דתיים אינם נלהבים מאף אחת מהזהויות.

החרדים דוחים (56%) את הרעיון ש"העם היהודי במדינת ישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ-לארץ", וטוענים (89%) כי ליהודים בישראל וליהודי הגולה "גורל משותף". האחרים אינם בטוחים כלל כי שתי הקהילות היהודיות דומות, וההסכמה לקביעה כי יש להם גורל משותף יורדת מ-89% עד ל-41%.

בהמשך לסירוב החרדים להכיר ביהדותם של מי שאינם דתיים, הם גם דוחים את הטענה ש"מדינת ישראל צריכה להיות בעלת אופי יהודי לאו דווקא דתי". רק הדתיים השומרים "במידה רבה" שותפים לדעה זו. ההסכמה לטענה "שאנשים יתחשבו בצביון השבת בפומבי" יורדת בקו ישר מ-90% (ארבעת טיפוס-הסולם הראשונים) עד ל-31%, והירידה חדה אף יותר (מ-97% עד ל-11%) בהבעת הרצון לכך ש"החיים הציבוריים במדינה יתנהלו לפי המסורת הדתית היהודית".

ההבדלים האלה מוצאים ביטוי דרמטי עוד יותר בעלייה החדה בהסכמה לקיום אירועי ספורט ולפתיחת בתי קולנוע ובתי קפה בשבת, ומרכזי קניות מחוץ לערים. ההסכמה מתחילה ב-2%-4% מהחרדים, ועולה ל-98% בשלושת טיפוס-הסולם האחרונים. שוב, יש לציין את ההבדל הגדול בין שתי קבוצות המסורתיות (85% ו-50% בעד) וביניהן לבין הדתיים אשר "שומרים במידה רבה" (22%). פחות מתירנות קיימת לגבי הפעלת מרכזי קניות בערים בשבת (36% לעומת 69%) והפעלת תחבורה ציבורית (49% לעומת 75% בהתאמה).

התניית מתן תעודת כשרות בקיום מצוות אחרות היא עוד נקודת מחלוקת הקשורה בתמיכת המדינה בשליטה דתית במרחב הציבורי. ההסכמה לכך נעה מ-93% ועד ל-8%, בנפילות קבועות עם הירידה בדרגות סולם הזהות הדתית. הירידה חדה פחות בהסכמה על כך ש"במוסדות ציבוריים צריך שהאוכל יהיה כשר". טיפוס-סולם 1-4 מאוחדים בהסכמתם, וההסכמה יורדת החל מהקבוצה הרביעית מ-95% ל-31%.

אי הסכמה עם ההצעה להנהיג נישואים אזרחיים בישראל מהווה תמונת ראי של ההסכמה להתניית מתן רשיון כשרות. טווח הירידה הליניארית הוא מ-95% עד ל-1%, דרגה אחר דרגה

(לוח 3.9).

באשר לעמדות כלפי המדיניות הציבורית משתקף ערך שמבחין בצורה הטובה ביותר בין הטיפוסים הסולמיים. ערך זה הוא "להיות חופשי לבחור איך להתנהג". מבין 14 הערכים הכלליים, שהנבדקים נתבקשו להעריך כעקרונות מנחים בחייהם, "בחירה" כערך הגיע רק למקום השמיני, אך הוא מראה יפה כיצד הערכים הכלליים מדורגים במעלה הסולם במקביל לאמונות ולהתנהגות הדתית. סימון ערך זה: "להיות חופשי לבחור איך להתנהג" כ"חשוב מאוד" עולה מ-37%-39% אצל החרדים והדתיים המקפידים, ל-49% בקרב הדתיים השומרים במידה רבה, ל-55%-59% בשתי קבוצות המסורתיות ועד ל-68%-73%-79% בקרב הלא-דתיים. חשוב מכך, קבוצת האנטי-דתיים מדרגת את ה"בחירה" בראש סולם העקרונות המנחים, וכך, עם העלייה בסולם הזהות הדתית, דירוג הבחירה האישית הוא: 1 - 3 - 4 בקרב הלא-דתיים, 9 - 9 (בשתי הקבוצות המסורתיות) ו-11 - 10 - 11 בקרב הקבוצות הדתיות ביותר. קיימים הבדלים בין הקבוצות באחוז המייחסים חשיבות לערכים אחרים כמו "ליהנות מהחיים" או "ליהנות מיופי" אך הדירוג אינו משתנה באופן ניכר. אם כן, כל הקבוצות מדרגות את ההורים, המשפחה, שלמות פנימית (להיות שלם עם עצמך) בראש הרשימה, וכסף, יופי והנאה בתחתיתה.

האתגר בנתונים אלה הוא לגלות את המפתח להבדלים בין פרופילים 3, 4, 5, ו-6. במילים אחרות, בטיפוסים 1 - 2 (חרדים ודתיים מקפידים) ו-7 - 8 (לא שומרים: לא-דתיים ואנטי-דתיים), אין הפתעות רבות. עלינו לנסות להבין את ההבדלים בין פרופילים 3 - 4 שמובחנים בהגדרה העצמית (דתיים לעומת מסורתיים), אך מגדירים עצמם "שומרים במידה רבה". כך גם נרצה לחפש את ההסבר להבחנה בין שתי קבוצות המסורתיות (4 ו-5) שנבדלות במידת הדתיות, וכן בין המסורתיים (5) והלא-דתיים (6) שמגדירים עצמם שניהם כ"שומרים במקצת". התשובה הקלה לסוגיה היא שהגדרה עצמית דתית ומידת דתיות נושאות משקל שווה, ושינוי באחת מהן משתקף במגמות של התנהגות ואמונה. זה נכון, אך עדיין לא מספק.

אולי נמצא את ההסבר לסוגיה בהשוואת נקודות החיתוך בלוח 5.2, כלומר הגבולות המסמנים את המעבר בין התנהגות הרוב (למעלה מ-50%) לבין התנהגות המיעוט.

לוח 5.2

נקודות חיתוך המבחינות בין נוהגים ואמונות של הרוב ושל המיעוט

בין טיפוסים-סולמיים*										
חרדי	דתי מקפיד	דתי שומר במידה רבה	דתי שומר רבה במידה רבה	מסורתי שומר במידה רבה	מסורתי שומר במקצת	מסורתי שומר במקצת	לא דתי שומר במקצת	לא דתי שומר	לא דתי לא שומר	אנטי דתי
2-1	3-2	4-3	5-4	6-5	7-6	8-7				
	כיסוי ראש קברות צדיקים	תפילה בימי חול. תפילין.								
		בית כנסת		סעודה חגיגית. נרות. קידוש.						
		בידור, תחבורה, טלוויזיה	הדלקת אש. קניות. עבודה.							
	תיקון שבועות	סוכה כשרה	מגילה	מאכלי חלב של שבועות	צום יום כיפור. סדר מסורתי (כהלכתו) נרות חנוכה	סדר לא מסורתי				
		שבת	(פורים) ראש השנה	יום כיפור						
			כלים ליום יום	כלים לפסח נוהג לאכול כשר	נמנעים מחמץ					
			בת מצווה	קבורה. בר מצווה. נישואים.	ברית. קדיש. שבעה.					
		נגד הפעלת: קולנוע בשבת; בתי קפה בשבת; אירועי ספורט בשבת	נישואים אזרחיים		כשרות במוסדות					
			משיח. חיים אחרי המוות	האל. שכר ועונש. תורה מסיני. עם נבחר.						
		פחות חשוב: אפשרות בחירה; להנות מהחיים		תרומה לחברה						

מקרא: ביחס לציון חגים, למשל, רוב מקרב הטיפוסים הסולמיים 1-3 בונים סוכה או עושים בה שימוש, ופחות מ-50% מקרב הנבדקים השייכים לטיפוסים 4-8 עושים זאת.

* טיפוסים-סולמיים של זהות עצמית דתית (ו-% באוכלוסייה):

חרדי (5%)

דתי - מקפיד (7%)

דתי - שומר במידה רבה (4%)

מסורתי - שומר במידה רבה (16%)

מסורתי - שומר במקצת (17%)

לא-דתי - שומר במקצת (29%)

לא-דתי - לא שומר (18%)

אנטי-דתי (4%).

נתחיל בחלוקה בין טיפוסים-הסולם 3-4, המבדילה את ה"אורתודוקסיה" מכל השאר. כך, רוב

של טיפוס-סולם 3 (דתיים – שומרים במידה רבה) דומה לשני הפרופילים הקודמים (חרדים ודתיים-מקפידים). אם כן, הנבדקים מטיפוס-סולם 3 הם הקבוצה החותכת את סולם הזהות הדתית בין בעלי רוב בקיום מצוות היום-יום, כמו תפילה, הנחת תפילין, ומנהגים כמו כיסוי ראש וביקור בקברי צדיקים, לבין שאר הקבוצות. רוב בקבוצה זו פוקד את בית הכנסת בשבת, עם רוב מקרב טיפוס 1 ו-2. רובם נוהגים גם לבנות סוכה כשרה. לעומת זאת, רק מיעוט מקרב הקבוצות האחרות, החל בטיפוס-סולם 4, עושה את הדברים האלה, אם בכלל. נקודת החיתוך בין טיפוס-סולם 3 ו-4 גם מסמנת את הגבול בין רוב המקיים את מצוות הלא-תעשה בשבת, כגון נסיעה וצפייה בטלוויזיה, לעומת רוב בקרב קבוצות 4-8 המפרות אותן. כאן מתחילים להבין את משמעות ההגדרה של הנבדקים את עצמם כמסורתיים. נראה כי ההגדרה "במידה רבה" מקרב אלה שמכנים עצמם מסורתיים השומרים "במידה רבה" שונה מאוד מה"מידה הרבה" של מי שמכנים עצמם דתיים. הדתיים הם אכן "אורתודוקסים". 70% מהם מתפללים בימי חול ובשבת, בהשוואה ל-40% שנוהגים כך מקרב המסורתיים המזדהים כשומרים באותה מידה. נקודת החיתוך בין פרופילים 3 ל-4 חושפת הבדלים בקיום מנהגים יום-יומיים וחלק מנהגי שבת.

נקודת החיתוך החשובה בקצה השני היא בין טיפוס-סולם 6 ו-7. ה"לא-דתיים" השומרים במקצת" (טיפוס 6) נבדלים מטיפוס-הסולם הבאים (7 ו-8) בכך שהרוב בטיפוס 6 אכן צם ביום כיפור, מדליק נרות חנוכה, משתתף בסדר פסח כהלכתו, נמנע מאכילת חמץ בפסח, מחשיב טקסים כגון ברית מילה, קדיש ושבעה, ומצדד בעיקרון שיש לשמור על כשרות במוסדות ציבור. נראה כי "אירועים מיוחדים" כגון חגים וטקסים המציינים חיים ומוות, מסמנים את הגבול בין טיפוס-סולם 6 לבין מיעוט המאמינים בטיפוסים שבהמשך הסולם.

החלוקה בין טיפוסים-סולמיים 5 ו-6 (מסורתיים ולא-דתיים ה"שומרים במקצת") קשורה למצוות "עשה" של שבת. כאן אנו מוצאים שתי קבוצות שטוענות לקורטוב של שמירה, האחת (מסורתיים) מציינת את ערב שבת בנרות, קידוש ובארוחה חגיגית, בעוד שרק מיעוט מקרב הקבוצה האחרת (הלא-דתיים השומרים במקצת) נוהג כך. הם גם נבדלים באופן שמירת הכשרות: המסורתיים ה"שומרים במקצת" אכן שומרים על כשרות ומשתמשים בכלים נפרדים בפסח (אך לא מפרידים בין כלי חלב ובשר ביום-יום). בטיפוס-סולם 5 עדיין נמצא רוב המאמין בכוח עליון, בשכר ועונש ובעם היהודי כעם נבחר. רק מיעוט מקרב הטיפוסים השייכים לפרופילים 6 והלאה שותפים לאמונות הללו.

ראינו כי המסורתיים ה"שומרים במידה רבה" נוטשים את נוהגי היום יום (בהשוואה לקבוצות 3-1) והמסורתיים ה"שומרים במקצת" מציינים חגים מרכזיים ואירועים הקשורים במחזור החיים (בהשוואה בין קבוצות 5 ו-6). נבדוק עתה באיזה אופן נבדלים המסורתיים, ומה משותף להם. אכן פרופילים 4 ו-5 נבדלים בשמירה על האיסורים החמורים יותר של שבת (עבודה, אש וקניות). המסורתיים השומרים "במידה רבה" מקיימים איסורים אלה, שלא כמו המסורתיים

השומרים "במקצת", שפחות מהם נוהגים כך. בני הקבוצה הראשונה מבקרים בבית הכנסת בראש השנה בשכיחות גבוהה הרבה יותר והם נבדלים גם בקריאת המגילה, בשמירה על חוקי הכשרות (כולל הפרדת כלים) ובעמדות על ההגמוניה של המסורת במקומות ציבוריים. רוב המסורתיים השומרים "במידה רבה" מאמינים בעולם הבא (63%) לעומת מיעוט (35%) מקרב המסורתיים השומרים "במקצת". ברור מכאן שהכינוי "מסורתי" משמש אנשים בעלי נטיות דתיות שונות מאוד, לא רק בהקשר לרמת דתיות, אלא גם ביחס לעמדות ואמונות.

אם כך, מהי המשמעות של ההגדרה "מסורתי"? מה משותף לשני הטיפוסים הללו? ממה שראינו, רוב האנשים המכנים עצמם מסורתיים (1) אינם מקיימים את מצוות היום-יום, (2) אינם פוקדים את בית הכנסת בשבת, אף שמיעוט ממשי מקרב השומרים "במידה רבה" נוהג לעשות זאת, (3) אינם בונים סוכה כשרה, אף שמיעוט גדול מאלה השומרים "במידה רבה" כן מקפיד על כך, (4) אינם נמנעים מהדלקת חשמל או מנסיעה בשבת. מאידך גיסא, הם (5) חוגגים את ערב שבת, (6) שומרים על כשרות, אם כי לא מקפידים בהפרדת כלים, (7) מחשיבים את כל אירועי מחזור החיים, (8), פוקדים את בית הכנסת ביום כיפור ו-(9) מאמינים באלוהים, בשכר ועונש ובהיותו של העם היהודי עם נבחר.

התיאורים הללו מזכירים את ההגדרה משכבר הימים ש"מסורתי" הוא מי שהולך לתפילה בשבת בבוקר ולמשחק כדורגל בשבת אחר-הצהריים. למרות אמרה זו, אף אחת מקבוצות המסורתיים אינה נוכחת לרוב בתפילות שבת בבוקר (או במשחקי הכדורגל). אך מסורתיים מקרב שתי הקבוצות כן מאמינים בכוח עליון, כן חוגגים את ערב שבת ומקיימים חלקית את חוקי הכשרות, אף שהרוב נמנעים מתפילות בימי חול ובשבת. וכמובן, שתי קבוצות המסורתיים שותפות בציון פומבי ופרטי של חגים ואירועי מחזור החיים כפי שעושות הקבוצות הדתיות פחות.

בקצרה, טיפוס-סולם 3 ("דתי שומר במידה רבה") מסמן את הגבול של נוהגי היום-יום; טיפוס-סולם 4 ("מסורתי שומר במידה רבה") מסמן את גבול השמירה הקפדנית על כשרות, כיבוד איסורי השבת ואמונה בעולם הבא; טיפוס-סולם 5 ("מסורתי שומר במקצת") מסמן את גבול החגיגה המשפחתית בערב שבת, וטיפוס-סולם 6 ("לא-דתי שומר במקצת") מסמן את גבול הנוהגים הפומביים, נוהגי מחזור החיים ואמונה דתית חזקה.

לסיכום: החרדים (5% מהאוכלוסייה), ייחודיים בחוסר הרצון שלהם להגדיר כיהודי מי שאינו דתי הן ברמת המקרו (מדינה) והן ברמת המיקרו (פרט). כפי שאנו יודעים, הם ספקנים באשר לזהותם כישראלים. הדתיים ה"שומרים במידה רבה" (7%) נבדלים מהחרדים בייחוד בשתי הסוגיות הללו. הקבוצה הבאה, המגדירים עצמם דתיים ושומרים "במידה רבה" (4%) היא האחרונה שאפשר להגדירה כאורתודוקסית קלאסית. רוב-רובה של קבוצה זו, בשונה מהקבוצות בהמשך הסולם, מתפלל בכל יום, מקפיד על כיסוי ראש, פוקד את בית הכנסת בשבת, נמנע מחילול השבת (אפילו מהצורות השכיחות, כמו צפייה בטלוויזיה), בונה סוכה

כשרה, מתנגד להפעלת מקומות בילוי בשבת וחושש ש"יהודי שאינו שומר מצוות עלול לסכן את העם היהודי". פחות ממחציתם מחשיבים את הערך "חופש הבחירה".

המסורתיים השומרים "במידה רבה" (16% מהאוכלוסייה) נבדלים מהמסורתיים ה"שומרים במקצת" בכך שהם נמנעים מלעבור על איסורי השבת, הם שומרים על כשרות, שוללים חילול פומבי של השבת, כגון פתיחת מרכזי קניות או הפעלת תחבורה ציבורית. הם מאמינים במשיח ובחיי העולם הבא, כמו הקבוצות הדתיות יותר. הם גם מבקרים בקברות צדיקים. בכל המובנים האלה, הם דומים לשלוש הקבוצות השומרות ביותר על המסורת.

המסורתיים השומרים "במקצת" (17%) נבדלים מהקבוצות בהמשך הסולם בכך שהם חוגגים את ערב שבת, הם מחייבים שמירת כשרות ביום-יום ובפסח, הם פוקדים את בית הכנסת ביום כיפור, מגדירים כחשוב עריכת טקס דתי בבר-מצווה, בנישואים ובקבורה. הם מאמינים בקיום האל ובשכר ועונש, והם מחויבים לזהות יהודית וישראלית.

צום ביום כיפור, סדר כהלכתו, אי-אכילת חמץ בפסח והדלקת נרות חנוכה קושרים את קבוצת הלא-דתיים השומרים "במקצת" (29%) עם חמש הקבוצות הקודמות ומבחינים ביניהן לבין שלוש הקבוצות הבאות. הם עומדים בגבול המחשיב את טקסי מחזור החיים של ברית-מילה, קדיש ושבעה (אך אינם מגיעים לרוב בהחשבת טקסי מחזור החיים האחרים). הם מעריכים את זהותם היהודית והישראלית.

חברי הקבוצה הטוענים שאינם דתיים ואינם שומרים כלל (18%) משתתפים בסדר כלשהו, אך אינם מקיימים את שאר המנהגים שנחקרו כאן. הם ספקנים לגבי זהותם היהודית. כמו בקבוצת האנטי-דתיים (4%), הזהות הישראלית שלהם חזקה יותר.

III. עדתיות כמפתח להבנה

רקע אתני הוא עוד מפתח מרכזי להבנת הממצאים שלנו. בחלק זה נפנה לשש הקבוצות שאפשר לסדרן מה"מזרחיים" ביותר ל"מערביים" ביותר במונחים של ארץ המוצא של הנבדק ושל אביו כדי לבחון איך הם מתייחסים לערכים, לאמונות, לקיום מצוות ולנוהגים יהודיים, לתחושתם כעם ולעמדותיהם כלפי ישראל כמדינה יהודית.

בקצה אחד של הרצף, מצויים נבדקים שנולדו בארצות המזרח (מז1). בקצה האחר מצויים העולים החדשים מחבר העמים, רובם אשכנזים. בין שני קצוות אלה ממוקמים הנבדקים שנולדו בישראל לאבות ממוצא מזרחי (מז2), נבדקים ישראלים שנולדו להורים ילידי הארץ (ישראל-ישראל), נבדקים שנולדו בישראל שאבותיהם ילידי ארצות המערב (מע2) ונבדקים שנולדו בארצות המערב (מע1). בנוסף שאלנו את הנבדקים אם הם אשכנזים, מזרחיים או "מערביים" (אחד מההורים אשכנזי והשני מזרחי). רוב עולי חבר העמים (87%) הם "מערביים" ומיעוטים "מזרחיים" (13%), למשל יוצאי אוזבקיסטן, אזרביג'אן וכד'.

שמנו לב במיוחד (1) להבדלים עדתיים באמונות דתיות, נוהגים וערכים; (2) לשאלה אם קיימים הבדלים בין-דוריים, ובמילים אחרות, כיצד בניהם של יוצאי המערב ובניהם של יוצאי המזרח נראים לעומת הוריהם; (3) לקבוצת ילידי ישראל בנים לילידי הארץ, קבוצה ההולכת ומתרחבת ומבשרת על הבאות; ו-(4) להשוואת העולים מחבר העמים עם הישראלים הוותיקים.

מסתבר שקיים קשר בין עדתיות, כפי שהוגדרה כאן, לבין דתיות. כפי שכבר צוין בלוחות 2.6 ו-2.7 נמצא ששתי קבוצות המזרחיים מהווים 60% מקרב טיפוסים 2, 3 ו-4 בסולם הזהות הדתית, בעוד ש-60% מכל אחת מארבע הקבוצות האחרות (ישראל ישראל, ילידי המערב ובניהם ועולי חבר העמים) מרוכזים בטיפוסי-סולם 5-8 הדתיים פחות והשומרים פחות על המסורת. כבר צוין כי קבוצת ישראל-ישראל דומה מבחינה דתית לילידי ישראל ממוצא מערבי, יותר מאשר לילידי ישראל ממוצא מזרחי. החפיפה בין סולמות הדתיות והאתניות אינה מלאה. לכן מצאנו לנכון לבחון את האתניות בנפרד. כך מתקבלת תמונה ברורה יותר של "תת-תרבות" שאותה מייצגת כל אחת מקבוצות המוצא. תמונה כזו יוצרת מעין אטלס של יהדותם של הישראלים.

בבדיקת רמת ההשכלה בתוך כל אחת מקבוצות המוצא, מצאנו שמוצא עדתי קשור קשר הדוק יותר לנוהגים ואמונות דתיות מאשר לרמת ההשכלה. יש יוצאים מן הכלל שבהם רמת ההשכלה משנה במעט את התמונה, בייחוד בקבוצות ישראל-ישראל וישראל-מזרח. ככלל נראה לנו שנכון להתמקד בזהות דתית ובאתניות כמשתני מפתח בסיפור זה.

1. זהות דתית, אמונות והתנהגות

לאור הקשרים בין זהות דתית לבין אתניות, אין זה מפתיע כי בני קבוצות המזרח לדורותיהם, הם שומרי מסורת יותר מקבוצות המערב לדורותיהן. מידת קיום המצוות ונוהגי היום-יום, שמירת שבת, כשרות וחגים יורדת מקבוצה לקבוצה כשנעים מ"מזרח למערב" (מילידי ארצות המזרח ועד לקבוצת העולים החדשים מחבר העמים). לוח 5.3, שהוא לקט מלוחות פרק 4, מציג זאת באופן ברור. כך, במעבר לאורך הסולם ממזרח למערב, אנו רואים שהטווח של המתפללים בימי חול לפחות "מדי פעם" מתחיל ב-46% מקרב ילידי ארצות המזרח (19% מתפללים תמיד, 27% מתפללים לעתים קרובות או מדי פעם) ומסתיים ב-12% מקרב העולים מחבר העמים. הטווח של עריכת קידוש בשבת נע מ-70% ועד ל-10%, והקפדה על כלים נפרדים למאכלי בשר וחלב מתחיל מ-65% ומגיע ל-17% וכד'.

לוח 5.3

אתניות ושמירת מסורת (אחוזים)*

המוצא: הנבדק: אביו:	מזרח מזרח	מזרח ישראל	יש-יש ישראל ישראל	מזרח ישראל	מזרח מערב	עולי חבר העמים
מתפלל בימי חול מדי פעם או יותר	46	36	28	24	23	12
קידוש בליל שבת	70	61	37	35	30	10
הדלקת נרות שבת (סמלית)	67	58	41	41	39	26
המזוזה מגינה על הבית	68	64	39	34	30	18
ביקור בקברי צדיקים	50	38	24	16	15	11
בית כנסת בשבת	40	26	22	17	15	3
לא מדליק חשמל בשבת	41	26	19	18	17	5
כלים נפרדים לבשר וחלב	65	55	35	30	29	17
צום יום כיפור	88	80	58	50	54	41
בונה סוכה	53	54	37	36	22	6
סדר כהלכתו	89	80	59	60	54	15

* לפירוט מלא, ראה פרק 4.

התבוננות בלוח המסכם הזה, מלמדת: (1) ששתי קבוצות המזרחיים (ילידי המזרח ובניהם) שומרות על המסורת יותר מהמערביים (ילידי המערב ובניהם), ביחס של כמעט 2:1; (2) שקבוצת ישראל-ישראל, אף שהיא מורכבת מאשכנזים וממזרחיים, דומה הרבה יותר לאשכנזים; (3) שעולי חבר העמים מסורתיים הרבה פחות מיוצאי המערב הוותיקים. מעניין לציין שבעוד שכל הקבוצות האחרות צמות ביום כיפור ומקיימות את סדר פסח בשיעורים דומים, עולי חבר העמים נוטים הרבה יותר לצום ביום כיפור (41%) מאשר להשתתף בסדר כהלכתו

(15%), או בסדר מכל סוג שהוא (26%).

הטבלה גם מציגה הבדלים בין-דוריים. במחקר "אבי חי" מ-1991 הוצגה תמונה של הדור השני של המזרחיים (מז) כפחות שומרי מסורת מהוריהם, אם כי במידה רבה יותר מעמיתיהם האשכנזים (מע). שני דורות האשכנזים (מע1, מע2) התגלו כזהים בנוהגים דתיים. במחקר הנוכחי, לוח 5.3 מציג שוב את רמת המסורתיות של הדור השני של המזרחיים כנמוכה בכ-10% מהוריהם, בכל הקשור בשבת, קידוש או כשרות. החריגה היחידה, בניית סוכה, מקורה כנראה בכך שעושים זאת למען הילדים. אמונות ומנהגים, כמו האמונה בכוחה המגן של המזוזה וביקור בקברי צדיקים, הם נחלתם של יוצאי המזרח ובניהם הרבה יותר מהאחרים.

בטבלה 2.6 גם מוצאים רמז לכך שבקרב בניו ליוצאי המערב חלה מגמה של קיטוב ליותר דתיות ולפחות דתיות בהשוואה להוריהם, כאשר המגמה לפחות דתיות גוברת על המגמה ליותר דתיות. המגמה לפחות דתיות מתבטאת בעיקר בכך שיוצאי המערב שאינם דתיים עדיין "שומרים במקצת" על המסורת בעוד שבניהם הלא-דתיים נוטים יותר לא לשמור על המסורת כלל והמגמה ליותר דתיות מתבטאת בעיקר באחוז גבוה יותר של חרדים בקרב הבנים (7%-4% בהתאמה).

ההבדלים בשמירת מסורת נעוצים במוצא העדתי. עם זאת, בנושא השבת רמת ההשכלה משנה במקצת את התמונה בייחוד בקרב קבוצת "ישראל-ישראל", ובקרב קבוצת "ישראל-מזרח". בשתי קבוצות אלו, בעלי שתיים-עשרה שנות לימוד שומרים קצת יותר על טקסי השבת מאשר בעלי רמות ההשכלה הגבוהה יותר והנמוכה יותר. אך עדיין ההבדל לפי מוצא הוא משמעותי; למשל, הדלקת נרות שבת על-ידי האקדמאים בכל קבוצה נעה על פני רצף ממזרח למערב כך: 66% (מז) – 55% (מז) – 30% (יש'יש') – 39% (מע) – 34% (מע) – 22% (עולים).

למרות שסולם הזהות הדתית וסולם העדתיות מציגים תמונה של רצף משמירה גבוהה על המסורת לשמירה נמוכה, שני הסולמות מציגים את הדברים באופן שונה. מכיוון שסולם הזהות-הדתית מדרג אנשים על-פי דיווחים עצמיים של ההגדרה הדתית ומידת השמירה, אפשר לצפות להומוגניות רבה יותר בהתנהגות. כלומר, החרדים, או האנטי-דתיים אינם רק "מקפידים יותר" מבחינה אידיאולוגית והתנהגותית מקבוצות הביניים, אלא גם יותר עקביים מהן. היה מפתיע אילו אדם המגדיר עצמו דתי השומר בקפידה, היה קפדן יותר בנושא הדלקת אש בשבת מאשר בעניין הנסיעה בשבת, או להיפך. אנו מצפים לסלקטיביות כזו רק בקרב הטיפוסים שנמצאים באמצע סולם הדתיות.

מאידך גיסא, בסולם האתניות, סלקטיביות כזו צפויה למדי. וזו אכן התמונה המצטיירת לפנינו. בשאלת האיסורים הקשורים בשבת, למשל, אפילו הקבוצה השומרת ביותר (ילידי ארצות המזרח), מקפידה יותר לא לחלל את השבת בעבודה, בהדלקת אש ובעריכת קניות מאשר

בנושאי הנסיעה או הצפייה בטלוויזיה בשבת. לקבוצות האחרות יש אותן העדפות בהתאם לרמות הנמוכות יותר של שמירת המסורת הנהוגות אצלן.

החשיבות המיוחסת לטקסי מחזור החיים מבטאת את אותה המגמה. מלבד טקס בת המצווה, שלו מיוחסת חשיבות פחותה בכל הקבוצות, כ-90%-80% מקבוצות המזרחיים מייחסים חשיבות רבה לכל הטקסים (ברית-מילה, נישואים, קדיש, שבעה, בר-מצווה) בהשוואה לכ-55% מהאחרים. קבוצת ישראל-ישראל דומה במידה רבה מאוד לקבוצות המערב לעומת קבוצות המזרח.

בקרב העולים מחבר העמים, זוכים טקסים אלה לחשיבות נמוכה. גם אם העולים נמנעים מתשובות בנוסח "חשוב מאוד" מסיבות תרבותיות, הרי שכאשר צירפנו את התשובות "חשוב מאוד" ו"חשוב" והשווינו לוותיקים, הצטמצם במידת מה הפער בין ישראלים ותיקים לבין עולים מחבר העמים, אף שהוא עוד קיים (להוציא בת-מצווה). כ-85% מהישראלים הוותיקים מייחסים חשיבות לכל הטקסים, בעוד שהממוצע בקרב העולים בסוגיה זו הוא 65%. מעניין לציין שהעולים מחשיבים טקסים הקשורים במוות (קבורה דתית, קדיש ושבעה) יותר מטקסים כגון ברית-מילה, בר מצווה וטקס נישואים. עוד יותר מעניינת העובדה שהעולים מחבר העמים הם הקבוצה היחידה שאינה מעריכה ברמות חשיבות שונות את טקס בר-המצווה לעומת בת-המצווה.

אותה מגמה קיימת גם בענייני אמונה (לוח 5.4). בהתאם לכך, טווח המאמינים במציאות האל מתחיל ב-86% מקרב ילידי ארצות המזרח ועד ל-52% מקרב יוצאי המערב ו-32% מקרב עולי חבר העמים. אמונה בחיים אחרי המוות מתחילה ב-58% ויורדת ל-13%. בעוד שילידי ישראל-ישראל נוטים להיות דומים ליוצאי המערב בהקשר של שמירת המסורת ורוב האמונות, הם נמצאים בין מזרח למערב בהקשר של מספר אמונות: בעולם הבא, בביאת המשיח ובכך שיהודי שאינו מקיים מצוות מסכן את העם היהודי.

לוח 5.4

אתניות ואמונה דתית (אחוזים)

עולי חבר העמים	מערב מערב	מערב ישראל	יש-יש ישראל ישראל	מזרח ישראל	מזרח מזרח	מוצא: נבדק: אביו:
32	52	49	55	78	86	יש אלוהים
13	28	27	37	50	58	מאמין בעולם הבא, בחיים אחרי המוות

שוב, ההבדלים בין שתי הקבוצות האתניות משמעותיים מאוד, כמו גם רמת האמונה הנמוכה יותר בקרב העולים מחבר העמים.

בדיקה לפי רמת ההשכלה בקרב כל אחת מקבוצות המוצא מצביעה אף היא על פערים באמונה. המשכילים ביותר בכל קבוצה הם המאמינים פחות. יש לציין שעולים שהשכלתם אקדמית דומים ביותר לילידי ישראל ממוצא מערבי ולבנים לילידי הארץ.

כדי לעמוד על מרכיבי הזהות היהודית, נתבקשו הנבדקים להעריך את מידת ההשפעה של שבעה-עשר מרכיבים כאלה. ככלל, הדירוגים היו דומים עם כמה יוצאים מן הכלל חשובים. בכל הקבוצות, הוצבו בראש הרשימה מרכיבים קיומיים המיוחסים לשייכות הקשורה במשפחה ובחויית החיים בישראל. השפה העברית שייכת גם היא לקבוצה זו, ומסיבות מובנות זוכה לדירוג נמוך יותר אצל העולים. הקבוצה השנייה של מרכיבי זהות קשורה בציון קבלת שבת וחגים: נרות שבת, סדר פסח ונרות חנוכה. נדבך שני זה של מרכיבים מדורג גבוה יותר בקרב יוצאי המזרח מאשר בקרב יוצאי המערב וקבוצת ישראל-ישראל.

במקום נמוך יותר בכל קבוצות המוצא ממוקמים ערכים מוסריים יהודים וכלליים בעלי אוריינטציה קולקטיביסטית בעיקר, כמו עזרה לנזקקים, לימוד וצדק חברתי. ערכים אלה מדורגים לקראת תחתית המדרג במקומות 12, 13 ו-14.

עולי חבר העמים מאופיינים בכך שהם מייחסים לכל שבעה-עשר המרכיבים פחות השפעה מאשר הוותיקים.

מרכיב הזהות המבחין באופן ברור ביותר בין הוותיקים לעולי חבר העמים הוא השואה; רק העולים מדרגים את השואה במקום ראשון כמשפיעה על יהדותם. בקרב הוותיקים: בכל קבוצות המוצא, כ-60% מציינים את ה"השפעה הרבה" של השואה על הזדהותם היהודית אולם הם נבדלים במיקומו של מרכיב זה במדרג. ילידי המערב מדרגים את השואה במקום שלישי. בניהם וילידי ישראל בנים לילידי הארץ מדרגים אותה במקום חמישי. לעומת זאת, ילידי המזרח ובניהם מדרגים את השואה במקום נמוך יותר (9-10). בהשוואה לשואה בכללותה המרכיבים הקשורים לשואה ("אשוויץ" ו"מרד גטו ורשה") מדורגים נמוך יותר בכל הקבוצות. ההיסטוריה בת זמננו, הן השואה והן הקמת המדינה, מוערכות כחשובות יותר מההיסטוריה הקדומה.

רוב הנחקרים בכל קבוצות המוצא סבורים שיש שותפות גורל בין היהודים בישראל ליהודים בתפוצות (מזרחיים יותר מאחרים), אם כי הרוב גם חושבים שקיים שוני בין יהודי ישראל ליהודי התפוצות.

רוב גדול מקרב כל קבוצות המוצא ועולי חבר העמים סבורים כי "מדינת ישראל צריכה להיות בעלת אופי יהודי לאוו דווקא דתי" (העולים נחושים קצת יותר בדעתם (87%) לעומת 78% בהתאמה). בתשובה לשאלה הספציפית יותר לגבי סוגיית החיים הציבוריים במדינה – ואם הם צריכים להתנהל "לפי המסורת הדתית היהודית" – חוזרת המגמה המוכרת "ממזרח למערב": 72% (מז) – 61% (מז) – 45% (יש-יש) – 41% (מע) – 37% (מע) – 33% (עולי חבר העמים).

אם כן, מה צריכה להיות מקומה של היהדות בחיים הציבוריים? מה המשמעות של הביטוי "יהודי לאו דווקא דתי"? מהם ההבדלים בהקשר זה בין קבוצות המוצא?

רוב גדול של כל הקבוצות (מלבד העולים) מסכימים שכשרות צריכה להיות נהוגה במקומות ציבוריים, אך כולם, מלבד ילידי המזרח, מתנגדים להתניית הענקת תעודת כשרות בקיום מצוות אחרות. רוב בקרב כל הקבוצות (כ-70% מקרב הקבוצות המזרחיות, אך גם 52% מקרב קבוצות המערב) מחייבים את השיטה הקיימת של תקציב הרבנות במימון המדינה, אבל רק 26% מעולי חבר העמים תומכים בכך. קיימת גם תמיכה חזקה למיתון חלק מההגבלות הדתיות בחיים הציבוריים. רוב מקרב כל קבוצות המוצא, מלבד שתי קבוצות המזרח, תומכים בהענקת מעמד שווה לזה של האורתודוקסים לתנועות הרפורמיות והקונסרבטיביות, וכן מביעים תמיכה במוסד הנישואים האזרחיים. רוב מקרב כל הקבוצות תומכים בפתיחת בתי קולנוע ומסעדות וכן בפעילויות ספורט בשבת. קבוצת ילידי המזרח אינה תומכת בהפעלת תחבורה ציבורית ובפתיחת מרכזי קניות בשבת.

התמונה שמצטיירת כאן אינה כל כך ברורה. יהודי ישראל תומכים בשמירה על כשרות במקומות ציבוריים, ובתמיכת הממשלה ברבנות. אך ברוב העניינים האחרים – כמו מעמדם של זרמים לא-אורתודוקסיים, גיוס בני ישיבות ובנות דתיות, פתיחת מקומות בידור ומתן שירותים בשבת – דעת הקהל נוטה ליתר חילוניות. או אולי יש לכנות זאת פלורליזם מלא יותר. תמיכה של כל הקבוצות (60% בקרב שתי קבוצות המזרח) במערכת החינוך הקיימת על שלושת "זרמיה" משקף את הפלורליזם הזה. נרשמה התלהבות מופחתת להוספת זרם רביעי "יהודי אך לא-דתי". ברור, אם כן, כי יש לבדוק את הדברים במגוון מדדים כדי להבין לאיזה סוג של יהדות ציבורית שואף הציבור.

הקריאה לפלורליזם מעלה את סוגיית היחסים בין הקבוצות. כבר ראינו שהיחסים נחשבים לגרועים, בייחוד בהשוואה לסקרים קודמים שנעשו על-ידי מכון גוטמן. היחסים בין הקבוצות הדתיות והלא-דתיות דורגו במקום הנמוך ביותר מבין שלשת סוגי היחסים שנחקרו. היחסים בין העולים החדשים לבין הוותיקים נחשבו לטובים מעט יותר, והיחסים בין הקבוצות האתניות טובים עוד יותר, אך כולם דורגו במקום נמוך יחסית לדירוגם בתקופות קודמות. בקצרה, הידרדרות היחסים במהלך העשור האחרון אינה מבשרת טובות ביחס לפלורליזם.

מעניינת בהקשר הנוכחי היא העובדה שבעיני המזרחיים, היחסים בין הקבוצות טובים יותר משהם בעיני האשכנזים. הדבר נכון גם בהקשר של דת; הקבוצות הדתיות מעריכות שהיחסים ביניהן לבין הלא-דתיים טובים יותר מהקביעה של הלא-דתיים. כך גם העולים מחבר העמים מעריכים את יחסיהם עם הסביבה הקולטת כטובים יותר משמעריכים אותם הישראלים הוותיקים.

2. ערכים

קבוצות המוצא אינן נבדלות בהערכה ובדירוג של שתי מערכות הערכים שהוצגו לפניו. בכולן המשפחה ו"להיות שלם עם עצמך" מדורגים במקומות הגבוהים ביותר. חברות כערך היא הבאה בתור, ובהמשך, השגיות, אלטרואיזם ונהנתנות/חומרנות. החריגים המעטים בדירוג זה כוללים את החשיבות הגבוהה שהדור הראשון של מזרחיים מייחס ל"להיות אזרח טוב", הדירוג הגבוה יותר שמעניקים העולים לחברות, והדירוג הנמוך יחסית שמעניקה קבוצה זו לשלמות פנימית ולתרומה לחברה.

כדאי לשים לב לערך "להיות חופשי לבחור כיצד להתנהג", משום שכפי שכבר ראינו, יש לו השלכות הן להשקפת העולם הדתית והן לפן הפלורליסטי. השוואת ההבדלים בפריט יחיד זה מראה, כפי שאפשר לצפות, ששתי קבוצות המזרח מדרגות את הערך הזה במקום נמוך יותר משעושות קבוצות המערב. מערביים, בייחוד דור שני (מע2) וגם עולי חבר העמים, מדרגים ערך זה גבוה יותר מאשר ילידי המזרח ובניהם (מקומות 4, 6-7, לעומת 9-10 בהתאמה).

בדירוג הערכים היהודים אין הבדלים גדולים. במונחים של הסכמה באחוזים, רוב מקרב קבוצות המזרח (בייחוד מקרב הדור הראשון) טוענים שכמעט כל הערכים היהודים "מאוד חשובים", בעוד שהעולים מחבר העמים נמנעים מלייחס דרגה זו של חשיבות לכל הרשימה כולה (לוח 4.25). למרות זאת, סדר הדירוג בכל הקבוצות כמעט זהה. העם היהודי והחיים בארץ חשובים ביותר לכל הקבוצות, ובעקבותיהם מיוחסת חשיבות גבוהה לציון חגים יהודים "בדרך כלשהי". סיוע לנזקקים ואמונה באל הם הבאים ברשימה. שמירת הצווים הדתיים של השבת, החגים והכשרות מדורגים במקום נמוך יחסית לאחד-עשר הערכים היהודים בכל הקבוצות. חריגות בדירוג הזהה הראויות לתשומת לב הן: (1) החשיבות הגבוהה יותר המיוחסת לכשרות בקרב הנבדקים המזרחיים (מז1, מז2), אפילו יותר משמירת השבת "בדרך כלשהי", ו-(2) צדקה (בקבוצות המערב) וכשרות (בקבוצות המזרח) מחליפים מקומות, כאשר צדקה חשובה יותר למערביים וכשרות – למזרחיים.

עיקרי הדברים

מה למדנו על יהדותם של הישראלים משני מחקרים מקיפים אלה ב-1991 וב-1999?

1. המסקנה הברורה ביותר היא שברוב הנושאים שנבדקו נשמרת יציבות במשך העשור האחרון, לצד כמה מגמות לשינוי. כך, למשל, נמצאה ירידה מתונה בהדלקת נרות בליל שבת, בשמירה על כשרות ובחשיבות המיוחסת לקיום המסורתי של טקסי מחזור החיים (לידה, נישואין, מוות). הירידה בחשיבות טקסים אלה מתגברת על רקע העליה מחבר העמים. לעומת זאת נמצאה עליה בהשתתפות בסדר פסח.
2. בנושא ההזדהות היהודית חלה התרחקות בין יהודי ישראל והתפוצות, המתבטאת בעליה ברורה של תפיסת השוני בין שתי הקהילות ובירידה קלה בהרגשת שותפות הגורל עם העם היהודי בתפוצות. עם זאת, נציין שתחושת שותפות הגורל עולה בהרבה על תפיסת הריחוק בין הקהילות.
- ביחס לתפקיד היהדות בחיים הציבוריים, יורדת קצת התמיכה בשמירת כשרות במוסדות ציבור וגוברת התמיכה בפתיחת מקומות בילוי בשבת, אף שעלתה רמת המודעות לכך שמתפקידה של המדינה לקחת חלק ביישום המסורת היהודית בחיים הציבוריים. תחום זה רווי חוסר עקביות. כמו כן גברה במקצת התמיכה בהנהגת נישואין אזרחיים.
- בהקשר של ערכים, בראש הסולם עומדים ערכי המשפחה ושלמות פנימית. "לחיות בישראל" ממוקם אף הוא במקום גבוה. ערכים של אלטרואיזם ואמפתיה עלו, כנגד מגמת ההתנכרות בין הקבוצות.
3. התפלגות הזהות הדתית על-פי הגדרה עצמית שונה אך במעט ממה שהיתה. ההתפלגות לפני עשור עמדה על 3% חרדים, 12% דתיים, 42% מסורתיים, 38% לא-דתיים ו-5% אנטי-דתיים. במחקר הנוכחי מצאנו 5% חרדים, 12% דתיים, 35% מסורתיים, 43% לא-דתיים ו-5% אנטי-דתיים. בהשוואה בין ההגדרה העצמית של דתיות בראשית שנות ה-90 לבין הגדרתה בהווה, חלה ירידה מ-42% ל-35% בשיעור המגדירים עצמם מסורתיים. בה בעת קיימת עליה מקבילה מ-38% ל-43% בשיעור המגדירים עצמם "לא-דתיים". מצד שני יש רמז לעליה במגדירים עצמם "חרדים". העולים מצטרפים לצד הפחות דתי ברצף.
4. בהשוואה למחקר הקודם ההתפלגות הנוכחית של רמת השמירה על המסורת – הממד השני של זהות דתית – היא כמעט זהה ומפתיעה אם נביא בחשבון את העליה מחבר העמים: "שומר על כל דקדוקיה" (14% ב-1991 ו-16% כיום), "שומר במידה רבה" (24% ו-20% בהתאמה), "שומר במקצת" (41% ו-43% בהתאמה), ו-"לא שומר כלל" (21% בשני המועדים). עם זאת, ברור שה-48% לא-דתיים ואנטי-דתיים הם פי שניים מאלה (21%) שהעידו על עצמם שאינם מקיימים מצוות כלל.

מסיבה זו, הסולם החדש המשלב את שני המדדים מוצג במחקר הנוכחי, בפעם הראשונה. יש בו שמונה דרגות מ-"חרדי" (דרגה 1) ועד ל"אנטי-דתי" (דרגה 8), אך בולטות בו דרגות הביניים כמו הפרופיל "לא-דתי - שומר במקצת" (דרגה 6). בקבוצה זו נכללים כמעט 30% (!) מהאוכלוסייה, והיא משקפת פן מרכזי של היהדות בת-זמננו בישראל. שלוש דרגות הביניים האחרות - המסורתיות השומרים "במידה רבה" והמסורתיות השומרים "במקצת" (דרגות 4 ו-5), ולא-דתיים שלא שומרים כלל (דרגה 7), מייצגות כל אחת 15%-20% מהאוכלוסייה. הדתיים המקפידים או השומרים במידה רבה מיוצגים בדרגות 2 ו-3.

5. סולם הזהות הדתית כמעט שאינו קשור לגיל הנחקרים, ובמידה חלקית בלבד להשכלה. הוא קשור הדוקות למוצא אתני (מזרחי ומערבי). 60% מהפרופילים הדתיים (למעט חרדים) עד ל"מסורתיות-שומרים במקצת" מקורם במזרח (מזרחיים), לעומת 60% מהטיפוסים-הסולמיים האחרים ("לא-דתיים - שומרים במקצת" ועד "אנטי-דתיים") הם ממוצא מערבי (אשכנזים).

6. הסולם אמנם מציג את המעבר דרגה אחרי דרגה מהתנהגות אורתודוקסית כמעט מלאה של שניים ואפילו שלושה מהפרופילים הדתיים ביותר ועד לרמות נמוכות מאוד (לעתים 0%) אצל הלא-דתיים, אך אין הוא מסביר את ההעדפות של טיפוס הביניים למסורות מסוימות. למשל המגדירים עצמם מסורתיות השומרים "במקצת" ולא-דתיים השומרים "במקצת", נוטים לציין יותר מנהגים וטקסים הקשורים לחגים מאשר כאלה המתייחסים ליום-יום ולשבת. אצל טיפוסים-סולמיים אלה ימצאו בדרך-כלל מערכות כלים נפרדות לפסח (אצל 65%) יותר מאשר כלים נפרדים לחלב ולבשר (46%), הם ייטו יותר להדליק נרות חנוכה (75%) מאשר נרות שבת (57%). רצף ההעדפות הזה אופייני לכל טיפוס הביניים. חשוב לזכור שההעדפות מוגדרות חברתית ולא הלכתית. מילת המפתח היא סלקטיביות.

7. הנתונים תומכים בהבנה האינטואיטיבית שציון החגים וטקסי מחזור החיים המסורתיות נשמרים במידה הרבה ביותר. עשרים עד שלושים אחוז מהמגדירים עצמם "לא-דתיים-לא שומרים" מדליקים נרות חנוכה, מקיימים סדר כהלכתו, צמים ביום כיפור, מחזיקים מערכת כלים נפרדת לפסח ומחשיבים מאוד טקסים הקשורים בלידה, בר-מצווה, נישואים ומוות. אך רק 5% מהקבוצה הזו מדליקים נרות שבת, בעלי כלים נפרדים לבשר וחלב, או פוקדים את בית הכנסת בראש השנה. כל דרגה במעלה הסולם מוסיפה עוד פן של מסורתיות: הדרגה הבאה (לא-דתי שומרים במקצת) מכפילה ומשלשת את שיעורי הנוטלים חלק בציון אירועים הקשורים לכלל ולפרט. דרגה אחרי דרגה, מוביל אותנו הסולם מאירועים אלה, דרך טקס ערב שבת בבית, קיום מצוות "לא תעשה" של שבת, ועד לתפילות בימי חול. הטיפוס במעלה הסולם מציג תמונה מקבילה בנושא השמירה על כשרות: מכילי האוכל של פסח דרך

הימנעות מחמץ, דחייה של מזון לא כשר ועד להפרדת כלים לבשר וחלב ביום-יום. מתברר שנוסחת היהדות שגרסה שיש לקדש דווקא את הפעילויות השגרתיות ביותר בחיי היום-יום החולפה, לרוב, ביהדות של אירועים מיוחדים. יוצא מן הכלל הוא השמירה על כשרות (יותר ממחצית מהנבדקים נמנעים מאוכל לא כשר, ל-44% יש כלים נפרדים לחלב ולבשר ביום-יום) והמזוזה הבלתי נמנעת.

8. רמת הזהות-הדתית קשורה גם באמונות. כמעט חצי מהאוכלוסייה מאמינה בכוח עליון השולט ביקום וכן בשכר ועונש, כולל רוב מקרב המסורתיים-ה"שומרים במקצת". האמונה בחיים אחרי המוות ובמשיח אינן כה נרחבות (בסביבות 35%) ושותפות להן הקבוצות העליונות בסולם עד למסורתיים ה"שומרים במידה רבה".

9. סולם הזהות-הדתית מאפשר הבחנה דקה של ההגדרה העצמית הדתית של הנבדקים. כך, המילה "מסורת" נחלקת לשתי קבוצות מובחנות לפי רמת השמירה על המסורת הדתית. כל אחת מהקבוצות מייצגת כמעט 20% מהאוכלוסייה. מסורתיים ה"שומרים במידה רבה" קרובים ל"אורתודוקסיות" בעוד שמסורתיים ה"שומרים במקצת" קרובים הרבה יותר בהתנהגותם ללא-דתיים ה"שומרים במקצת". לשם המחשה, לשלושה-רבעים מהנבדקים מהקבוצה הראשונה ("מסורתיים – שומרים במידה רבה") יש מערכות כלים נפרדות למאכלי חלב ובשר והם פוקדים את בית הכנסת בראש השנה, בעוד שפחות ממחצית הקבוצה השנייה ("מסורתיים – שומרים במקצת") נוהגת כך. על אף ההבדל בין שתי קבוצות המסורתיים, רוב של כל אחת מהן אינם מתפללים בבית הכנסת בשבת ואינם מניחים תפילין (כ-40% לעומת כ-10% בהתאמה), ובאותו יחס גם אינם נמנעים מנסיעה או מהדלקת חשמל בשבת (66%-ו-90% בהתאמה). על דרך החיוב, קבלת שבת, כלים לפסח, אכילת מזון כשר, ייחוס חשיבות רבה לטקסי נישואין דתיים, ואמונה במציאות האל, כל אלה משותפים לרוב הנבדקים בשתי הקבוצות כאשר הרוב גדול יותר בקבוצת המסורתיים ה"שומרים במידה רבה". שתי קבוצות המסורתיים מאופיינות על-ידי רוב של יוצאי המזרח, אך בעוד שבקבוצת המסורתיים ה"שומרים במידה רבה", שני שלישי (64%) הם מזרחיים, בקבוצה השנייה – "השומרים במקצת" – רוב זה הוא קצת מעל למחצית (54%).

10. בדיקה נוספת של זהות דתית מול מוצא אתני חושפת חלק מהדינמיקה הפנימית המביאה לשינוי. ילידי ארצות המזרח מתקבצים בדרגות הגבוהות של סולם הזהות הדתית. השכיח שם הוא "מסורתי – שומר במידה רבה", ו-60% מקבוצה זו נמצאים בדרגה זו בסולם או באחת הדרגות ה"אורתודוקסיות" יותר. ילדיהם, הדור השני ליוצאי המזרח, פחות דתיים או מסורתיים. 42% מקבוצה זו מצויים בארבע הדרגות הגבוהות של הסולם, אך בעוד שהם מתרחקים מהוריהם, רמת הדתיות שלהם גבוהה בהרבה מזו של שני דורות יוצאי המערב, אשר מתקבצים בשלוש הדרגות הנמוכות של הסולם. קבוצת ילידי הארץ להורים ישראלים,

אף שהם מורכבים משתי הקבוצות האתניות, דומים הרבה יותר למערביים מאשר למזרחיים. מגמות אלה ראינו גם במחקר מ-1991. אצל עולי חבר העמים השכיח הוא "לא-דתי, שומר במקצת", וזאת באחוזים גבוהים אף יותר מקבוצות יוצאי המערב.

11. הסולם גם מציג את הדור השני של האשכנזים כמתרחקים מהוריהם, מגמה שלא ראינו ב-1991. אחוז הלא-דתיים שאינם שומרים על המסורת גבוה יותר בקרב הדור השני מאשר בקרב הדור הראשון, וגם אחוז החרדים גבוה יותר בקרב בני הדור השני. ואכן, מידת הדתיות על-פי הגדרה עצמית (אם נפרק לרגע את סולם הזהות), מציגה מגמה של קיטוב בקבוצה זו הן ליתר דתיות והן לפחות דתיות. בעוד ש-51% מהאשכנזים שנולדו בחוץ-לארץ מגדירים עצמם "שומרים במקצת", 37% מילדיהם משיבים כך, ובכך סוללים את הדרך אל שני הקטבים, אך יותר לכיוון של פחות שמירה. במקביל, "שומרים במקצת" היא הקטגוריה שבני הדור השני של המזרחיים הולכים ומשתלבים בה.

12. מוצא אתני קשור הדוקות לקיום מצוות ספציפיות. לדוגמה, שני-שליש מהמשפחות ממוצא מזרחי מקיימים את טקסי ערב שבת (תמיד יותר בקרב הדור הראשון) לעומת 40% מהמשפחות ממוצא מערבי ומשפחות של ישראלים שנולדו להורים ילידי הארץ. רבע מעולי חבר העמים מדליקים נרות שבת, 10% עורכים קידוש. ארבעים אחוז מיוצאי המזרח, רבע מילדיהם ובסביבות 18% מקרב קבוצות המערב (5% מעולי חבר העמים) אינם מדליקים חשמל בשבת.

בנושא שמירת הכשרות (כלים נפרדים לבשר ולחלב) ניכרת מגמת ירידה דומה – מ-65% ו-55% בקבוצות יוצאי המזרח לסביבות 30% בקרב יוצאי המערב, כולל ילידי ישראל שנולדו להורים ילידי הארץ. כ-20% מקרב עולי חבר העמים שומרים על כשרות. מגמה זו נכונה ברוב רובם של ההקשרים של קיום מצוות ומנהגים וכן בהקשר של אמונות. אמונה במציאות האל, למשל, אופיינית ל-80% מקבוצות יוצאי המזרח, ל-50% מיוצאי המערב ולשליש מעולי חבר העמים.

13. הזדהות יהודית וישראלית מושפעת גם היא מדתיות וממוצא אתני. בעוד שהזדהות כיהודים וכישראלים שכיחה מאוד, ניכר על-פי סולם הדתיות שמידת ההזדהות היהודית יורדת ככל שרמת הדתיות יורדת, והיא גבוהה יותר בקרב המזרחיים מאשר בקרב האשכנזים. מפתיע לגלות שהזדהות כישראלית קשורה גם היא לרמת דתיות גבוהה יותר, חוץ מבקרב החרדים, כצפוי. היא גם חזקה יותר בקרב עדות המזרח מאשר בקרב המערביים. הזדהותם כישראלים של ילידי ישראל בנים לילידי הארץ פחות חזקה יחסית. הדתיים-יותר מרגישים יותר כיהודים מאשר כישראלים, בעוד שהמגדירים עצמם במקום נמוך בסולם הדתיות מרגישים יותר כישראלים מאשר כיהודים. עולי חבר העמים מצויים במקום נמוך, עד כה, בשתי הזוויות הללו, כשההזדהות היהודית עולה על ההזדהות הישראלית (35% ו-24% בהתאמה).

ההזדהות כישראלי חזקה מאוד, ולא זו בלבד, אלא שהיא גם המרכיב החשוב ביותר, אולי באופן אירוני, בחוויית היהדות. עצם החיים בישראל מדורגים במקום גבוה על-ידי כל קבוצות המוצא, ועל-ידי כל הטיפוסים הסולמיים מלבד שלושת ה"אורתודוקסיים" ביותר, שעבורם הדת של העם היהודי חשובה בהרבה מהחיים הישראליים. זו דוגמה להבחנה חדה הרבה יותר על-פי זהות דתית מאשר על-פי מוצא אתני.

14. בעמדות ביחס ליהדותה של המדינה, קיימת הסכמה רבה לטענה ש"המדינה צריכה להיות בעלת אופי יהודי אך לאו דווקא דתי". בכך מהדהדת ההסכמה המקיפה לטענה ש"אדם יכול להיות יהודי טוב גם אם אינו שומר מצוות" (רק החרדים חולקים על כך). קיימת גם תמיכה בקרב רוב הקבוצות (מלבד אלה שאינם שומרים על המסורת כלל וכן בקרב העולים מחבר העמים) בתגבור נושאים יהודיים בבתי הספר ובטלוויזיה.

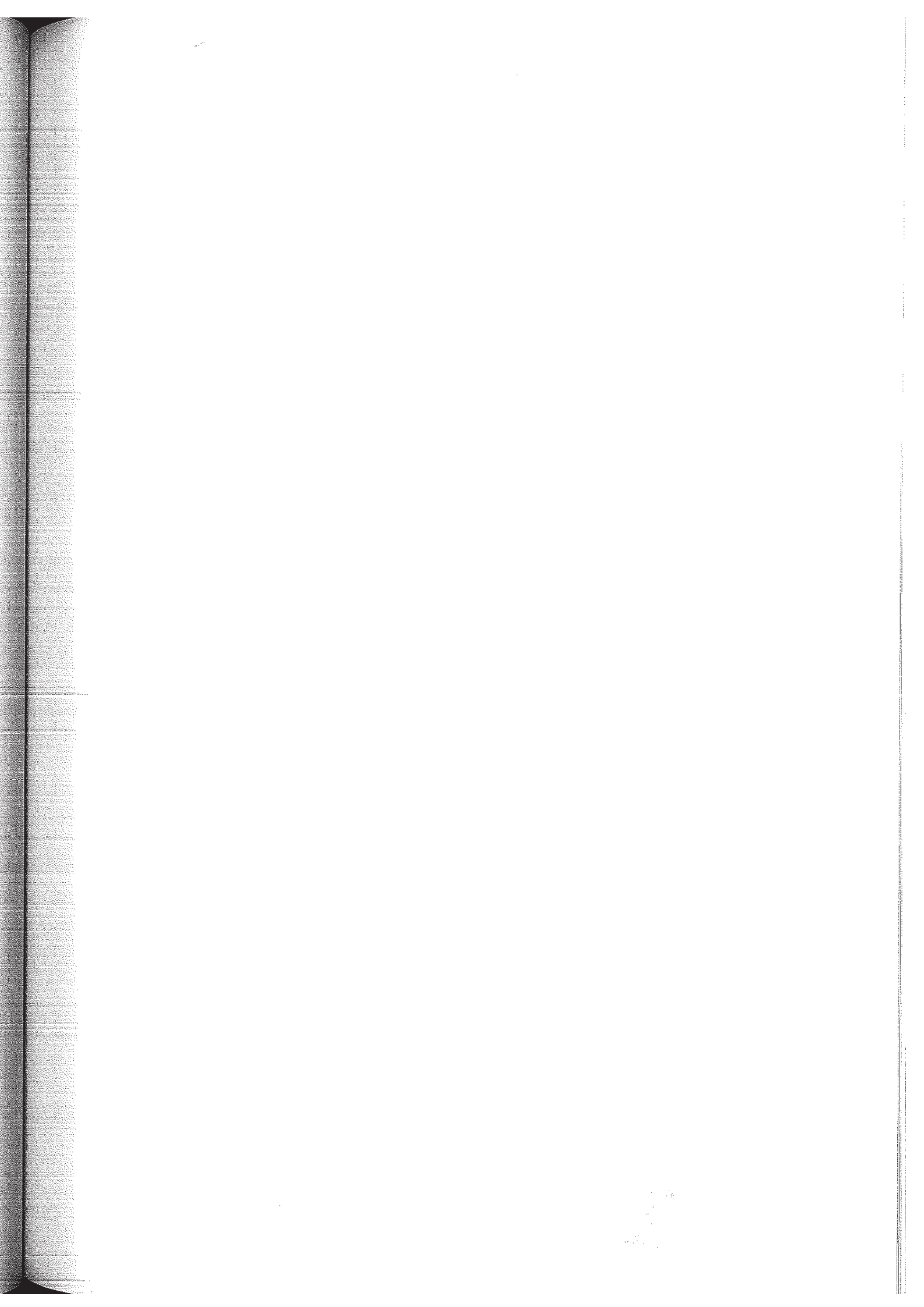
בד-בבד קיימים גם חילוקי דעות על מקום הדת בחיים הציבוריים. כשהשאלות נוגעות לסוגיות קונקרטיים, מתברר שיש הרבה יוצאים מן הכלל לטענה שהחיים הציבוריים צריכים להתנהל בהתאם למסורת הדתית. למשל, רוב גדול מקרב כל קבוצות המוצא האתניות, ואפילו 50% מקרב יוצאי ארצות המזרח, מצדדים בפתיחת בתי קולנוע והפעלת תחבורה ציבורית בשבת, ובקרב קבוצות המזוהות על-פי דתיות, רק שלוש הקבוצות הדתיות ביותר שוללות זאת. ההתנגדות הנרחבת ביותר היא לגבי עריכת קניות והפעלת מרכזי קניות בשבת.

התמיכה בנישואים אזרחיים נחלקת גם היא על-פי דתיות, אך רוב בקרב כל קבוצות המוצא – מלבד יוצאי ארצות המזרח – מחייבים אותם. אולם בנושא שמירת כשרות במוסדות ציבור, קיימת תמיכה רחבה בקרב כל קבוצות המוצא (מלבד העולים) ובקרב כל הפרופילים הדתיים (מלבד אלה שאינם שומרים כלל, אשר אינם מביעים התנגדות חריפה לכך). התמונה מתהפכת כאשר נבדקת התניית תעודת כשרות למוסדות ציבור בשמירת מצוות אחרות – מתנגדים לכך בארבעת הטיפוסים הסולמיים האחרונים של זהות דתית ובכל קבוצות המוצא, למעט ילידי ארצות המזרח.

15. הנתונים מציגים נטייה למתירנות גוברת באוכלוסייה. ביטוי אחד לכך הוא פלורליזם, ביטוי אחר הוא רב-תרבותיות, כשקבוצות עומדות על זכויותיהן כקבוצה אך מעדיפות להתקיים בבידוד יחסי. בכל מקרה, במחקר הנוכחי, ניכרת תחושה של התרחקות הדדית שבאה לידי ביטוי (1) בשוני בין יהודים בישראל והיהודים בעולם; (2) בירידה בתחושה של שיתוף גורל; (3) בירידה בטיב היחסים הבין-קבוצתיים בישראל.

קיימת תמיכה במערכת חינוך פלורליסטית, כמו זו הנהוגה היום (שלושה זרמים בחינוך). רוב הנבדקים מקרב כל קבוצות המוצא האתניות מעדיפים זאת על פני האפשרויות האחרות (54%). עם זאת, מובע גם רצון לזרם חינוך חדש יהודי אך לא-דתי (19%) ולמערכת חינוך אחת אחידה (26%).

נספחים

נספח א'

השאלון, התפלגות התשובות באחוזים עבור המדגם הכלל ארצי
(N=2466)

והתפלגות התשובות לשאלות שנשאלו
גם במועד הראשון של המחקר ב-1991 (N=2399)

כרטיס 1

6. יש אומרים שהיהודים בישראל מכירים את המסורת היהודית ויש אומרים שהיהודים בישראל אינם מכירים את המסורת. עד כמה נושא זה מעסיק אותך?

	1999	1991
1. מעסיק מאד	18	19
2. מעסיק	37	41
3. לא כל כך מעסיק	31	27
4. כלל לא מעסיק	14	13
סה"כ %	100	100

7. באיזו מידה אתה מתעניין בשאלות הנוגעות למקומה של הדת במדינת ישראל?

	1999	1991
1. מתעניין מאד	23	17
2. מתעניין	46	44
3. לא כל כך מתעניין	22	28
4. כלל לא מתעניין	9	11
סה"כ %	100	100

8. האם היית אומר שאורח החיים שלך הוא ברוח הערכים של היהדות? (למראין: אם התעוררה בעיה בקשר ל"ערכי היהדות", הכוונה היא לפי התפילה שלו).

	1999	1991
1. כן בהחלט	26	23
2. כן	44	47
3. לא	23	22
4. בהחלט לא	7	8
סה"כ %	100	100

9. איך היית מגדיר את עצמך מבחינה דתית?

	1999	*
1. חרדי	5	3
2. דתי	12	12
3. מסורתי	35	42
4. לא דתי אך לא אנטי-דתי (חילוני)	43	38
5. אנטי דתי	5	5
סה"כ %	100	100

כרטיס 1

10. האם כיום אתה מרגיש את עצמך יותר דתי או פחות דתי בהשוואה למה שהיית בעבר?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. הרבה יותר דתי	6	4
2. יותר דתי	17	14
3. אין הבדל	51	55
4. פחות דתי	21	21
5. הרבה פחות דתי	5	6
סה"כ %	100	100

11. עד כמה היית רוצה שילדיך ישמרו על המסורת הדתית?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. הייתי רוצה שילדי ישמרו על המסורת על כל דקדוקיה	14	14
2. הייתי רוצה שילדי ישמרו במידה רבה על המסורת	27	27
3. הייתי רוצה שילדי ישמרו במקצת על המסורת	46	48
4. הייתי רוצה שילדי לא ישמרו כלל (שיהיו חופשיים לגמרי)	13	12
סה"כ %	100	100

12. לדעתך, איזה חלק מהציבור היהודי בארץ מקיים את המסורת הדתית כמו שאתה מקיים אותה?

	<u>1999</u>	***
1. כמעט כל הציבור	3	4
2. הרוב הגדול	31	34
3. כחצי מהציבור	39	38
4. פחות מחצי	21	19
5. מיעוט קטן	6	5
סה"כ %	100	100

13. עד כמה אתה מסכים או לא מסכים לדעה הבאה: "אדם יכול להיות יהודי טוב גם אם הוא לא שומר על המסורת הדתית?"

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. מסכים בהחלט	58	53
2. מסכים	30	35
3. לא מסכים	8	7
4. בהחלט לא מסכים	4	5
סה"כ %	100	100

כרטיס 1

14-27. עד כמה חשוב לך שכל אחד מהדברים הבאים יהיה עקרון מנחה (מדריך) בחיך?

סה"כ %	כלל לא חשוב	לא כל כך חשוב	חשוב	חשוב מאד		
100	3	17	48	32	1999	.14 להנות מיופי (1991: להיות בעל יכולת להנות...)
100	2	12	42	44	1991	
100	--	2	18	80	1999	.15 להקים משפחה
100	1	1	20	78	1991	
100	--	1	12	87	1999	.16 לכבד הורים
100	--	1	17	82	1991	
100	4	26	46	24	1999	.17 לעשות הרבה כסף
100	5	28	37	30	1991	
100	1	4	31	64	1999 *1991	.18 להיות חופשי לבחור איך להתנהג
100	1	3	31	65	1999	
100	1	4	33	61	1991	.19 להנות מהחיים
100	1	3	30	66	1999	
100	1	6	32	60	1991	.20 ללמוד ולקרוא לשם הרחבת אופקים
100	1	4	37	58	1999 *1991	
100	--	1	17	82	1999	.21 לתרום לחברה
100	--	1	23	75	1991	
100	10	15	25	49	1999	.22 להיות שלם עם עצמך
100	11	16	25	47	1991	
100	21	30	25	24	1999	.23 להאמין באלוהים
100	22	30	22	26	1991	
100	--	3	41	56	1999	.24 להיות אדם דתי (לשמור מצוות)
100	2	11	46	41	1991	
100	--	3	41	56	1999	.25 לעזור לנזקקים (לא להשאיר עזרה)
100	2	11	46	41	1991	
100	1	5	40	54	1999	.26 להבין את ההשקפה (נקודת המבט) של אנשים אחרים
100	2	6	46	46	1991	
100	1	3	33	63	1999 *1991	.27 להיות אזרח טוב

כרטיס 1

28-38. עד כמה חשוב לך שכל אחד מהדברים הבאים יהיה עקרון מנחה (מדריך) בחייך? (המשך)

סה"כ %	כלל לא חשוב	לא כל כך חשוב	חשוב	חשוב מאד		
100	3	12	43	42	1999	.28 לתרום כסף לצדקה
100	7	19	42	32	1991	
100	--	1	28	71	1999	.29 להיות חבר טוב ונאמן
100	--	1	27	72	1991	
100	--	1	32	67	1999	.30 להצליח בעבודה או בלימודים
100	--	3	28	69	1991	
100	4	17	42	37	1999 *1991	.31 לבלות, לטייל, להתנסות בחוץ-לארץ
100	1	7	30	62	1999	
100	1	4	27	67	1991	.32 להרגיש חלק מהעם היהודי
100	2	7	32	58	1999	.33 לחגוג ולציין את חגי ישראל בדרך כלשהי
100	2	9	32	57	1991	
100	10	22	27	41	1999	.34 לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת הדתית
100	11	22	27	41	1991	
100	2	7	26	65	1999	.35 לחיות בארץ (1991: לגור בארץ)
100	2	5	23	70	1991	
100	17	20	22	41	1999 **1991	.36 לשמור כשרות
100	21	27	22	30	1999	.37 לשמור על השבת לפי המסורת הדתית
100	23	26	19	32	1991	
100	7	12	38	43	1999	.38 לציין את השבת בדרך כלשהי
100	9	14	38	39	1991	

* שאלה זו לא נשאלה ב-1991.
** נשאל באופן שונה ב-1991 (כשרות "בתוך הבית" ו"מחוץ לבית").

כרטיס 1

39-45. עד כמה חשוב לך שאתה או שבמשפחתך יעשו את כל אחד מהדברים הבאים?

סה"כ %	כלל לא חשוב	לא כל כך חשוב	חשוב	חשוב מאוד	
100	5	8	17	70	1999
100	4	4	18	74	1991
					39. ברית מילה בטקס דתי
100	5	9	20	66	1999
100	7	10	20	63	1991
					40. עליה לתורה בבר המצווה (בר מצווה דתי בבית כנסת)
100	8	18	27	47	1999
100	7	18	29	46	1991
					41. בת-מצווה
100	8	11	17	64	1999
100	6	7	18	69	1991
					42. טקס נישואין בברכת רב
100	9	8	17	66	1999
100	6	6	18	70	1991
					43. טקס קבורה דתי
100	4	7	21	68	1999
100	4	6	19	71	1991
					44. לשבת שבעה
100	5	7	19	69	1999
100	4	6	19	71	1991
					45. קדיש אחרי הורים

46. האם אתה מרגיש שאתה חלק מהעם היהודי בעולם?

	1999	1991
1. כן בהחלט	68	65
2. כן	27	31
3. לא	5	3
4. בהחלט לא	1	1
סה"כ %	100	100

47. האם אתה מרגיש ישראלי?

	1999	1991*
1. כן בהחלט	74	
2. כן	22	
3. לא	3	
4. בהחלט לא	1	
סה"כ %	100	

* שאלה זו לא נשאלה ב-1991.

כרטיס 1

48. לו היתה לך האפשרות להיולד מחדש, האם היית רוצה להיולד יהודי?

	1999	1991*
1. כן, הייתי רוצה מאד להיולד יהודי	61	
2. כן, הייתי רוצה להיולד יהודי	21	
3. אין זה משנה לי	15	
4. לא הייתי רוצה להיולד יהודי	3	
סה"כ %	100	

49. לו היתה לך האפשרות להיולד מחדש, האם היית רוצה להיולד ישראלי?

	1999	1991*
1. כן, הייתי רוצה מאד להיולד ישראלי	56	
2. כן, הייתי רוצה להיולד ישראלי	23	
3. אין זה משנה לי	16	
4. לא הייתי רוצה להיולד ישראלי	5	
סה"כ %	100	

50. האם אתה מסכים או לא מסכים לכך שהעם היהודי במדינת ישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ-לארץ?

	1999	1991
1. מסכים בהחלט	31	20
2. מסכים	38	37
3. לא מסכים	21	27
4. בהחלט לא מסכים	10	17
סה"כ %	100	100

51. האם לדעתך יש ליהודים בישראל וליהודי הגולה גורל משותף?

	1999	1991
1. כן בהחלט	28	34
2. כן	42	42
3. לא	26	21
4. בהחלט לא	4	3
סה"כ %	100	100

כרטיס 1

52-64. יש דברים שמשפיעים הרבה ויש דברים שמשפיעים מעט על ההרגשה שאתה חלק, ורוצה להיות חלק, מהעם היהודי. באיזו מידה משפיע כל אחד מהדברים הבאים על הרגשה זו שלך?

סה"כ %	לא משפיע בכלל	לא כל כך משפיע	משפיע משפיע	משפיע מאוד	1999	1991	מידת ההשפעה שאתה חלק ורוצה להיות חלק מהעם היהודי של כל אחד מהבאים:
100	6	17	38	39	1999	1991	ההיסטוריה היהודית של למעלה משלושת אלפי שנים
100	8	19	42	30	1991		
100	1	7	32	59	1999	*1991	שואת יהודי אירופה (השואה)
100	1	5	24	70	1999		הקמת מדינת ישראל
100	2	4	27	68	1991		
100	4	14	38	44	1999	*1991	מרד גטו ורשה
100	5	14	32	49	1999		הדת של העם היהודי
100	6	20	31	44	1991		
100	4	15	37	44	1999		העזרה שהיהודים נותנים זה לזה
100	5	17	40	38	1991		
100	2	6	24	68	1999	*1991	ההורים שלך / הבית שבו גדלת
100	2	10	38	49	1999	*1991	אושוויץ (מחנה ההשמדה אושוויץ)
100	12	17	27	44	1999		נרות שבת
100	14	19	26	41	1991		(1991: הדלקת נרות שבת)
100	3	8	31	57	1999	*1991	השפה העברית
100	5	9	33	53	1999		סדר פסח
100	6	12	32	50	1991		(1991: השתתפות בסדר פסח)
100	5	11	40	44	1999	*1991	לימוד
100	4	14	42	40	1999	*1991	מאבק לצדק חברתי

כרטיס 1

65-68. יש דברים שמשפיעים הרבה ויש דברים שמשפיעים מעט על ההרגשה שאתה חלק, ורוצה להיות חלק, מהעם היהודי. באיזו מידה משפיע כל אחד מהדברים הבאים על הרגשה זו שלך? (המשך)

סה"כ %	לא משפיע בכלל	לא כל כך משפיע	משפיע משפיע	משפיע מאד	מידת ההשפעה שאתה חלק ורוצה להיות חלק מהעם היהודי של כל אחד מהבאים:
100	7	23	41	29	65. ספרות עברית 1999*1991
100	7	15	35	42	66. הדלקת נרות חנוכה 1999
100	7	12	36	46	1991
100	2	5	28	65	67. העובדה שאתה חי בארץ ישראל 1999
100	2	4	27	67	1991
100	2	5	25	68	68. המלחמות שעברנו בישראל 1999*1991

69. יש הרבה עדות בישראל, גם אשכנזיות וגם מזרחיות. האם אתה חושב שעכשיו היחסים בין העדות טובים?

	1999	1991
1. טובים מאד	7	9
2. די טובים	42	58
3. לא כל כך טובים	39	28
4. לא טובים כלל	12	4
סה"כ %	100	100

70. האם אתה חושב שעכשיו היחסים בין העולים החדשים והוותיקים הם טובים?

	1999	1991**
1. טובים מאד	3	
2. די טובים	31	
3. לא כל כך טובים	52	
4. לא טובים כלל	14	
סה"כ %	100	

* שאלה זו לא נשאלה ב-1991.
** לא ניתן להשוות שאלה זו כיוון שב-1991 היא נשאלה באופן שונה לפי קבוצות עולים שונות.

כרטיס 1

71. יש חילוקי דעות (ויכוחים) בין יהודים על בעיות של דת בישראל. האם אתה חושב שהיחסים בין הדתיים והלא דתיים טובים?

	1999	1991
1. טובים מאד	2	2
2. די טובים	16	26
3. לא כל כך טובים	46	52
4. לא טובים כלל	36	19
סה"כ %	100	100

72-80. ללא קשר לסגנון החיים שלך, מהי ההרגשה שלך כשאתה נתקל בכל אחד מהבאים? (השאלות הבאות נשאלו רק ב-1999)

סה"כ %	לא לקרוא:		ההרגשה שלי היא:			
	לא משנה לי אין לי הרגשה מיוחדת	שליטת מאד	שליטת	חיובית מאד	חיובית מאד	
100	22	1	4	49	24	72. אנשים החובשים כיפה
100	22	10	27	29	12	73. תלבושת חרדית
100	27	4	13	40	16	74. אנשים שלובשים בחוץ טלית קטן (שרואים את הציציות)
100	28	3	12	40	16	75. נשים המופיעות עם כיסוי ראש
100	22	24	31	18	4	76. הופעה "היפית" (שיער מגודל, פירסינג, קעקוע וכו')
100	23	15	25	29	8	77. זוגות המתחבקים ומתנשקים בפומבי
100	22	1	6	47	24	78. אנשים המנשקים מזוזה
100	17	39	33	9	2	79. אנשים שאוכלים חמץ בפסח בפומבי
100	27	19	27	23	4	80. ילדים הנוסעים באופניים וגלגיליות ביום הכיפורים

81. האם לדעתך מדינת ישראל צריכה להיות בעלת אופי יהודי לאו דווקא דתי?

	1999	1991*
1. כן בהחלט	36	
2. כן	41	
3. לא	15	
4. בהחלט לא	8	
סה"כ %	100	

כרטיס 1

82. האם, לדעתך, על מדינת ישראל לדאוג לכך שהחיים הציבוריים במדינה יתנהלו לפי המסורת הדתית היהודית?*

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. המדינה צריכה בהחלט לדאוג לכך	27	19
2. אולי צריכה לדאוג לכך	25	25
3. אולי לא צריכה לדאוג לכך	17	20
4. המדינה בהחלט לא צריכה לדאוג לכך	31	36
סה"כ %	100	100

83. האם לדעתך, במדינת ישראל צריך שיהיה לזרמים השונים ביהדות (קונסרבטיבים, רפורמים וכד') מעמד שווה לזה של האורתודוקסים?

	<u>1999</u>	***
1. כן בהחלט	32	31
2. כן	30	33
3. לא	21	21
4. בהחלט לא	17	15
סה"כ %	100	100

84. האם אתה חושב שבמוסדות ציבוריים צריך או לא צריך שהאוכל יהיה כשר?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. בהחלט צריך שהאוכל יהיה כשר	60	71
2. אולי צריך	20	18
3. אולי לא צריך	11	7
4. בהחלט לא צריך שבמוסדות ציבוריים האוכל יהיה כשר	9	4
סה"כ %	100*	100

85. כידוע, קורה שהרבנות מסרבת לתת תעודת כשרות למוסדות ששומרים כשרות, בגלל שהם לא שומרים על מצוות אחרות, או מנהגים דתיים אחרים. האם אתה חושב שכך צריך או לא צריך להיות?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. בהחלט כך צריך להיות	23	22
2. אולי כך צריך להיות	19	19
3. אולי כך לא צריך להיות	17	17
4. בהחלט לא צריך להיות כך	41	42
סה"כ %	100	100

* שאלה זו נשאלה בניסוח מעט שונה במקום "מדינת ישראל" היה הנוסח ב-1991 "הממשלה".
*** מועד מרץ 1993.

כרטיס 1

86. כידוע, כיום הרבנות הראשית היא חלק ממשרד הדתות שממומן מתקציב המדינה. האם לדעתך יש להמשיך כך או שהרבנות הראשית צריכה לפעול במסגרת אחרת שממומנת מתקציב אחר לא ממשלתי?

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. הרבנות הראשית בהחלט צריכה לפעול במסגרת ממשלתית כפי שנהוג כיום	33	
2. חושב שצריכה לפעול כמו עכשיו	28	
3. חושב שצריכה לפעול במסגרת אחרת, מתקציב לא ממשלתי	16	
4. הרבנות הראשית בהחלט צריכה לפעול במסגרת אחרת מתקציב לא ממשלתי	23	
סה"כ %	100	

87. האם אתה חושב שיש להנהיג נישואים אזרחיים בארץ?***

	<u>1999</u>	***
1. בהחלט כן	27	24
2. כן, אבל גם בנישואים דתיים	22	19
3. אולי כן	11	11
4. אולי לא	4	3
5. לא	15	18
6. בהחלט לא	21	25
סה"כ %	100	100

88. אילו היו בארץ נישואים אזרחיים, האם לדעתך אתה ו/או בני משפחתך הייתם בוחרים להנשא בנישואים כאלה?***

	<u>1999</u>	***
1. בהחלט כן	15	16
2. כן, אבל גם בנישואים דתיים	11	11
3. אולי כן	12	14
4. אולי לא	5	3
5. לא	21	23
6. בהחלט לא	36	33
סה"כ %	100	100

89. האם אתה בעד או נגד גיוס בני ישיבות לצה"ל?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. בהחלט בעד	45	55
2. בעד	41	35
3. מתנגד	9	6
4. מתנגד בתוקף	5	4
סה"כ %	100	100

כרטיס 1

90. האם אתה בעד או נגד גיוס בנות דתיות לצה"ל?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. בהחלט בעד	27	37
2. בעד	38	33
3. מתנגד	13	12
4. מתנגד בתוקף	9	8

5. רק לשירות לאומי	13	10
סה"כ %	100	100

91. ללא קשר למידה שבה אתה שומר על השבת (בין אם שומר ובין אם לאו), האם אתה בעד או נגד שאנשים יתחשבו בצביון השבת בפומבי?

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. בהחלט בעד	25	
2. בעד	47	
3. מתנגד	21	
4. מתנגד בתוקף	6	
סה"כ %	100	

92-97. האם אתה בעד או נגד כל אחד מהבאים:

סה"כ %	מתנגד בתוקף	מתנגד	בעד	בהחלט בעד	
100	12	16	32	40	92. פתיחת בתי קולנוע בשבת
100	13	19	32	35	1991
100	14	21	30	35	93. תחבורה ציבורית בשבת
100	13	24	32	31	1991
100	12	18	33	37	94. פתיחת מרכזי קניות בשבת מחוץ לערים
					*1991
100	14	25	29	32	95. פתיחת מרכזי קניות בשבת בערים
					*1991
100	12	16	35	37	96. פתיחת בתי קפה ומסעדות בשבת
					*1991
100	12	16	35	37	97. קיום ארועי ספורט בשבת
					*1991

* שאלה זו לא נשאלה ב-1991.

98-103. אנשים שונים עושים או לא עושים דברים שונים בשבת. האם אתה או בביתך עושים את כל אחד מהבאים בשבת:

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד	שנה	תיאור
100	27	7	8	8	50	1999	.98 הדלקת נרות בשבת
100	20	6	7	11	56	1991	
100	26	7	8	8	51	1999	.99 הדלקת נרות שבת עם ברכה לפני כניסת השבת
100	28	5	6	10	51	1991	
100	29	8	8	7	48	1999	.100 קידוש בליל שבת
100	32	6	7	8	46	1991	
100	19	6	10	10	55	1999	.101 סעודה מיוחדת בליל שבת
100	20	5	9	12	54	1991	
100	52	11	8	4	25	1999	.102 תפילה בבית כנסת בליל שבת
100	53	10	7	5	24	1991	
100	55	10	7	4	24	1999	.103 תפילה בבית כנסת בשבת בבוקר
100	56	10	7	5	23	1991	

104-108. יש אנשים שנמנעים לעשות בשבת דברים שונים. האם אתה נמנע בשבת מכל אחד מהבאים:

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד	שנה	תיאור
100	60	5	4	4	27	1999	.104 נמנע מנסיעה בשבת
100	57	5	5	6	26	1991	
100	47	5	5	6	37	1999	.105 נמנע מלעבוד בבית בשבת (כולל עבודות בית ועבודות אחרות כמו: אפייה, בישול, נקיון, כביסה, תיקונים, כתיבה ועוד)
100	43	6	6	9	37	1991	
100	44	5	4	6	41	1999	.106 נמנע לעבוד בפומבי מחוץ לבית בשבת (כמו: גינון, טיפול במכונית, תליית כביסה וכו')
100	39	6	5	8	42	1991	
100	52	3	4	4	37	1999	.107 נמנע מהדלקת אש בשבת (עישון)
100	50	5	4	5	37	1991	
100	65	4	4	3	24	1999	.108 נמנע מהדלקת חשמל, רדיו וטלוויזיה ושימוש בטלפון
100	64	5	4	5	22	1991	

כרטיס 1

109-110. יש אנשים שנמנעים לעשות בשבת דברים שונים. האם אתה נמנע בשבת מכל אחד מהבאים (המשך):

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד	
100	58	4	5	3	29	1999 נמנע מבילוי הכרוך בתשלום (כמו: קולנוע, דיסקוטק, מסעדה, מופעים וכד')
100	59	5	4	5	28	1991
100	52	5	5	5	34	1999 נמנע מיציאה לקניות *1991

111. האם יש מוצרי חשמל שאתה משתמש בהם וכאלה שאינך משתמש בהם בשבת?

	1999	1991*
1. כן	25	
2. לא	75	
סה"כ %	100	

112. והאם יש סוגי דברים שאתה כותב או מצייר וסוגי דברים שאתה לא כותב או מצייר בשבת?

	1999	1991*
1. כן	17	
2. לא	83	
סה"כ %	100	

113-117. ישנן דרכים שונות לבילוי השבת, האם אתה עושה כל אחד מהבאים בשבת:

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד	
100	2	3	10	25	60	1999 משתדל לבלות הרבה עם המשפחה
100	5	5	12	25	54	1991
100	2	3	10	26	59	1999 משתדל לנוח בשבת
100	4	5	13	26	52	1991
100	48	16	19	10	7	1999 יוצא לקניות *1991
100	34	9	24	20	13	1999 יוצא לבלות ולאכול בחוץ *1991
100	31	7	21	23	18	1999 מתרחץ בבריכה, בים, או עוסק בפעילות ספורטיבית אחרת
100	37	10	19	18	17	1991

כרטיס 1

118-121. ישנן דרכים שונות לבילוי השבת, האם אתה עושה כל אחד מהבאים בשבת (המשך):

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד	שנה	שאלה
100	30	11	24	21	14	1999 *1991	118. מטייל להכרת הארץ
100	4	4	16	32	44	1999 *1991	119. קורא
100 100	25	6	16	28	25	1999 1991	120. נוסע להורים ולמשפחה
100	23	2	7	18	50	1999 *1991	121. צופה בטלוויזיה / שומע רדיו

נעבור עתה למספר שאלות הקשורות לכשרות.

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד	שנה	שאלה
100	13	4	11	12	60	1999 **1991	122. האם אתה נוהג לאכול אוכל כשר?
100 100	22 22	5 3	8 4	7 7	58 64	1999 1991	123. האם אתה נמנע מלאכול טרף (חזיר, מאכלי ים, וכד')?

124. האם יש לכם בבית כלים נפרדים למאכלי בשר וחלב?

	1999	1991
1. כן	44	48
2. לא	56	52
סה"כ %	100	100

125. האם אתה צם ביום הכיפורים?

	1999	1991
1. תמיד	67	71
2. לעיתים קרובות	6	6
3. מידי פעם	6	2
4. לעיתים רחוקות	5	2
5. אף פעם לא	16	19
סה"כ %	100	100

* שאלה זו לא נשאלה ב-1991.
** שאלה זו נשאלה באופן שונה ב-1991 (נוהג לאכול אוכל כשר "בבית", ו"מחוץ לבית").

כרטיס 1

126. האם אתה יודע להתפלל מהסידור?

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. כן, באופן מלא	41	
2. כן, באופן חלקי	24	
3. בכלל לא	<u>35</u>	
סה"כ %	100	

127. כמה אתה נוהג לבקר בבית הכנסת?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. בכל יום או כמעט כל יום (כולל שבתות וחגים)	15	8
2. כמעט כל שבת וחג, אבל לא בימי חול	10	16
3. רק בימים נוראים (ראש השנה ויום כיפור)	16	17
4. רק באירועים מיוחדים בר מצווה, שבת חתן וכד'	17	14
5. בימים הנוראים ובאירועים מיוחדים	20	25
6. אף פעם לא	<u>22</u>	<u>19</u>
סה"כ %	100	100

128. האם בימי חול אתה נוהג להתפלל?

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. תמיד	14	
2. לעתים קרובות	5	
3. מידי פעם	6	
4. לעתים רחוקות	7	
5. אף פעם לא	<u>68</u>	
סה"כ %	100	

כרטיס 2

6. האם בראש השנה אתה מתפלל בבית כנסת?

	1999	1991*
1. במשך כל או רוב זמן התפילה	26	
2. בחלק מהזמן	19	
3. בא רק לשמוע תקיעת שופר	9	
4. לא מתפלל בבית כנסת בראש השנה / מתפלל בבית	3	
5. לא מתפלל כלל בראש השנה	43	
סה"כ %	100	

7. האם ביום הכיפורים, אתה מתפלל בבית כנסת:

	1999	1991**
1. במשך כל או רוב יום הכיפורים	30	31
2. בחלק מיום הכיפורים	21	} 29
3. רק "כל נדרי"	3	
4. רק "כל נדרי" ו"נעילה"	3	
5. רק "נעילה"	6	
6. אינני מתפלל בבית כנסת ביום הכיפורים / מתפלל בבית	3	
7. לא מתפלל בכלל ביום כיפור	34	31
סה"כ %	100	100

8-13. באיזו מידה אתה עושה או לא עושה את כל אחד מהדברים הבאים?

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	לעיתים קרובות	מיד פעם	תמיד	1999	1991	
100	2	1	4	8	85	1999	1991	8. משתתף בסדר פסח מכל סוג שהוא
100	4	2	4	11	78	1991		
100	8	5	8	10	69	1999	1991	9. משתתף או עורך סדר פסח כהלכתו
100	10	6	6	9	68	1991		
100	16	4	6	6	68	1999	1991	10. לא אוכל חמץ בפסח
100	15	4	6	7	68	1991		
100	28	4	6	6	56	1999	1991	11. משתמש בכלים מיוחדים לפסח
100	29	4	4	6	57	1991		
100	10	6	14	15	55	1999	1991	12. אוכל מאכלי חלב בשבועות
100	21	6	14	14	45	1991		
100	62	7	8	4	19	1999	1991	13. לומד בליל שבועות (תיקון ליל שבועות)
100	66	6	5	4	19	1991		

* שאלה זו לא נשאלה ב-1991.
 ** בקטגוריות הקשורות לשאלה זו חל שינוי קל בהשוואה ל-1991, אחוז אלה שמתפללים במשך כל/רוב היום ואחוז אלה שכלל לא מתפללים ביום כיפור נשאר יציב.

14-16. באיזו מידה אתה עושה או לא עושה את כל אחד מהדברים הבאים?

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד	
100	7	5	7	10	71	1999
100	9	3	6	10	72	1991
						מדליק נרות חנוכה
100	30	11	13	7	39	1999
100	30	11	13	9	36	1991
						שומע מגילת אסתר בפורים
100	9	7	15	16	53	1999
						1991*
						חוגג בפורים (הולך למסיבות, מתחפש, משלוח מנות)

17. האם בדרך כלל אתם נוהגים לבנות בביתכם סוכה?

	1999	1991
1. כן, סוכה כשרה ואוכלים בה את כל / רוב הארוחות	30	25
2. כן, סוכה כשרה ואוכלים בה רק לפעמים	11	13
3. כן, סוכה לאו דווקא כשרה (רק בשביל הילדים וכד')	13	13
4. לא	46	48
סה"כ %	100	100

18. האם יש בביתך מזוזה?

	1999	1991
1. כן, בכל אחת מהדלתות שבהן דרושה מזוזה	78	72
2. כן, רק בדלת הכניסה	20	26
3. אין מזוזה	2	2
סה"כ %	100	100

19. האם לדעתך המזוזה מגינה על הבית?

	1999	1991
1. בטוח שכן	49	46
2. חושב שכן	26	28
3. חושב שלא	12	14
4. בטוח שלא	13	13
סה"כ %	100	100

כרטיס 2

20. האם אתה נוהג לבקר בקברי צדיקים?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. לעתים קרובות	10	11
2. לפעמים	19	19
3. לעתים רחוקות	19	16
4. אף פעם לא	51	48
5. איני יכול ללכת בגלל איסור דתי (כהן וכד')	1	6
סה"כ %	100	100

21. האם אתה מתנדב ומקדיש מזמנך כדי לעזור לאחרים הזקוקים לעזרה (כמו למשל, חולים, קשישים, עניים, עולים חדשים וכד')?

	<u>1999</u>	<u>***</u>
1. לעתים קרובות (פעם בשבוע)	18	17
2. לפעמים	37	31
3. לעתים רחוקות	26	29
5. אף פעם לא	19	22
סה"כ %	100	100

22. האם אתה/הולך/הולכת בכיסוי ראש?

	<u>1999</u>	<u>1991**</u>
1. כן תמיד	16	
2. רק בזמן הדלקת נרות	4	
3. כן, רק בשבתות	2	
4. כן, רק בתפילות	7	
5. כן, רק בארוחות	-	
6. רק בהזדמנויות חגיגיות (בר מצווה, חתונה)	4	
7. רק בזמן אבל	3	
8. אחר. מה?	2	
9. לא משתמש/ת בכיסוי ראש	62	
סה"כ %	100	

23. לגברים בלבד: האם אתה מניח תפילין?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. אין לי תפילין כלל	22	21
2. יש לי תפילין אבל אינני מניח אותם	31	32
3. יש לי תפילין ואני מניח אותם לעתים רחוקות	11	15
4. יש לי תפילין ואני מניח אותם לפעמים	10	10
5. יש לי תפילין ואני מניח אותם בקביעות כל יום	26	23
סה"כ %	100	100

*** מועד מרץ 1993

** על השאלה השיבו רק נשים נשואות. ב-1991 שאלה זו נוסחה בנפרד לנשים ולגברים ולכן לא נערכה השוואה.

כרטיס 2

24. האם אתה בעד או נגד תוספת של לימודי יהדות בבתי הספר של החינוך הממלכתי הכללי?

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. בהחלט בעד	24	
2. בעד	40	
3. נגד	26	
4. בהחלט נגד	10	
סה"כ %	100	

25-26. האם אתה בעד או נגד תוספת של דיון בנושאי יהדות בטלוויזיה?

סה"כ %	בהחלט		בהחלט		1999	1991*
	נגד	נגד	בעד	בעד		
100	11	26	39	24	1999	25. בטלוויזיה הכללית (ערוץ 1 או 2)
					*1991	
100	11	25	40	24	1999	26. בטלוויזיה החינוכית לילדים
					*1991	

27. לדעתך, איך צריכה להיות מאורגנת מערכת החינוך בארץ?

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. שלושה זרמים: כמו עכשיו: ממלכתי, ממלכתי-דתי ודתי-עצמאי	54	
2. שלושה זרמים אלה בתוספת זרם רביעי חדש של חינוך ברוח המסורת היהודית אך לא חינוך דתי	19	
3. מערכת חינוך אחידה לכולם	24	
4. אחר, מה?	3	
סה"כ %	100	

28-36. באיזו מידה אתה מאמין או לא מאמין בכל אחד מהבאים:

סה"כ %	לא מאמין בכלל	מפקפק לרוב, אך לפעמים מאמין	מאמין אך לפעמים מפקפק	מאמין בלב שלם	1999	1991	האם אתה מאמין ש:
100	12	9	17	62	1999	1991	יש גמול למעשים טובים
100	14	10	23	52	1999	1991	
100	15	11	19	55	1999	1991	יש עונש למעשים רעים
100	18	13	25	44	1999	1991	
100	23	11	16	50	1999	1991	העם היהודי הוא עם נבחר מכל העמים
100	20	11	18	50	1999	1991	
100	21	13	15	51	1999	1991	התורה והמצוות הן ציווי אלוהי
100	24	13	16	47	1999	1991	
100	28	14	18	40	1999	1991	בעולם הבא, בחיים אחרי המוות
100	30	16	19	35	1999	1991	
100	37	13	14	36	1999	1991	בביאת המשיח
100	32	15	14	39	1999	1991	
100	54	13	9	24	1999	1991	יהודי שאינו מקיים מצוות מסכן את כל העם היהודי
100	50	15	14	21	1999	1991	
100	15	9	14	62	1999	1991	יש כוח עליון המכוון את העולם
100	14	11	18	57	1999	1991	
100	14	8	13	65	1999	1991	יש אלוהים
100	13	11	14	63	1999	1991	

37-40. ריק

כרטיס 2

.41 המין:

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. גבר	48	46
2. אשה	52	54
סה"כ %	100	100

.42 כמה שנים למדת בבית ספר? (סה"כ שנות לימוד בבית ספר כלשהו)

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. לא למד בכלל	1	2
2. למד עד וכולל 4 שנים	1	2
3. למד 5-8 שנים	5	11
4. למד 9-10 שנים	7	11
5. למד 11 שנים	4	7
6. למד 12 שנים	43	35
7. למד +13 שנים (בלי תואר אקדמי)	19	16
8. השכלה אוניברסיטאית מלאה	21	16
סה"כ %	100	100

.43 כמה שנים למדת במסגרת חינוכית דתית כלשהי?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. לא למד בכלל במסגרת דתית	65	63
2. למד במסגרת דתית עד 4 שנים	7	9
3. 5-8 שנים	9	11
4. 9-12 שנים	13	13
5. +13 שנים ללא הסמכה כלשהי	4	4
6. השכלה תורנית מלאה עם הסמכה לרבנות	1	1
סה"כ %	100	100

.44 האם אתה רואה את עצמך כשייך לזרם כלשהו ביהדות? איזה?*

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. חרדי לא ציוני	3	
2. חרדי ציוני	4	
3. דתי לאומי	17	
4. קונסרבטיבי	2	
5. רפורמי	3	
6. לא שייך לזרם כלשהו	70	
סה"כ %	100	

.45 מהו גילך?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
24-20 .1	18	14
29-25 .2	12	11
34-30 .3	10	12
39-35 .4	10	14
44-40 .5	11	14
49-45 .6	10	7
54-50 .7	9	6
64-55 .8	9	10
+65 .9	11	13
סה"כ %	100	100

.46 בהשוואה לשאר המשפחות בארץ לאיזו רמת הכנסה מתאימה ההכנסה החודשית שלך ושל כל בני משפחתך הגרים עמך יחד?
(למראיין: אם הוא רווק או בודד שאל על הכנסתו הוא)

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
.1 גבוהה מהממוצע	19	
.2 ממוצעת	57	
.3 נמוכה מהממוצע	24	
סה"כ %	100	

.47 האם אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
.1 אני בהחלט שומר על המסורת על כל דקדוקיה	16	14
.2 אני שומר במידה רבה על המסורת	20	24
.3 אני שומר במקצת על המסורת	43	41
.4 איני שומר כלל (חופשי לגמרי)	21	21
סה"כ %	100	100

.48 האם בבית הוריך נוהגים (נהגו) לשמור על המסורת הדתית?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
.1 בהחלט שומרים (שמרו) על המסורת על כל דקדוקיה	26	28
.2 שומרים (שמרו) במידה רבה על המסורת	29	30
.3 שומרים (שמרו) במקצת על המסורת	29	27
.4 לא שומרים (שמרו) כלל (חופשיים לגמרי)	16	15
סה"כ %	100	100

כרטיס 2

49. האם בן/בת זוגך נוהג/ת לשמור על המסורת הדתית?

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. בהחלט שומר/שומרת על המסורת על כל דקדוקיה	18	
2. שומר/שומרת במידה רבה על המסורת	20	
3. שומר/שומרת במקצת על המסורת	34	
4. לא שומר/שומרת כלל (חופשי/חופשית לגמרי)	28	
סה"כ %	100	

50-52. באיזו ארץ נולד/ה הנחקר/ת ובאיזו ארץ נולד האב?

<u>האב</u>	<u>הנחקר/ת</u>	<u>1999</u>	<u>1991</u>
ישראל	ישראל	16	10
ארצות המזרח	ישראל	30	27
ארצות המערב	ישראל	18	16
ארצות המזרח	ארצות המזרח	15	22
ארצות המערב	ארצות המערב	21	25
	סה"כ %	100	100

53. מה מוצאך העדתי?

	<u>1999</u>	<u>1991*</u>
1. אשכנזי	42	
2. מזרחי (עדות המזרח)	50	
3. גם אשכנזי וגם מזרחי (אחד ההורים הוא מזרחי והשני מערבי)	6	
4. מוצא עדתי אחר. איזה?	2	
סה"כ %	100	

54. באיזו שנה עלית ארצה?

	<u>1999</u>	<u>1991</u>
1. יליד הארץ	57	53
2. לפני 1948	4	7
3. 1948-1954	11	17
4. 1955-1967	9	12
5. 1968-1973	4	4
6. 1974-1979	3	2
7. 1980-1984	1	1
8. 1985-1987	1	-
9. +1988	10	3
סה"כ %	100	100

נספח ב'

השאלון, התפלגות התשובות באחוזים עבור
המדגם הכלל ארצי (N=2466), עבור המדגם המשולב (N=2839)
ועבור מדגם עולי חבר העמים (N=373)

	(N=2466) המדגם הכלל ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) המדגם העולים*
6. יש אומרים שהיהודים בישראל מכירים את המסורת היהודית ויש אומרים שהיהודים בישראל אינם מכירים את המסורת. עד כמה נושא זה מעסיק אותך?			
1. מעסיק מאד	18	17	9
2. מעסיק	37	37	31
3. לא כל כך מעסיק	31	32	44
4. כלל לא מעסיק	14	14	16
סה"כ %	100	100	100
7. באיזו מידה אתה מתעניין בשאלות הנוגעות למקומה של הדת במדינת ישראל?			
1. מתעניין מאד	23	21	10
2. מתעניין	46	45	38
3. לא כל כך מתעניין	22	24	38
4. כלל לא מתעניין	9	9	15
סה"כ %	100	100	100
8. האם היית אומר שאורח החיים שלך הוא ברוח הערכים של היהדות? (למראיין: אם התעוררה בעיה בקשר ל"ערכי היהדות", הכוונה היא לפי התפישה שלו).			
1. כן בהחלט	26	23	7
2. כן	44	44	39
3. לא	23	26	45
4. בהחלט לא	7	7	9
סה"כ %	100	100	100
9. איך היית מגדיר את עצמך מבחינה דתית?			
1. חרדי	5	5	-
2. דתי	12	11	4
3. מסורתי	35	33	22
4. לא דתי אך לא אנטי-דתי (חילוני)	43	46	64
5. אנטי דתי	5	5	9
סה"כ %	100	100	100

* עולי חבר העמים. בכל ההתפלגויות בנספח זה, בטורים ובשורות, ב"עולים" הכוונים לעולים מחבר העמים.

הערה:

אחוז אלה שלא השיבו לשאלות נע בין 0% ל-3% (בקרב עולי חבר העמים לא השיבו 5%-8% לשאלות בנושא מערכת החינוך 27-24/2).

כרטיס 1

	(N=2466) המדגם הכלל ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) המדגם העולים
10. האם כיום אתה מרגיש את עצמך יותר דתי או פחות דתי בהשוואה למה שהיית בעבר?			
1. הרבה יותר דתי	6	6	5
2. יותר דתי	17	18	27
3. אין הבדל	51	53	60
4. פחות דתי	21	19	8
5. הרבה פחות דתי	5	4	1
סה"כ %	100	100	100
11. עד כמה היית רוצה שילדיך ישמרו על המסורת הדתית?			
1. הייתי רוצה שילדי ישמרו על המסורת על כל דקדוקיה	14	12	3
2. הייתי רוצה שילדי ישמרו במידה רבה על המסורת	27	26	12
3. הייתי רוצה שילדי ישמרו במקצת על המסורת	46	48	61
4. הייתי רוצה שילדי לא ישמרו כלל (שיהיו חופשיים לגמרי)	13	14	24
סה"כ %	100	100	100
12. לדעתך, איזה חלק מהציבור היהודי בארץ מקיים את המסורת הדתית כמו שאתה מקיים אותה?			
1. כמעט כל הציבור	3	3	2
2. הרוב הגדול	31	32	33
3. כחצי מהציבור	39	39	42
4. פחות מחצי	21	20	17
5. מיעוט קטן	6	6	6
סה"כ %	100	100	100
13. עד כמה אתה מסכים או לא מסכים לדעה הבאה: "אדם יכול להיות יהודי טוב גם אם הוא לא שומר על המסורת הדתית?"			
1. מסכים בהחלט	58	56	49
2. מסכים	30	31	41
3. לא מסכים	8	8	7
4. בהחלט לא מסכים	4	4	3
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 1

14-25. עד כמה חשוב לך שכל אחד מהדברים הבאים יהיה עקרון מנחה (מדריך) בחיך?

סה"כ %	כלל לא חשוב	לא כל כך חשוב	חשוב	חשוב מאד		
100	3	17	48	32	ארצי	14. להנות מיופי
100	3	16	49	31	משולב	
100	1	12	58	28	עולים	
100	--	2	18	80	ארצי	15. להקים משפחה
100	--	2	20	78	משולב	
100	--	2	36	62	עולים	
100	--	1	12	87	ארצי	16. לכבד הורים
100	--	1	13	86	משולב	
100	--	1	22	77	עולים	
100	4	26	46	24	ארצי	17. לעשות הרבה כסף
100	4	27	46	23	משולב	
100	1	31	50	17	עולים	
100	1	4	31	64	ארצי	18. להיות חופשי לבחור איך להתנהג
100	1	4	34	61	משולב	
100	1	5	52	43	עולים	
100	1	3	31	65	ארצי	19. להנות מהחיים
100	1	4	35	61	משולב	
100	--	8	55	37	עולים	
100	1	3	30	66	ארצי	20. ללמוד ולקרוא לשם הרחבת אופקים
100	1	4	32	64	משולב	
100	--	4	45	51	עולים	
100	1	4	37	58	ארצי	21. לתרום לחברה
100	1	7	40	52	משולב	
100	2	28	56	14	עולים	
100	--	1	17	82	ארצי	22. להיות שלם עם עצמך
100	--	1	21	77	משולב	
100	1	3	48	48	עולים	
100	10	15	25	49	ארצי	23. להאמין באלוהים
100	10	18	26	45	משולב	
100	12	38	34	17	עולים	
100	21	30	25	24	ארצי	24. להיות אדם דתי (לשמור מצוות)
100	21	33	24	22	משולב	
100	23	48	22	8	עולים	
100	--	3	41	56	ארצי	25. לעזור לנזקקים (לא להא לה שצריכים עזרה)
100	--	5	44	51	משולב	
100	1	12	69	19	עולים	

26-38. עד כמה חשוב לך שכל אחד מהדברים הבאים יהיה עקרון מנחה (מדריך) בחייך? (המשך)

סה"כ %	כלל לא חשוב	לא כל כך חשוב	חשוב	חשוב מאד		
100	1	5	40	54	ארצי	26. להבין את ההשקפה (נקודת המבט) של אנשים אחרים
100	1	6	43	50	משולב	
100	1	10	62	28	עולים	
100	1	3	33	63	ארצי	27. להיות אזרח טוב
100	1	4	37	59	משולב	
100	--	9	62	29	עולים	
100	3	12	43	42	ארצי	28. לתרום כסף לצדקה
100	4	15	43	38	משולב	
100	8	33	49	11	עולים	
100	--	1	28	71	ארצי	29. להיות חבר טוב ונאמן
100	--	1	30	69	משולב	
100	--	1	45	54	עולים	
100	--	1	32	67	ארצי	30. להצליח בעבודה או בלימודים
100	--	2	34	63	משולב	
100	--	6	51	43	עולים	
100	4	17	42	37	ארצי	31. לבלות, לטייל, להתנסות בחוץ-לארץ
100	4	18	42	36	משולב	
100	2	20	48	29	עולים	
100	1	7	30	62	ארצי	32. להרגיש חלק מהעם היהודי
100	1	8	33	58	משולב	
100	2	16	51	31	עולים	
100	2	7	32	58	ארצי	33. לחגוג ולציין את חגי ישראל בדרך כלשהי
100	2	8	35	54	משולב	
100	3	15	54	28	עולים	
100	10	22	27	41	ארצי	34. לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת הדתית
100	12	25	26	37	משולב	
100	20	49	23	8	עולים	
100	2	7	26	65	ארצי	35. לחיות בארץ
100	2	9	29	60	משולב	
100	4	21	46	29	עולים	
100	17	20	22	41	ארצי	36. לשמור כשרות
100	19	23	21	37	משולב	
100	31	43	16	10	עולים	
100	21	27	22	30	ארצי	37. לשמור על השבת לפי המסורת הדתית
100	23	29	21	27	משולב	
100	30	43	19	8	עולים	
100	7	12	38	43	ארצי	38. לציין את השבת בדרך כלשהי
100	9	15	37	39	משולב	
100	19	34	35	12	עולים	

39-45. עד כמה חשוב לך שאתה או שבמשפחתך יעשו את כל אחד מהדברים הבאים?

סה"כ %	כלל לא חשוב	לא כל כך חשוב	חשוב	חשוב מאד		
100	5	8	17	70	ארצי	39. ברית מילה בטקס דתי
100	6	10	20	64	משולב	
100	12	23	37	28	עולים	
100	5	9	20	66	ארצי	40. עליה לתורה בבר המצווה
100	6	12	22	60	משולב	
100	13	27	37	23	עולים	
100	8	18	27	47	ארצי	41. בת-מצווה
100	9	19	29	43	משולב	
100	11	28	41	20	עולים	
100	8	11	17	64	ארצי	42. טקס נישואין בברכת רב
100	9	12	20	59	משולב	
100	13	26	37	24	עולים	
100	9	8	17	66	ארצי	43. טקס קבורה דתי
100	9	10	21	60	משולב	
100	11	18	45	27	עולים	
100	4	7	21	68	ארצי	44. לשבת שבעה
100	5	9	25	62	משולב	
100	8	21	48	23	עולים	
100	5	7	19	69	ארצי	45. קדיש אחרי הורים
100	5	8	23	64	משולב	
100	7	15	50	28	עולים	

(N=2466) (N=2839) (N=373)
 המדגם המדגם המדגם
 הכלל ארצי המשולב העולים

46. האם אתה מרגיש שאתה חלק מהעם היהודי בעולם?

1. כן בהחלט	68	63	35
2. כן	27	31	55
3. לא	5	5	10
4. בהחלט לא	1	1	==
סה"כ %	100	100	100

47. האם אתה מרגיש ישראלי?

1. כן בהחלט	74	68	24
2. כן	22	26	55
3. לא	3	6	21
4. בהחלט לא	1	1	==
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 1

	(N=2466) המדגם הכלל ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) מדגם העולים
48. לו היתה לך האפשרות להיולד מחדש, האם היית רוצה להיולד יהודי?			
1. כן, הייתי רוצה מאד להיולד יהודי	61	57	29
2. כן, הייתי רוצה להיולד יהודי	21	24	42
3. אין זה משנה לי	15	16	28
4. לא הייתי רוצה להיולד יהודי	3	3	2
סה"כ %	100	100	100
49. לו היתה לך האפשרות להיולד מחדש, האם היית רוצה להיולד ישראלי?			
1. כן, הייתי רוצה מאד להיולד ישראלי	56	51	17
2. כן, הייתי רוצה להיולד ישראלי	23	24	29
3. אין זה משנה לי	16	19	37
4. לא הייתי רוצה להיולד ישראלי	5	7	17
סה"כ %	100	100	100
50. האם אתה מסכים או לא מסכים לכך שהעם היהודי במדינת ישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ-לארץ?			
1. מסכים בהחלט	31	31	31
2. מסכים	38	40	52
3. לא מסכים	21	20	14
4. בהחלט לא מסכים	10	9	2
סה"כ %	100	100	100
51. האם לדעתך יש ליהודים בישראל וליהודי הגולה גורל משותף?			
1. כן בהחלט	28	26	11
2. כן	42	42	46
3. לא	26	28	41
4. בהחלט לא	4	4	2
סה"כ %	100	100	100

52-64. יש דברים שמשפיעים הרבה ויש דברים שמשפיעים מעט על ההרגשה שאתה חלק, ורוצה להיות חלק, מהעם היהודי. באיזו מידה משפיע כל אחד מהדברים הבאים על הרגשה זו שלך?

סה"כ %	לא משפיע בכלל	לא כל כך משפיע	משפיע משפיע	משפיע מאד	מידת ההשפעה שאתה חלק ורוצה להיות חלק מהעם היהודי של כל אחד מהבאים:
100	6	17	38	39	52. ההיסטוריה היהודית של למעלה משלושת אלפי שנים
100	6	19	40	36	
100	4	28	53	15	
100	1	7	32	59	53. שואת יהודי אירופה (השואה)
100	1	7	34	57	
100	1	5	48	46	
100	1	5	24	70	54. הקמת מדינת ישראל
100	1	5	27	66	
100	2	10	51	38	
100	4	14	38	44	55. מרד גטו ורשה
100	4	15	39	42	
100	2	21	48	29	
100	5	14	32	49	56. הדת של העם היהודי
100	5	17	34	44	
100	8	35	43	15	
100	4	15	37	44	57. העזרה שהיהודים נותנים זה לזה
100	5	16	38	40	
100	9	27	46	18	
100	2	6	24	68	58. ההורים שלך / הבית שבו גדלת
100	2	6	27	65	
100	5	8	46	41	
100	2	10	38	49	59. אושוויץ (מתנה ההשמדה אושוויץ)
100	2	11	40	47	
100	3	13	52	32	
100	12	17	27	44	60. נרות שבת
100	12	20	28	41	
100	13	38	31	18	
100	3	8	31	57	61. השפה העברית
100	4	11	33	52	
100	11	29	42	18	
100	5	9	33	53	62. סדר פסח
100	6	13	34	48	
100	11	32	40	17	
100	5	11	40	44	63. לימוד
100	5	13	40	42	
100	9	24	42	25	
100	4	14	42	40	64. מאבק לצדק חברתי
100	5	17	41	37	
100	12	34	39	15	

כרטיס 1

65-68. יש דברים שמשפיעים הרבה ויש דברים שמשפיעים מעט על ההרגשה שאתה חלק, ורוצה להיות חלק, מהעם היהודי. באיזו מידה משפיע כל אחד מהדברים הבאים על הרגשה זו שלך? (המשך)

סה"כ %	לא משפיע בכלל	לא כל כך משפיע	משפיע			מידת ההשפעה שאתה חלק ורוצה להיות חלק מהעם היהודי של כל אחד מהבאים:
			משפיע	מאד		
100	7	23	41	29	ארצי	.65 ספרות עברית
100	10	26	38	27	משולב	
100	29	44	19	8	עולים	
100	7	15	35	42	ארצי	.66 הדלקת נרות חנוכה
100	8	17	35	39	משולב	
100	14	30	38	19	עולים	
100	2	5	28	65	ארצי	.67 העובדה שאתה חי בארץ ישראל
100	2	6	31	61	משולב	
100	4	15	47	34	עולים	
100	2	5	25	68	ארצי	.68 המלחמות שעברנו בישראל
100	2	6	28	64	משולב	
100	3	15	49	33	עולים	

(N=2466) (N=2839) (N=373)
 המדגם הכלל ארצי המדגם המשולב המדגם העולים

.69 יש הרבה עדות בישראל, גם אשכנזיות וגם מזרחיות. האם אתה חושב שעכשיו היחסים בין העדות טובים?

1. טובים מאד	7	6	1
2. די טובים	42	40	25
3. לא כל כך טובים	39	41	53
4. לא טובים כלל	12	13	21
סה"כ %	100	100	100

.70 האם אתה חושב שעכשיו היחסים בין העולים החדשים והוותיקים הם טובים?

1. טובים מאד	3	3	2
2. די טובים	31	32	40
3. לא כל כך טובים	52	52	48
4. לא טובים כלל	14	13	11
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 1

(N=2466) (N=2839) (N=373)
 המדגם המדגם המדגם
 הכלל ארצי המשולב העולים

71. יש חילוקי דעות (ויכוחים) בין יהודים על בעיות של דת בישראל. האם אתה חושב שהיחסים בין הדתיים והלא דתיים טובים?

1. טובים מאד	2	1	-
2. די טובים	16	16	18
3. לא כל כך טובים	46	47	51
4. לא טובים כלל	36	35	31
סה"כ %	100	100	100

72-80. ללא קשר לסגנון החיים שלך, מהי ההרגשה שלך כשאתה נתקל בכל אחד מהבאים?

סה"כ %	לא משנה לי אין לי הרגשה מיוחדת	ההרגשה שלי היא:			ארצי	משולב	עולים		
		שליטת מאד	שליטת	חיובית מאד					
100	22	1	4	49	24		אנשים החובשים כיפה	72	
100	23	1	5	50	22		משולב		
100	30	1	6	58	6		עולים		
100	22	10	27	29	12		ארצי	תלבושת חרדית	73
100	23	9	28	30	11		משולב		
100	27	5	32	34	2		עולים		
100	27	4	13	40	16		ארצי	אנשים שלובשים בחוץ טלית קטן	74
100	28	3	14	40	14		משולב	(שרואים את הציציות)	
100	34	2	19	42	3		עולים		
100	28	3	12	40	16		ארצי	נשים המופיעות עם כיסוי ראש	75
100	29	3	12	41	15		משולב		
100	35	2	9	51	3		עולים		
100	22	24	31	18	4		ארצי	הופעה "היפית" (שיער מגודל,	76
100	22	22	33	19	4		משולב	פירסינג, קעקוע וכו')	
100	27	7	40	25	1		עולים		
100	23	15	25	29	8		ארצי	זוגות המתחבקים ומתנשקים בפומבי	77
100	23	13	26	31	7		משולב		
100	20	4	28	43	5		עולים		
100	22	1	6	47	24		ארצי	אנשים המנשקים מזוזה	78
100	23	1	6	48	22		משולב		
100	27	1	11	56	5		עולים		
100	17	39	33	9	2		ארצי	אנשים שאוכלים חמץ בפסח בפומבי	79
100	18	36	34	10	2		משולב		
100	28	17	40	14	1		עולים		
100	27	19	27	23	4		ארצי	ילדים הנוסעים באופניים וגלגיליות	80
100	27	17	25	26	4		משולב	ביום הכיפורים	
100	29	5	15	45	6		עולים		

כרטיס 1

	(N=2466) המדגם הכלל ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) מדגם העולים
81. האם לדעתך מדינת ישראל צריכה להיות בעלת אופי יהודי לאו דווקא דתי?			
1. כן בהחלט	36	36	37
2. כן	41	43	50
3. לא	15	14	10
4. בהחלט לא	8	7	3
סה"כ %	100	100	100
82. האם, לדעתך, על מדינת ישראל לדאוג לכך שהחיים הציבוריים במדינה יתנהלו לפי המסורת הדתית היהודית?			
1. המדינה צריכה בהחלט לדאוג לכך	27	25	9
2. אולי צריכה לדאוג לכך	25	25	26
3. אולי לא צריכה לדאוג לכך	17	20	40
4. המדינה בהחלט לא צריכה לדאוג לכך	31	31	25
סה"כ %	100	100	100
83. האם לדעתך, במדינת ישראל צריך שיהיה לזרמים השונים ביהדות (קונסרבטיבים, רפורמים וכד') מעמד שווה לזה של האורתודוקסים?			
1. כן בהחלט	32	30	15
2. כן	30	31	39
3. לא	21	23	34
4. בהחלט לא	17	16	12
סה"כ %	100	100	100
84. האם אתה חושב שבמוסדות ציבוריים צריך או לא צריך שהאוכל יהיה כשר?			
1. בהחלט צריך שהאוכל יהיה כשר	60	54	11
2. אולי צריך	20	20	22
3. אולי לא צריך	11	14	35
4. בהחלט לא צריך שבמוסדות ציבוריים האוכל יהיה כשר	9	12	32
סה"כ %	100	100	100
85. כידוע, קורה שהרבנות מסרבת לתת תעודת כשרות למוסדות ששומרים כשרות, בגלל שהם לא שומרים על מצוות אחרות, או מנהגים דתיים אחרים. האם אתה חושב שכך צריך או לא צריך להיות?			
1. בהחלט כך צריך להיות	23	21	6
2. אולי כך צריך להיות	19	19	16
3. אולי כך לא צריך להיות	17	20	41
4. בהחלט לא צריך להיות כך	41	40	37
סה"כ %	100	100	100

	(N=2466) המדגם הכללי ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) המדגם העולים
86. כידוע, כיום הרבנות הראשית היא חלק ממשרד הדתות שממומן מתקציב המדינה. האם לדעתך יש להמשיך כך או שהרבנות הראשית צריכה לפעול במסגרת אחרת שממומנת מתקציב אחר לא ממשלתי?			
1. הרבנות הראשית בהחלט צריכה לפעול במסגרת ממשלתית כפי שנהוג כיום	33	30	5
2. חושב שצריכה לפעול כמו עכשיו	28	27	21
3. חושב שצריכה לפעול במסגרת אחרת, מתקציב לא ממשלתי	16	18	30
4. הרבנות הראשית בהחלט צריכה לפעול במסגרת אחרת מתקציב לא ממשלתי	23	26	44
סה"כ %	100	100	100
87. האם אתה חושב שיש להנהיג נישואים אזרחיים בארץ?			
1. בהחלט כן	27	30	46
2. כן	22	24	31
3. אולי כן	11	11	16
4. אולי לא	4	3	2
5. לא	15	14	4
6. בהחלט לא	21	18	1
סה"כ %	100	100	100
88. אילו היו בארץ נישואים אזרחיים, האם לדעתך אתה ו/או בני משפחתך הייתם בוחרים להנשא בנישואים כאלה?			
1. בהחלט כן	15	17	27
2. כן, אבל גם בנישואים דתיים	11	12	18
3. אולי כן	12	14	30
4. אולי לא	5	5	8
5. לא	21	20	13
6. בהחלט לא	36	31	3
סה"כ %	100	100	100
89. האם אתה בעד או נגד גיוס בני ישיבות לצה"ל?			
1. בהחלט בעד	45	47	59
2. בעד	41	41	35
3. מתנגד	9	8	5
4. מתנגד בתוקף	5	4	1
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 1

(N=2466) (N=2839) (N=373)
 המדגם המדגם המדגם
הכלל ארצי המשולב העולים

90. האם אתה בעד או נגד גיוס בנות דתיות לצה"ל?

1. בהחלט בעד	27	26	22
2. בעד	38	37	31
3. מתנגד	13	14	26
4. מתנגד בתוקף	9	9	9
<hr/>			
5. רק לשירות לאומי סה"כ %	<u>13</u> 100	<u>13</u> 100	<u>12</u> 100

91. ללא קשר למידה שבה אתה שומר על השבת (בין אם שומר ובין אם לאו), האם אתה בעד או נגד שאנשים יתחשבו בצביון השבת בפומבי?

1. בהחלט בעד	25	23	7
2. בעד	47	47	41
3. מתנגד	21	24	44
4. מתנגד בתוקף	6	6	8
סה"כ %	100	100	100

92-97. האם אתה בעד או נגד כל אחד מהבאים:

סה"כ %	מתנגד		בהחלט בעד			
	בתוקף	מתנגד	בעד	בעד		
100	12	16	32	40	ארצי	92. פתיחת בתי קולנוע בשבת
100	10	15	35	40	משולב	
100	1	10	50	39	עולים	
100	14	21	30	35	ארצי	93. תחבורה ציבורית בשבת
100	12	19	31	38	משולב	
100	1	5	41	53	עולים	
100	12	18	33	37	ארצי	94. פתיחת מרכזי קניות בשבת מחוץ לערים
100	10	17	35	37	משולב	
100	1	11	45	42	עולים	
100	14	25	29	32	ארצי	95. פתיחת מרכזי קניות בשבת בערים
100	12	24	31	33	משולב	
100	2	20	42	37	עולים	
100	12	16	35	37	ארצי	96. פתיחת בתי קפה ומסעדות בשבת
100	11	15	36	38	משולב	
100	2	8	49	42	עולים	
100	12	16	35	37	ארצי	97. קיום ארועי ספורט בשבת
100	11	15	37	37	משולב	
100	2	11	48	39	עולים	

98-103. אנשים שונים עושים או לא עושים דברים שונים בשבת. האם אתה או בביתך עושים את כל אחד מהבאים בשבת:

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד		
100	27	7	8	8	50	ארצי	98. הדלקת נרות בשבת
100	28	8	9	9	47	משולב	
100	33	16	14	11	26	עולים	
100	26	7	8	8	51	ארצי	99. הדלקת נרות שבת עם ברכה לפני כניסת השבת
100	30	8	8	8	47	משולב	
100	57	13	9	5	16	עולים	
100	29	8	8	7	48	ארצי	100. קידוש בליל שבת
100	34	9	8	7	42	משולב	
100	68	12	6	4	10	עולים	
100	19	6	10	10	55	ארצי	101. סעודה מיוחדת בליל שבת
100	23	6	10	10	50	משולב	
100	51	11	13	10	15	עולים	
100	52	11	8	4	25	ארצי	102. תפילה בבית כנסת בליל שבת
100	56	10	7	4	22	משולב	
100	85	7	3	1	4	עולים	
100	55	10	7	4	24	ארצי	103. תפילה בבית כנסת בשבת בבוקר
100	59	10	6	4	21	משולב	
100	88	5	4	1	3	עולים	

104-107. יש אנשים שנמנעים לעשות בשבת דברים שונים. האם אתה נמנע בשבת מכל אחד מהבאים:

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד		
100	60	5	4	4	27	ארצי	104. נמנע מנסיעה בשבת
100	60	6	5	4	24	משולב	
100	65	10	9	8	9	עולים	
100	47	5	5	6	37	ארצי	105. נמנע מלעבוד בבית בשבת (כולל עבודות בית ועבודות אחרות כמו: אפייה, בישול, נקיון, כביסה, תיקונים, כתיבה ועוד)
100	48	6	6	6	34	משולב	
100	54	9	11	10	15	עולים	
100	44	5	4	6	41	ארצי	106. נמנע לעבוד בפומבי מחוץ לבית בשבת (כמו: גינון, טיפול במכונית, תליית כביסה וכו')
100	44	5	5	7	39	משולב	
100	47	8	8	13	24	עולים	
100	52	3	4	4	37	ארצי	107. נמנע מהדלקת אש בשבת (עישון)
100	56	3	4	4	33	משולב	
100	79	4	4	3	10	עולים	

כרטיס 1

108-110. יש אנשים שנמנעים לעשות בשבת דברים שונים. האם אתה נמנע בשבת מכל אחד מהבאים (המשך):

100	65	4	4	3	24	ארצי	108. נמנע מהדלקת חשמל, רדיו וטלוויזיה ושימוש בטלפון
100	67	4	4	3	22	משולב	
100	87	4	2	2	5	עולים	
100	58	4	5	3	29	ארצי	109. נמנע מבילוי הכרוך בתשלום (כמו: קולנוע, דיסקוטק, מסעדה, מופעים וכד')
100	60	4	5	3	27	משולב	
100	74	5	4	4	13	עולים	
100	52	5	5	5	34	ארצי	110. נמנע מיציאה לקניות
100	53	5	6	5	32	משולב	
100	59	7	9	6	19	עולים	

(N=2466)	(N=2839)	(N=373)
המדגם	המדגם	המדגם
<u>הכלל ארצי</u>	<u>המשולב</u>	<u>העולים</u>

111. האם יש מוצרי חשמל שאתה משתמש בהם וכאלה שאינך משתמש בהם בשבת?

1. כן	25	23	11
2. לא	75	77	89
סה"כ %	100	100	100

112. והאם יש סוגי דברים שאתה כותב או מצייר וסוגי דברים שאתה לא כותב או מצייר בשבת?

1. כן	17	16	7
2. לא	83	84	93
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 1

113-121. ישנן דרכים שונות לבילוי השבת, האם אתה עושה כל אחד מהבאים בשבת:

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד		
100	2	3	10	25	60	ארצי	113. משתדל לבלות הרבה עם המשפחה
100	2	3	10	26	59	משולב	
100	1	3	12	33	51	עולים	
100	2	3	10	26	59	ארצי	114. משתדל לנוח בשבת
100	2	3	10	26	58	משולב	
100	1	4	13	33	50	עולים	
100	48	16	19	10	7	ארצי	115. יוצא לקניות
100	46	19	19	10	6	משולב	
100	35	33	20	8	4	עולים	
100	34	9	24	20	13	ארצי	116. יוצא לבלות ולאכול בחוץ
100	30	10	26	22	13	משולב	
100	5	12	36	35	12	עולים	
100	31	7	21	23	18	ארצי	117. מתרחץ בבריכה, בים, או עוסק בפעילות ספורטיבית אחרת
100	29	9	22	23	17	משולב	
100	14	18	31	24	12	עולים	
100	30	11	24	21	14	ארצי	118. מטייל להכרת הארץ
100	28	13	25	21	14	משולב	
100	13	27	29	21	11	עולים	
100	4	4	16	32	44	ארצי	119. קורא
100	4	4	16	33	42	משולב	
100	2	6	17	40	35	עולים	
100	25	6	16	28	25	ארצי	120. נוסע להורים ולמשפחה
100	23	6	17	29	25	משולב	
100	11	11	21	37	20	עולים	
100	23	2	7	18	50	ארצי	121. צופה בטלוויזיה / שומע רדיו
100	20	2	7	20	51	משולב	
100	3	1	6	32	58	עולים	

122-123. נעבור עתה למספר שאלות הקשורות לכשרות.

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד		
100	13	4	11	12	60	ארצי	122. האם אתה נוהג לאכול אוכל כשר?
100	14	5	12	14	56	משולב	
100	21	9	21	24	25	עולים	
100	22	5	8	7	58	ארצי	123. האם אתה נמנע מלאכול טרף (חזיר, מאכלי ים, וכד')?
100	26	6	8	7	54	משולב	
100	41	13	10	12	24	עולים	

כרטיס 1

	(N=2466) המדגם הכלל ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) מדגם העולים
124. האם יש לכם בבית כלים נפרדים למאכלי בשר וחלב?			
.1 כן	44	40	17
.2 לא	56	60	83
סה"כ %	100	100	100
125. האם אתה צם ביום הכיפורים?			
.1 תמיד	67	64	41
.2 לעתים קרובות	6	7	11
.3 מידי פעם	6	6	11
.4 לעתים רחוקות	5	6	11
.5 אף פעם לא	16	18	26
סה"כ %	100	100	100
126. האם אתה יודע להתפלל מהסידור?			
.1 כן, באופן מלא	41	36	5
.2 כן, באופן חלקי	24	23	20
.3 בכלל לא	35	40	75
סה"כ %	100	100	100
127. כמה אתה נוהג לבקר בבית הכנסת?			
.1 בכל יום או כמעט כל יום (כולל שבתות וחגים)	15	14	2
.2 כמעט כל שבת וחג, אבל לא בימי חול	10	9	2
.3 רק בימים נוראים (ראש השנה ויום כיפור)	16	15	8
.4 רק באירועים מיוחדים בר מצווה, שבת חתן וכד'	17	18	27
.5 בימים הנוראים ובאירועים מיוחדים	20	20	21
.6 אף פעם לא	22	25	41
סה"כ %	100	100	100
128. האם בימי חול אתה נוהג להתפלל?			
.1 תמיד	14	12	3
.2 לעתים קרובות	5	4	2
.3 מידי פעם	6	6	2
.4 לעתים רחוקות	7	7	5
.5 אף פעם לא	68	70	88
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 2

(N=2466) (N=2839) (N=373)
 המדגם המדגם המדגם
הכלל ארצי המשולב העולים

6. האם בראש השנה אתה מתפלל בבית כנסת?

1. במשך כל או רוב זמן התפילה	26	23	4
2. בחלק מהזמן	19	18	10
3. בא רק לשמוע תקיעת שופר	9	8	5
4. לא מתפלל בבית כנסת בראש השנה / מתפלל בבית	3	3	4
5. לא מתפלל כלל בראש השנה	43	48	76
סה"כ %	100	100	100

7. האם ביום הכיפורים, אתה מתפלל בבית כנסת:

1. במשך כל או רוב יום הכיפורים	30	27	6
2. בחלק מיום הכיפורים	21	20	16
3. רק "כל נדרי"	3	3	2
4. רק "כל נדרי" ו"נעילה"	3	3	-
5. רק "נעילה"	6	5	1
6. אינני מתפלל בבית כנסת ביום הכיפורים / מתפלל בבית	3	3	7
7. לא מתפלל בכלל ביום כיפור	34	38	68
סה"כ %	100	100	100

8-13. באיזו מידה אתה עושה או לא עושה את כל אחד מהדברים הבאים?

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד		
100	2	1	4	8	85	ארצי	8. משתתף בסדר פסח מכל סוג שהוא
100	5	3	5	8	77	משולב	
100	25	18	18	13	26	עולים	
100	8	5	8	10	69	ארצי	9. משתתף או עורך סדר פסח כהלכתו
100	14	7	8	9	62	משולב	
100	50	17	10	7	15	עולים	
100	16	4	6	6	68	ארצי	10. לא אוכל חמץ בפסח
100	18	4	7	7	63	משולב	
100	34	10	12	10	34	עולים	
100	28	4	6	6	56	ארצי	11. משתמש בכלים מיוחדים לפסח
100	32	4	6	6	51	משולב	
100	64	6	4	6	21	עולים	
100	10	6	14	15	55	ארצי	12. אוכל מאכלי חלב בשבועות
100	13	6	14	15	52	משולב	
100	30	4	15	19	32	עולים	
100	62	7	8	4	19	ארצי	13. לומד בליל שבועות (תיקון ליל שבועות)
100	64	7	7	4	18	משולב	
100	79	5	6	3	7	עולים	

14-16. באיזו מידה אתה עושה או לא עושה את כל אחד מהדברים הבאים?

סה"כ %	אף פעם לא	לעיתים רחוקות	מידי פעם	לעיתים קרובות	תמיד		
100	7	5	7	10	71	ארצי	14. מדליק נרות חנוכה
100	10	5	8	10	67	משולב	
100	27	11	13	10	40	עולים	
100	30	11	13	7	39	ארצי	15. שומע מגילת אסתר בפורים
100	33	12	12	7	36	משולב	
100	54	13	9	8	16	עולים	
100	9	7	15	16	53	ארצי	16. חוגג בפורים (הולך למסיבות, מתחפש, משלוח מנות)
100	12	8	15	16	50	משולב	
100	30	11	14	18	27	עולים	

(N=2466) (N=2839) (N=373)
 מדגם המדגם המדגם
הכלל ארצי המשולב העולים

17. האם בדרך כלל אתם נוהגים לבנות בביתכם סוכה?

1. כן, סוכה כשרה ואוכלים בה את כל / רוב הארוחות	30	27	3
2. כן, סוכה כשרה ואוכלים בה רק לפעמים	11	10	3
3. כן, סוכה לאו דווקא כשרה (רק בשביל הילדים וכד')	13	13	14
4. לא	46	51	80
סה"כ %	100	100	100

18. האם יש בביתך מזוזה?

1. כן, בכל אחת מהדלתות שבהן דרושה מזוזה	78	74	47
2. כן, רק בדלת הכניסה	20	24	49
3. אין מזוזה	2	2	4
סה"כ %	100	100	100

19. האם לדעתך המזוזה מגינה על הבית?

1. בטוח שכן	49	45	18
2. חושב שכן	26	29	47
3. חושב שלא	12	14	29
4. בטוח שלא	13	12	6
סה"כ %	100	100	100

20. האם אתה נוהג לבקר בקברי צדיקים?

1. לעיתים קרובות	10	9	3
2. לפעמים	19	17	8
3. לעיתים רחוקות	19	18	12
4. אף פעם לא	51	54	76
5. איני יכול ללכת בגלל איסור דתי (כהן וכד')	1	1	1
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 2

	(N=2466) המדגם הכלל ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) המדגם העולים
21. האם אתה מתנדב ומקדיש מזמנך כדי לעזור לאחרים הזקוקים לעזרה (כמו למשל, חולים, קשישים, עניים, עולים חדשים וכד')?			
1. לעתים קרובות (פעם בשבוע)	18	18	13
2. לפעמים	37	37	31
3. לעתים רחוקות	26	27	38
5. אף פעם לא	19	18	17
סה"כ %	100	100	100
22. האם אתה הולך/הולכת בכיסוי ראש?			
1. כן תמיד	16	15	4
2. רק בזמן הדלקת נרות	4	4	2
3. כן, רק בשבתות	2	2	-
4. כן, רק בתפילות	7	7	1
5. כן, רק בארוחות	-	-	-
6. רק בהזדמנויות חגיגיות (בר מצווה, חתונה)	4	6	17
7. רק בזמן אבל	3	3	7
8. אחר. מה?	2	2	3
9. לא משתמש/ת בכיסוי ראש	62	62	66
סה"כ %	100	100	100
23. לגברים בלבד: האם אתה מניח תפילין?			
1. אין לי תפילין כלל	22	30	79
2. יש לי תפילין אבל אינני מניח אותם	31	28	6
3. יש לי תפילין ואני מניח אותם לעתים רחוקות	11	10	5
4. יש לי תפילין ואני מניח אותם לפעמים	10	9	6
5. יש לי תפילין ואני מניח אותם בקביעות כל יום	26	23	3
סה"כ %	100	100	100
24. האם אתה בעד או נגד תוספת של לימודי יהדות בבתי הספר של החינוך הממלכתי הכללי?			
1. בהחלט בעד	24	22	3
2. בעד	40	38	25
3. נגד	26	30	58
4. בהחלט נגד	10	10	14
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 2

25-26. האם אתה בעד או נגד תוספת של דיון בנושאי יהדות בטלוויזיה?

סה"כ %	בהחלט		בהחלט			
	נגד	נגד	בעד	בעד		
100	11	26	39	24	ארצי	בטלוויזיה הכללית (ערוץ 1 או 2)
100	11	30	38	21	משולב	
100	12	54	29	5	עולים	
100	11	25	40	24	ארצי	בטלוויזיה החינוכית לילדים
100	12	29	38	22	משולב	
100	12	56	27	5	עולים	

(N=2466) המדגם הכלל ארצי
 (N=2839) המדגם המשולב
 (N=373) המדגם העולים

27. לדעתך, איך צריכה להיות מאורגנת מערכת החינוך בארץ?

1. שלושה זרמים: כמו עכשיו: ממלכתי, ממלכתי-דתי ודתי-עצמאי	54	53	48
2. שלושה זרמים אלה בתוספת זרם רביעי חדש של חינוך ברוח המסורת היהודית אך לא חינוך דתי	19	19	20
3. מערכת חינוך אחידה לכולם	24	25	30
4. אחר, מה?	3	3	2
סה"כ %	100	100	100

28-31. באיזו מידה אתה מאמין או לא מאמין בכל אחד מהבאים:

סה"כ %	מפקפק		מאמין			
	לא מאמין בכלל	לרוב, אך לפעמים מאמין	מאמין אך לפעמים מפקפק	מאמין בלב שלם		
100	12	9	17	62	ארצי	האם אתה מאמין ש: יש גמול למעשים טובים
100	12	10	20	59	משולב	
100	8	14	40	39	עולים	
100	15	11	19	55	ארצי	יש עונש למעשים רעים
100	14	11	22	53	משולב	
100	6	13	39	42	עולים	
100	23	11	16	50	ארצי	העם היהודי הוא עם נבחר מכל העמים
100	24	13	16	46	משולב	
100	30	29	19	22	עולים	
100	21	13	15	51	ארצי	התורה והמצוות הן ציווי אלוהי
100	22	15	16	47	משולב	
100	25	30	22	23	עולים	

כרטיס 2

32-36. באיזו מידה אתה מאמין או לא מאמין בכל אחד מהבאים (המשך):

סה"כ %	לא מאמין בכלל	מפקפק לרוב, אך לפעמים מאמין	מאמין אך לפעמים מפקפק	מאמין בלב שלם		האם אתה מאמין ש:	
						ארצי	משולב
100	28	14	18	40	ארצי	32. בעולם הבא, בחיים אחרי המוות	
100	29	16	18	37	משולב		
100	39	31	18	13	עולים		
100	37	13	14	36	ארצי	33. בביאת המשיח	
100	40	15	13	32	משולב		
100	52	28	9	10	עולים		
100	54	13	9	24	ארצי	34. יהודי שאינו מקיים מצוות מסכן את כל העם היהודי	
100	56	13	9	22	משולב		
100	74	15	4	7	עולים		
100	15	9	14	62	ארצי	35. יש כוח עליון המכוון את העולם	
100	15	11	16	58	משולב		
100	15	24	27	34	עולים		
100	14	8	13	65	ארצי	36. יש אלוהים	
100	14	11	14	61	משולב		
100	17	27	23	32	עולים		

37-40. ריק

(N=2466)	(N=2839)	(N=373)
המדגם הכללי ארצי	המדגם המשולב	המדגם העולים

41. המין:

1. גבר	48	48	50
2. אשה	52	52	50
סה"כ %	100	100	100

42. כמה שנים למדת בבית ספר? (סה"כ שנות לימוד בבית ספר כלשהו)

1. לא למד בכלל	1	1	1
2. למד עד וכולל 4 שנים	1	1	1
3. למד 5-8 שנים	5	4	1
4. למד 9-10 שנים	7	7	9
5. למד 11 שנים	4	4	4
6. למד 12 שנים	43	39	11
7. למד 13+ שנים (בלי תואר אקדמי)	19	19	19
8. השכלה אוניברסיטאית מלאה	21	25	53
סה"כ %	100	100	100

כרטיס 2

	(N=2466) המדגם הכלל ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) מדגם העולים
43. כמה שנים למדת במסגרת חינוכית דתית כלשהי?			
1. לא למד בכלל במסגרת דתית	65	69	95
2. למד במסגרת דתית עד 4 שנים	7	7	2
3. 5-8 שנים	9	8	-
4. 9-12 שנים	13	12	-
5. 13+ שנים ללא הסמכה כלשהי	4	4	-
6. השכלה תורנית מלאה עם הסמכה לרבנות	1	1	2
סה"כ %	100	100	100
44. האם אתה רואה את עצמך כשייך לזרם כלשהו ביהדות? איזה?			
1. חרדי לא ציוני	3	3	1
2. חרדי ציוני	4	4	-
3. דתי לאומי	17	16	5
4. קונסרבטיבי	2	2	-
5. רפורמי	3	3	4
6. לא שייך לזרם כלשהו	70	73	91
סה"כ %	100	100	100
45. מהו גילך?			
1. 20-24	18	17	12
2. 25-29	12	12	9
3. 30-34	10	10	9
4. 35-39	10	10	10
5. 40-44	11	11	11
6. 45-49	10	10	10
7. 50-54	9	9	12
8. 55-64	9	9	13
9. 65+	11	11	13
סה"כ %	100	100	100
46. בהשוואה לשאר המשפחות בארץ לאיזו רמת הכנסה מתאימה ההכנסה החדשית שלך ושל כל בני משפחתך הגרים עמך יחד? (למראיין: אם הוא רווק או בודד שאל על הכנסתו הוא)			
1. גבוהה מהממוצע	19	18	8
2. ממוצעת	57	55	47
3. נמוכה מהממוצע	24	27	46
סה"כ %	100	100	100

	(N=2466) המדגם הכלל ארצי	(N=2839) המדגם המשולב	(N=373) מדגם העולים
האם אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית?			
47.			
1. אני בהחלט שומר על המסורת על כל דקדוקיה	16	14	2
2. אני שומר במידה רבה על המסורת	20	19	8
3. אני שומר במקצת על המסורת	43	45	59
4. איני שומר כלל (חופשי לגמרי)	21	22	31
סה"כ %	100	100	100
האם בבית הוריך נוהגים (נהגו) לשמור על המסורת הדתית?			
48.			
1. בהחלט שומרים (שמרו) על המסורת על כל דקדוקיה	26	23	3
2. שומרים (שמרו) במידה רבה על המסורת	29	27	14
3. שומרים (שמרו) במקצת על המסורת	29	31	45
4. לא שומרים (שמרו) כלל (חופשיים לגמרי)	16	19	37
סה"כ %	100	100	100
האם בן/בת זוגך נוהג/ת לשמור על המסורת הדתית?			
49.			
1. בהחלט שומר/שומרת על המסורת על כל דקדוקיה	18	16	3
2. שומר/שומרת במידה רבה על המסורת	20	19	9
3. שומר/שומרת במקצת על המסורת	34	35	47
4. לא שומר/שומרת כלל (חופשי/חופשית לגמרי)	28	30	41
סה"כ %	100	100	100